

Verkennde studie Relatieondersteunend aanbod Centra Jeugd en Gezin

Inge Anthonijsz
Henk Dries
Tijne Berg-le Clercq
Cécile Chênevert

Utrecht, januari 2010

Nederlands
Jeugd
instituut

© 2010 Nederlands Jeugdinstituut, Utrecht.

Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enige andere wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Opdrachtgever

ZonMw

Auteurs:

Inge Anthonijsz

Henk Dries

Tijne Berg-le Clercq

Cécile Chênevert

Nederlands Jeugdinstituut

Catharijnesingel 47

Postbus 19221

3501 DE Utrecht

T 030 230 63 44

E infojeugd@nji.nl

De publicatie is te downloaden van www.nji.nl/publicaties

Inhoud

1. Aanleiding	6
2. Opzet en aanpak van deze verkenning	8
2.1 Deskresearch en raadpleging deskundigen.....	8
2.2 Expertmeeting/Veldconsultatie.....	9
2.3 Beperkingen van het onderzoek	9
2.4 Leeswijzer.....	10
3. Wat is het belang van een goede relatie en van relatieondersteuning? 12	
3.1 Het belang van een goede relatie	12
3.2 Het belang van preventie in relatieondersteuning	18
3.3 Het belang van een effectief aanbod.....	21
3.4 Conclusies	25
4. Aangrijpingspunten in de levensloop voor relatieondersteunend aanbod.....	26
4.1 Levensloop	27
4.2 Beschrijving van de verschillende momenten in de levensloop	27
4.3 Transitie naar het ouderschap; relatieondersteuning rondom het krijgen van een eerste kind.....	31
4.4 Conclusies	35
5. Aanbod relatieondersteuning door het CJG.....	37
5.1 CJG-vorming.....	37
5.2 Beleidsimpuls relatieondersteuning.....	38
5.3 Deskundigen over relatieondersteuning in het CJG	39
5.4 Invoering relatieondersteuning in het CJG	40
5.5 Nederlandse praktijk.....	41
5.6 Buitenlandse praktijk	42
5.7 Conclusies	43
6. Buitenlands beleid: de rol van de overheid bij relatieondersteunend aanbod.....	44
6.1 Inleiding	44
6.2 De beleidsinstrumenten	48
6.3 De reikwijdte van de financiering.....	52
6.4 Conclusies	55
7. Onderscheid in het aanbod van programma's	58

8. Nederlands aanbod van educatieve en preventieve programma's over relatieondersteuning.....	63
8.1 Ontwikkelingen door de jaren heen	63
8.2 Werkontwikkeling en onderzoek aan het eind van de twintigste eeuw.....	64
8.3 Nederlands vormend en preventief aanbod relatieondersteuning	65
8.4 Hulpverleningsaanbod.....	69
8.5 Hulp door therapeuten bij spanningen en problemen in de relatie	71
8.6 Conclusies	74
9. Buitenlandse programma's.....	76
9.1 Buitenlandse programma's.....	76
9.2 Indeling in het aanbod van programma's	77
9.3 Effecten programma's relatie- en communicatie- verbetering	79
9.4 Effectsterkte.....	83
9.5 Stand van zaken onderzoek.....	84
9.6 Conclusies	86
10. Relatieondersteuning in opvoedingsondersteunende programma's in Nederland en in het buitenland.....	87
10.1 Draagvlak voor opvoedingsondersteuning	89
10.2 Conclusies	94
11. Bevindingen van experts relatieondersteunend aanbod.....	95
11.1 Inleiding	95
11.2 Feedback op presentatie.....	95
11.3 Bevindingen van experts op een aantal vragen	96
12. Conclusies en aanbevelingen.....	103
Conclusies	103
Aanbevelingen	105
Bronnenlijst	110
Wat werkt in oudertrainingen	140
Wat werkt in preventie.....	141
Bijlage 1.....	143
Nederlandse programma's relatieondersteuning.....	143
Bijlage 2	155
Buitenlandse programma's.....	155
Bijlage 3	164
Programma's relatieondersteuning, communicatiebevordering partners	164

Bijlage 4	169
Brief Kenniskring CJG	169
Bijlage 5	171
Uitnodiging expertmeeting.....	171
Bijlage 6	172
Geraadpleegde instellingen	172

1. Aanleiding

Voor u ligt de *Verkenkende studie relatieondersteunend aanbod Centra Jeugd en Gezin*. Deze verkenning is in de periode augustus - november 2009 uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut in opdracht van ZonMw.

Aanleiding voor deze verkenning is het verzoek van het ministerie voor Jeugd en Gezin aan ZonMw om een verkenkende studie te laten uitvoeren naar de mogelijkheden om (aanstaande) ouders een ondersteunend aanbod te bieden dat hun relatie kan versterken. ZonMw heeft het Nederlands Jeugdinstituut gevraagd om een voorstel voor deze verkenkende studie in te dienen. Deze verkenkende studie vindt plaats in het kader van het programma Zorg voor Jeugd. Dit voorstel is door ZonMw gehonoreerd.

ZonMw verwoordt de motivatie in de oproep als volgt: 'Onderzoek heeft aangetoond dat met name langdurige conflicten, zowel tijdens de relatie als na de scheiding, de belangrijkste oorzaak van de problemen van kinderen zijn. Het kabinet wil ouders die willen investeren in hun relatievaardigheden hiertoe mogelijkheden bieden, zo schrijft Rouvoet in de nota Gezinsbeleid (2008). De overheid wil sterker inzetten in het traject voorafgaand aan de scheiding. In het kamerstuk van 26 mei 2009, waarin Minister Rouvoet antwoorden geeft op de nota wordt de relevantie voor relatieondersteunend aanbod nog eens benadrukt. Minister Rouvoet benoemt in dit stuk dat hij in de voorwaardenscheppende sfeer inzet op het versterken van de kracht van gezinnen, door te zorgen dat er adequaat relatieondersteunend aanbod wordt gevormd en ontwikkeld. In het beleidsverslag 2008 van het ministerie van Jeugd en Gezin is dit als volgt verwoord: 'In 2008 is de lijn ten aanzien van scheiding bepaald in de nota Gezinsbeleid. Zo wordt er ingezet op vrijwillig aanbod op het terrein van conflicthantering, dat zal worden ontwikkeld op basis van in het buitenland gebruikte methodieken'. Dit aanbod wordt ondergebracht bij de Centra voor Jeugd en Gezin.

Voorwaarden uitvoering van dit project

Deze studie geeft een nadere invulling op dit punt aan de Gezinsnota van het ministerie voor Jeugd en Gezin, 'De kracht van het gezin' (2008).

Deze korte verkenkende studie moet een overzicht opleveren van mogelijkheden voor een relatieondersteunend aanbod aan ouders en aanstaande ouders. Het gaat om primaire preventie: de doelgroep vormen partners die geen of weinig problemen rond hun relatie hebben¹.

Dit aanbod moet lokaal door het Centrum voor Jeugd en Gezin aangeboden kunnen worden. Het aanbod moet erop gericht zijn om partners te helpen goed met hun conflicten om te gaan en de problemen als gevolg van conflicten te verminderen. De studie moet antwoord geven op de volgende vragen:

¹ Het gaat hier om partners zonder kinderen, partners met een kinderwens, partners die een kind verwachten en partners met één of meer kinderen.

- welk ‘aanbod’ is er in binnen- en buitenland hiervoor al beschikbaar? Wat is de aard van dit aanbod? Wat is er bekend over de effectiviteit ervan en welk aanbod is geschikt voor de Nederlandse situatie?
- voor welke doelgroep is dit aanbod geschikt? Is het mogelijk te schatten hoeveel ouders hier gebruik van zullen maken?
- in hoeverre is dit aanbod onderscheidend naar verschillende doelgroepen (opleiding, SES, etnische komaf, religie, man/vrouw; afhankelijk van fase in levensloop dan wel relatie).
- wat is, in de levensloop van een relatie, het meest geschikt moment om dit preventieve aanbod aan te bieden binnen het Centrum voor Jeugd en Gezin?
- welke voorwaarden moeten er daarvoor binnen het Centrum voor Jeugd en Gezin gerealiseerd zijn? En welke andere organisaties, in samenwerking met het CJG, kunnen een rol spelen bij het aanbieden van een dergelijk aanbod?

De inventarisatie moet resulteren in een overzicht waarin de geschikte interventies beschreven staan, waarbij ook onderscheid gemaakt wordt naar de mate van effectiviteit (criteria Nederlands Jeugdinstituut) en naar de mate waarin de betreffende interventie voor Nederland haalbaar en beschikbaar is. Op basis van dit overzicht worden aanbevelingen gedaan voor de Nederlandse situatie: welk aanbod kan op welk moment in de levensloop van een relatie door de Nederlandse Centra voor Jeugd en Gezin aangeboden worden, c.q. welk aanbod moet voor de Nederlandse situatie worden aangepast of ontwikkeld?

ZonMw vraagt het Nederlands Jeugdinstituut om relevante deskundigen, zoals dr. Ed Spruijt van de Universiteit Utrecht, het Centrum JGZ, RIVM en lokale experts op het terrein van CJG, bij deze verkenning te betrekken. De concept bevindingen zullen tijdens een expertmeeting aan dezelfde partijen worden voorgelegd. Dit om het draagvlak te vergroten en kennis van deze partijen in de eindrapportage te kunnen integreren.

2. Opzet en aanpak van deze verkenning

2.1 Deskresearch en raadpleging deskundigen

Om tot deze rapportage te komen heeft het Nederlands Jeugdinstituut een aantal stappen gezet. Allereerst is intern met deskundigen die expertise hebben op dit thema een inventarisatie gemaakt van de belangrijkste bronnen en onderzoeken, als ook van de trends en ontwikkelingen die deze deskundigen in het veld signaleren.

Buitenlandse programma's

Voor het verkrijgen van een overzicht van buitenlandse programma's zijn systematische literatuursearches verricht op basis van zoektermen, aangevuld met de zogenoemde sneeuwbalmethode. Daarbij zijn ook externe aanbieders van Nederlandse programma's betrokken. We hebben ons beperkt tot hoofdzakelijk Engelstalige studies. Deze bronnen lijken goed overzicht te bieden over de belangrijkste ontwikkelingen en onderzoek. Er wordt een quick scan verricht naar het buitenlands relatieondersteunend aanbod. Het betreft aanbod in Europa, de Verenigde Staten en Australië. Er wordt een overzicht geboden van programma's die kwantitatief het meeste worden aangeboden. Wat de kwaliteit van programma's betreft wordt een overzicht gegeven van relevante onderzoeken en reviews.

Omdat inzicht in de effectiviteit van het aanbod bij deze search centraal staat is voor gegevens over buitenlandse programma's met behulp van onder andere PsycInfo en Pedmed gezocht naar reviews, meta-analyses en overzichtsstudies. Doel van de studie was het bieden van een betrouwbare stand van zaken beschrijving van de binnen- en buitenlandse programma's en van de stand van zaken van onderzoek. Daarbij is in de onderzoeksresultaten vooral gezocht naar richtinggevende perspectieven voor beleidsontwikkeling, strategie- en werkontwikkeling. Voor de beschrijvingen van de buiten- en binnenlandse programma's zijn de standaarden voor effectiviteit gebruikt zoals die door het Nederlands Jeugdinstituut zijn geformuleerd in de Databank Effectieve Jeugd Interventies (DEI) en bijvoorbeeld het dossier Effectiviteit van jeugdinterventies.

Nederlandse programma's

De verkenning van het Nederlandse aanbod zal in deze studie voortbouwen op de eerdere verkenning die al verricht is naar het Nederlandse aanbod over communicatiebevordering/relatievorming (huwelijks)partners (Dries, 2009). Bij de beschrijving van het Nederlandse aanbod is in deze verkenning vooral gelet of er voldoende aanwijzingen waren dat de programma's voldeden aan de criteria van theoretische onderbouwing en onderzoek. Dat wil zeggen dat is nagegaan of er onderzoek is verricht en of de programma's beschikken over materialen waarin het doel, opzet en werkwijze van het programma is uitgewerkt. Er zijn ook gegevens opgenomen over het bereik van de doelgroep en over de kwaliteit van de uitvoering van het programma zoals de scholing van de uitvoerders en de evaluatie.

Voor het verkrijgen van gegevens over de Nederlandse programma's is een vragenlijst rondgestuurd naar aanbieders van deze programma's. Het Nederlands Jeugdinstituut heeft een vragenlijst gemaakt voor de programma's waarin vragen zijn opgenomen over onder andere de uitvoering van het programma, het doel, aanbod, de uitvoerders, onderbouwing en werkwijzen en of er wetenschappelijk onderzoek naar het programma is verricht. Deze vragenlijst is gestuurd aan de aanbieders van programma's. De meeste initiatiefnemers verleenden hieraan hun medewerking. Van één initiatiefnemer is – ook na een tweede vraag - geen respons ontvangen. (Zie bijlage 3, Vragenlijst aanbod relatieondersteuning).

Voor het verkrijgen van gegevens over het aanbod dat gerelateerd is aan het educatieve/preventieve aanbod, bijvoorbeeld het hulpverleningaanbod, is contact gezocht met enkele instellingen en personen (via e-mail, telefoon, persoonlijke afspraken). Ook deze instellingen/personen verleenden graag hun medewerking. Om de mogelijkheden te onderzoeken van het educatieve/preventieve aanbod binnen de Centra voor Jeugd en Gezin is er onder meer een vragenlijst gestuurd aan de deelnemers van de Nederlands Jeugdinstituut - Kenniskring CJG. Hierop kwamen twee reacties. Daarnaast ontvingen we van enkele CJG's aanvullende gegevens.

2.2 *Expertmeeting/Veldconsultatie*

Op 27 oktober 2009 heeft het Nederlands Jeugdinstituut een expertmeeting georganiseerd. Om nog meer relevante informatie te verzamelen en om het draagvlak te vergroten en kennis van al deze partijen in de eindrapportage te kunnen integreren. Het doel van de expertmeeting was om experts feedback te laten geven op onze search en onze conceptbevindingen over relatieondersteunend aanbod in het binnen- en buitenland. Daarnaast zijn de experts expliciet bevraagd op een aantal items en is kennis en ervaring uitgewisseld over dit thema. Deze expertmeeting is bezocht door 30 experts. Een aantal experts kon niet aanwezig zijn op de bijeenkomst. (Zie hiervoor bijlagen 4 en 5, brief Kenniskring CJG en brief Uitnodiging Expertmeeting).

Ook heeft het Nederlands Jeugdinstituut nog een aantal experts apart geconsulteerd. Zo heeft er nog een gesprek plaatsgevonden met Dr. Ed Spruijt werkzaam bij de Universiteit van Utrecht en zijn instellingen zoals het Trimbos instituut, RIVM, VNG, MOgroep Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening, NVGR, CJG Eindhoven ook mondeling en/of per mail nog expliciet bevraagd over dit onderwerp. Op deze manier hebben wij een breed spectrum aan expertise en ervaringen uit het veld bij dit vraagstuk betrokken.

2.3 *Beperkingen van het onderzoek*

Het onderzoek betreft een quick scan van Engelstalige literatuur met betrekking tot beschikbare binnen- en buitenlandse programma's relatieondersteuning, en het onderzoek daarnaar. Deze search biedt geen analyse van de theoretische fundering van

de programma's. In de beschrijving van de stand van zaken van het huidige onderzoek worden verschillende lacunes opgesomd. Zo ontbreekt het aan voldoende inzicht over beïnvloedbare factoren die voor de relatie van belang zijn en hoe die bijdragen aan het interventiedoel. Verder is in deze search de kwaliteit van partnerrelaties en voorkomende problemen bij verschillende groeperingen in Nederland niet onderzocht, noch de behoefte aan ondersteuning.

2.4 Leeswijzer

In *hoofdstuk 1* heeft u kunnen lezen wat de aanleiding en relevantie is van deze verkennende studie en aan welke voorwaarden deze studie moet voldoen.

In *hoofdstuk 2* is uiteengezet wat de opzet en aanpak is van deze verkenning en hoe dit is aangepakt en uitgevoerd.

Voordat een overzicht en analyse plaatsvindt van het Nederlandse en buitenlandse aanbod wordt eerst aandacht besteed aan de achtergronden van een effectief aanbod om een verantwoorde programmakeuze te maken.

In *hoofdstuk 3* wordt het belang van een goede relatie en het belang van preventie in relatieondersteuning nader verkend en beschreven. Ook wordt het belang van een effectief aanbod uitgewerkt.

In *hoofdstuk 4* vindt u informatie over aangrijpingspunten in de levensloop voor relatieondersteunend aanbod.

In *hoofdstuk 5* wordt aandacht besteed aan het onderwerp relatieondersteuning vanuit het CJG perspectief.

In *hoofdstuk 6* wordt ingegaan op het buitenlandse beleid: de rol van de overheid bij relatieondersteunend aanbod. In dit hoofdstuk worden verschillende soorten beleidsinstrumenten besproken, voorbeelden genoemd van verschillende landen en voorwaarden en suggesties genoemd die nodig zijn voor de implementatie en borging van relatieondersteuning voor (aanstaande) ouders in Nederland.

In *hoofdstuk 7* kunt u voorafgaand aan het overzicht van binnen- en buitenlandse programma's lezen hoe het aanbod van programma's kan worden beschreven. Dit gebeurt vanuit verschillende perspectieven bijvoorbeeld kijkend vanuit beïnvloedingsstrategieën, vanuit functies van het aanbod, bereik van doelgroepen, moment van aanbieden in de levensloop.

In *hoofdstuk 8* wordt een schets gegeven van het huidige Nederlandse aanbod van educatieve, c.q. preventieve programma's over relatieondersteuning. Op de expertmeeting werd over het relatieondersteunend aanbod, het belang van een integrale visie en integraal beleid benadrukt. Daarom vindt u in dit hoofdstuk ook informatie over hulpverleningsprogramma's en de mogelijkheden die opvoedingsondersteunende programma's bieden in het kader van relatiesteun.

In *hoofdstuk 9* vindt u informatie over buitenlandse programma's. Er wordt een indeling gegeven van drie typen preventieprogramma's (drie sporenbeleid) wat een bruikbare indeling is voor Nederland en u leest wat de effecten zijn van programma's.

Hoofdstuk 10 is gewijd aan hoe relatieondersteuning als thema is opgenomen in programma's over opvoedingsondersteuning.

In *hoofdstuk 11* is beschreven wat de bevindingen zijn van experts die

gevraagd zijn om feedback te geven op de conceptbevindingen en conclusies over dit thema. Zij hebben ook kennis en ervaring uitgewisseld over het relatieondersteunend aanbod.

In *hoofdstuk 12* zijn de conclusies en aanbevelingen opgenomen. Hierin zijn aanknopingspunten geformuleerd om te komen tot een aanbod voor relatieondersteuning voor de Centra voor Jeugd en Gezin.

In de bronnenlijst staat:

- geraadpleegde reviews;
- literatuur;
- publiksuitgaven;
- websites van organisaties;
- wat werkt in oudertrainingen;
- wat werkt in preventie.

In de hoofdstukken wordt verwezen naar bijlagen. Die vindt u in het laatste gedeelte van dit rapport.

3. Wat is het belang van een goede relatie en van relatieondersteuning?

In dit hoofdstuk vindt u een beschrijving van het belang van een goede partnerrelatie, het belang van preventie in relatieondersteuning en het belang van effectief aanbod.

‘Een goede en liefdevolle relatie tussen ouders biedt kinderen veiligheid en geborgenheid. Wanneer er spanningen in een relatie optreden, heeft dit onvermijdelijk zijn weerslag op het kind’, schrijft minister Rouvoet in de Nota Gezinsbeleid 2008.

3.1 Het belang van een goede relatie

Engels onderzoek laat zien, zo meldt Mary MacLeod (2008), directeur van het Family and Parenting Institute, dat slechts 34 procent van de ouders dachten dat hun welbevinden van belang was voor de opvoeding tot gelukkige kinderen. Daarnaast bleek dat 70 procent van de kinderen vond dat een goede relatie van de ouders wel van belang was. Dit leert ons, zo zegt MacLeod, dat spanningen in het gezin van invloed zijn op de kinderen. Kinderen denken vaak dat zij de schuld zijn van spanningen tussen ouders.

Veel onderzoek toont aan dat een goede partnerrelatie goed is voor de eigen persoonlijke geluksbeleving, voor de fysieke gezondheid en ook voor de kinderen (Waite & Gallagher 2000, O’Neill 2002). Verschillende onderzoeken (Fincham & Beach 1999) vermelden dat conflicten tussen partners van invloed zijn op de geestelijke en fysieke gezondheid van de personen en op het gezinsleven;

- geestelijke gezondheid: depressie, eetproblemen, drankmisbruik, thuisgeweld;
- fysieke gezondheid (met name bij vrouwen): ziekten, pijn;
- gezinsleven: kwaliteit opvoeden en ouder-kindrelatie, psychische en fysieke gezondheid kinderen.

Een goede relatie is goed voor de kinderen

Een stabiele gezinssituatie is de belangrijkste strategie om problemen bij jongeren te voorkomen’, zei minister Rouvoet, 20 oktober 2008, op the ‘5th Asia and Pacific Conference on Reproductive and Sexual Health and Rights’ in Peking.

Het Family Strenghtening Policy Center (2005) concludeert uit een overzichtstudie dat kinderen (in de V.S.) van ouders met een goede relatie, vergeleken met kinderen in een ongezonde relatie:

- het beter doen op school;
- een betere fysieke en mentale gezondheid genieten;
- minder alcohol en drugs gebruiken;
- een betere relatie met hun ouders hebben.

Ook is er minder incidentie van:

- fysieke mishandeling en seksueel misbruik;
- emotionele en gedragsproblemen;
- delinquent gedrag;
- pogingen tot zelfdoding;
- op latere leeftijd zelf scheiden.

Vóórkomen van relatieproblemen

Cijfers over het vóórkomen van spanningen en problemen in de relatie lopen uiteen, omdat er in de literatuur verschillende begrippenkaders wordt gehanteerd. Binnen de diagnostisch psychiatrische classificatie (DSM) valt een partnerrelatieprobleem en een ouder-kind relatieprobleem onder de noemer 'Andere aandoeningen en problemen die een reden voor zorg kunnen zijn'. Deze omschrijving zal niet in alle onderzoeken naar het vóórkomen zijn gebruikt.

Recent Nederlands onderzoek (Van der Ploeg en Scholte 2009) naar het vóórkomen van relatieproblemen geeft aan dat 91 procent van de ouders zich positief over hun relatie uitspreekt. Vier procent is negatief en vijf procent is neutraal. Een recent internetonderzoek van Korrelatie (Bank & Hooghuis 2009) stelt dat 70 procent van de Nederlanders soms relatieproblemen ervaart.

Iers onderzoek geeft aan dat 10 procent van alle paren onder de veertig last heeft van een stressvolle relatie en gebaat zou zijn met counseling (McKeown 2002). Ongeveer de helft van de mensen (bij mannen 56 procent, bij vrouwen 49 procent) zou niet tevreden zijn met de kwaliteit van hun relatie. Een op de vijf mensen had niet met de partner gesproken over de eigen negatieve beleving van de relatie.

Kamp Dush (2008) haalt Amerikaans onderzoek van Beach e.a. (2005) aan waar wordt gevonden dat 80 procent van de respondenten zei tevreden te zijn over hun relatie en 20 procent ontevreden. Onderzoek van Dush e.a. zelf bevestigt dit. Uit hun onderzoek blijkt dat van de genoemde 80 procent 40 procent gemiddeld tevreden is en 40 procent zeer tevreden.

Internationaal onderzoek geeft aan dat – statistisch gezien – getrouwde mensen een hoger niveau van welbevinden ervaren dan alleenstaanden, gescheidenen of weduwen. Dit welbevinden uit zich in een betere gezondheid, een langer leven, hoger inkomen en een betere ontwikkeling van de kinderen. Daarbij wordt gesteld dat alleenstaanden gelukkiger zijn dan ongelukkig getrouwde personen (McKeown 2002).

In Nederland eindigt nu één op de drie huwelijken in een scheiding (CBS 2008). In gezinnen met kinderen scheidt 12 procent van de ouders. Redenen om te scheiden hebben meestal te maken met de relatie tussen de levenspartners: het gaat dan bijvoorbeeld om het uit elkaar groeien, tekort aan aandacht of het niet kunnen praten met elkaar. Zware motieven om te scheiden, zoals geweld en seksuele ontrouw spelen steeds minder een rol. Tegenwoordig zijn 'lichtere' relationele problemen eerder een reden voor echtscheiding; dit heeft te maken met het feit dat scheiden meer geaccepteerd is. Ook speelt vrouwenemancipatie een rol: vrouwen noemen vaker de verdeling van huishoudelijke taken en het te veel werken van de man als reden om te

scheiden. In huwelijken, waarbij partners een progressieve opvatting hebben over taakverdeling bestaat ook een grotere scheidingskans.

Tegenwoordig komt echtscheiding meer voor bij lager opgeleiden dan bij hoger opgeleiden, vroeger was dat andersom. Het hebben van betere communicatieve vaardigheden bij hoger opgeleiden wordt ook wel eens als verklaring aangedragen voor het minder scheiden in die groep. (De Graaf en Kalmijn 2006). Gemiddeld komt echtscheiding bij migranten vaker voor dan bij autochtonen.

In Nederland worden de gevolgen van scheiding voor kinderen onderzocht door bijvoorbeeld E. Spruyt, Universiteit Utrecht (2007). Echtscheiding is een heftige gebeurtenis voor kinderen, zo blijkt ook uit de indringende serie interviews 'Uit elkaar' die C. Maas publiceert in het Volkskrant Magazine (2009) met volwassenen, waarvan de ouders scheiden. Daarentegen stelt Van Egten dat slechts 'een relatief klein deel - ongeveer 15 procent - van de kinderen echt last heeft van de scheiding van de ouders (Trouw 04-09-08), op basis van het onderzoek van Clement, Van Egten en De Hoog: Nieuwe gezinnen. Scheidingen en de vorming van stiefgezinnen (2008).

Het blijkt dat vooral de conflicten tussen de ouders de grootste veroorzaker zijn van problemen bij kinderen. Gedragsproblemen bij kinderen van gescheiden ouders blijken vooral voort te komen uit de conflicten in het gezin. Met het merendeel van de kinderen van gescheiden ouders gaat het na verloop van tijd weer goed. Kinderen kunnen beter omgaan met echtscheiding als er sprake is van goed ouderschap, een goede geestelijke gezondheid van de ouders, weinig conflicten tussen de ouders en sociale steun van de omgeving (Nederlands Jeugdinstituut, dossier Scheiding 2009).

Wat de ernstige problematiek betreft heeft 12 procent van de bevolking te maken gehad met thuisgeweld. 16 procent van de vrouwen, 7 procent van de mannen (Factsheet huiselijk geweld 2009, gebaseerd op cijfers van 1997).

Over het onderwerp thuisgeweld (waaronder kindermishandeling) is overheidsbeleid ontwikkeld dat op regionaal niveau wordt uitgewerkt. Over de gevolgen van scheiding voor kinderen is recentelijk ook overheidsbeleid van kracht geworden. Van gemeenten wordt verwacht dat zij op lokaal niveau in geval van scheiding ouders en kinderen ondersteunen via de Centra voor Jeugd en Gezin (bijvoorbeeld door het ouderschapsplan, omgangshuizen en begeleiding van kinderen).

Gezinsrelaties hebben een wederkerend karakter

Relaties in een gezin beïnvloeden elkaar. Een positieve partnerrelatie werkt positief op het welbevinden van de kinderen. Gezinsrelaties hebben een interactief karakter. Ook het welbevinden en het gedrag van de kinderen heeft zijn invloed op het welbevinden van de ouders. Dit pleit ervoor bij programma's voor relatieondersteuning ook de steun bij het ouderschap van de partners te betrekken, en visa versa bij programma's voor opvoedingsondersteuning ook aandacht te besteden aan de partnerrelaties van de ouders.

Openheid en communicatie vormen de sleutels

Ruzies tussen partners en echtscheidingen zijn vaak het gevolg van doorgeschoten individualisme, stelt de Canadese relatietherapeute, Sue Johnson (De Pers, 21-4-09). We worden geleerd dat mensen rationele, onafhankelijke wezens zijn. Maar zo steken we als soort niet in elkaar. Volgens Johnson gaat het bij een relatie om een diepe verbintenis. Een band, die zich laat vertalen in termen als ben je er écht als ik je nodig heb, kan ik altijd op je bouwen en krijg ik warmte en koestering. Openheid en communicatie zijn de sleutels. Dit vormt de legitimatie van educatieve en preventieve programma's.

Een goede relatie houdt niet in dat deze 'spanningsloos' is. Het dagelijkse leven is een wisselwerking van zelfontplooiing en gemeenschapszin, eigen belang en solidariteit, geluk en tegenspoed. Spanningen en problemen horen bij het gewone leven. Zo ook spanning in de relatie. We staan ervoor hiermee om te gaan. Belangrijke kernbegrippen in Amerikaanse programma's zijn openheid en communicatie. De focus in deze programma's is gericht op communicatievaardigheden, vaardigheden om conflicten op te lossen, ruimte scheppen voor gevoelens, het verdiepen in attitudes en betrokkenheid met elkaar. De ene mens is hier van nature competent in dan de andere. Het is een algemeen aanvaarde opvatting dat deze vaardigheden zijn te leren. In de opvoeding staan ouders voor de taak hun kinderen te leren omgaan met frustraties en problemen en hen relatievaardigheden bij te brengen.

Een stabiel gezin voorkomt problemen bij jongeren, zo betoogde minister Rouvoet recentelijk op de internationale gezinsconferentie in Peking. Er zijn veel vragen te stellen over de ontwikkeling van spanningen en problemen in partnerrelaties en factoren die bijdragen aan een stabiele gezinnen.

Er is nog onvoldoende inzicht om gezinnen op effectieve wijze een adequaat preventief aanbod te bieden om dreigende conflicten en instabiliteit te voorkomen. Enerzijds leert (buitenlands) onderzoek dat een educatief/preventief aanbod bij kan dragen aan verbetering van tevredenheid over de relatie en aan communicatievaardigheden. Anderzijds is uit de stand van zaken van het onderzoek af te leiden dat er voor een effectief en kostenefficiënt aanbod veel vragen nadere bestudering vergen.

Mensen hebben elkaar nodig om gelukkig te zijn

'Al langer is bekend dat mensen vooral elkaar nodig hebben om gelukkig te zijn. Naast allerlei persoonlijke kenmerken (zoals en positief zelfbeeld) is vooral een sociaal netwerk (het hebben van vrienden en een partner) belangrijk om gelukkig te zijn. Dat zien we ook in Nederlandse cijfers: paren zijn gelukkiger dan alleenstaanden, gehuwden zijn gelukkiger dan niet-gehuwden, waarbij mensen die gescheiden zijn weer ongelukkiger zijn dan weduwen of ongehuwden'. (Boelhouwer, 2008).

Maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden persoonlijk beleefde sociale waarden. Qu & Soriano (2004) wijzen op de negatieve invloed van beleefde individualiteit, het 'individualisme'. Zij stellen dat de nadruk die de laatste decennia ligt op persoonlijke ontplooiing, individuele rechten, onmiddellijke behoeftebevrediging betekent dat mensen zich steeds meer richten op het investeren in zichzelf dan dat zij investeren in sociale relaties, relatiestructuren, gezin en familie.

Daarentegen werd op de expertmeeting van het Nederlands Jeugdinstituut (27 oktober 2009) over het educatie/preventieve aanbod gesteld dat op dit ogenblik de waarde van relaties meer wordt onderkend. De belangstelling voor persoonlijke relaties kan worden afgeleid uit de grote hoeveelheid publicaties en uit de aandacht van publieke media. De aandacht voor 'netwerken' vinden we op maatschappelijk niveau terug in de politiek en het bedrijfsleven. Digitale mogelijkheden hebben het karakter van de netwerksamenleving veranderd. Zelfontplooiing en verbondenheid kunnen gezien worden als twee kanten van dezelfde medaille. Voortdurend onderzoek moet telkens verduidelijken wat de invloed van de wisselende aandacht voor individualisme en solidariteit is op partnerrelaties. In de ontwikkeling van de mensheid maakt ook de partnerrelatie een evolutie door. De partnerrelatie heeft de laatste eeuwen meer het karakter van vriendschap gekregen.

In de Westerse samenleving is het belang van het kerngezin en een goede huwelijksrelatie de laatste twee eeuwen meer in de aandacht komen te staan. Na de industriële revolutie kregen 'family values' meer aandacht. Eind achttiende eeuw / begin van de negentiende eeuw konden in de samenleving veranderingen worden geconstateerd van de (uitgebreide) familie naar het (kern)gezin. Emancipatiebewegingen bewerkstelligden begin twintigste eeuw dat het (aanvankelijk patriarchaal gerichte) gezin evolueerde in een gezin waar de waarde van gelijkheid van man en vrouw het uitgangspunt is. Het belang van partnerschap in de huwelijksrelatie – 'companionate love' genoemd – werd vanaf de jaren 20 van de vorige eeuw (in de V.S.) benadrukt. De huwelijksrelatie als vriendschapsrelatie. In de twintigste eeuw wordt de beeldvorming van het gezin als 'happy family' geafficheerd. Chambers (2001) ziet een verband tussen de aandacht voor het opbouwen en behouden van de affectieve positieve liefdesband en de opkomst van 'family experts' zoals marriage counseling experts in de V.S. in jaren zestig van de vorige eeuw. In dit kader: in 1967 werd 'All you Need is Love' van de Beatles een wereldhit.

Niet alleen het karakter van de partnerrelatie veranderde maar ook de organisatie van samenlevingsvormen. 'A substantial change in the transition to marriage and parenthood has taken place over the past 30 years', schrijft de Australische wetenschapper Smart (2002: 28) 'Nowadays, cohabitation is frequently a stepping stone to marriage. (...) The postponement of marriage and childbearing has contributed to the falling birth rate. Ontwikkelingen die zich in de gehele westerse wereld afspeelen. Naast uitstel van huwelijk en ouderschap, en de toename van samenwonen voor een huwelijk kunnen als ontwikkelingen worden genoemd:

- groeiende complexiteit van de samenleving, wat nieuwe vaardigheden vraagt;
- veranderingen in gezinssamenstelling: de toename van eenoudergezinnen, de toename van samengestelde gezinnen;
- veranderingen in netwerkvorming: het wegvallen van traditionele sociale verbanden en toename digitale netwerken;
- toename van een multiculturele samenleving; aanpassing wordt gevraagd van de nieuwe Nederlanders en de oorspronkelijke Nederlanders; normen en waarden vragen aandacht en bezinning;

- toename maatschappelijke en politieke aandacht voor jeugd en opvoeding, opgroei- en opvoedingsondersteuning.

Beschermende en risicofactoren

Welke factoren spelen een rol en zijn van invloed op de kwaliteit van een relatie? In onderzoeken worden genoemd persoonlijke kwaliteiten, persoonlijkheidsfactoren, etnische en culturele achtergronden, interactie in de relatie, levensgebeurtenissen.

Beschermende factoren: kwaliteiten van een positieve relatie

In de literatuur (Chang & Barrett 2009) zijn aanwijzingen te vinden van persoonlijke kwaliteiten die bijdragen aan een positieve relatie, bijvoorbeeld:

- openheid,
- communicatie,
- sensitiviteit,
- volharding bij het oplossen van problemen,
- minder neiging tot verbale en fysieke agressie,
- minder vluchtgedrag.

Risicofactoren: factoren die een ongelukkige relatie bevorderen

Persoonlijke eigenschappen die volgens Iers onderzoek (McKweown 2002) een negatieve invloed hebben op een gezonde relatie zijn bijvoorbeeld:

- negatief gedrag als kritiseren (vooral bij mannen);
- gebruik van geweld, (vooral bij vrouwen);
- niet luisteren (vooral bij vrouwen);
- stijl van conflictbeheersing, zoals vlucht- en vermijdingsgedrag (vooral bij vrouwen)
- taakverdeling (vooral bij vrouwen);
- financiën (vooral bij mannen).

McKweown (2002) wijst erop dat persoonlijkheidsfactoren een grotere rol spelen bij hoe de kwaliteit van de relatie wordt beleefd, dan sociaaleconomische factoren en hij stelt dat partners baat kunnen hebben van counseling. Counseling kan het begrip voor elkaar herstellen en ruimte creëren voor een positief perspectief zowel cognitief als emotioneel. Ook Stanley (2001) maakt onderscheid tussen verschillende factoren: achtergrond (statische) factoren en relationele (dynamische) factoren. Waarbij hij benoemt dat achtergrondfactoren moeilijker zijn te beïnvloeden en te veranderen dan relationele factoren.

<i>achtergrond (statische) factoren</i>	<i>relationele (dynamische) factoren</i>
neurotische persoonlijkheid	stijl van communiceren
samenwonen voor huwelijk	probleemoplossende vaardigheden
scheiding ouders	geneigdheid tot onderhandelen
jong huwelijk	positief versus negatief gedrag
tienerzwangerschap	warm versus vijandig gedrag
SES	beslissing financiën niet te delen

Chang & Barrett (2009) noemen ook als factor dat etnische achtergronden een rol spelen in de kwaliteitsbeleving van een relatie. Wat de tevredenheid van paren over hun relatie betreft, noemt Howard (2003) vier factoren, die kunnen worden beschouwd als risico- en beschermende factoren.

- *Interactie*

Verwachtingen over het belang van de communicatie, adequate manieren om problemen op te lossen, de invloed van familie en vrienden op de interactie, en de gender rollen. Verder is de inspanning die de persoon levert aan de versterking van de relatie van belang. Het gebruik van geweld blijkt een voorspeller van beëindiging van de relatie.

- *Levensgebeurtenissen*

Het krijgen van het eerste kind is vaak gerelateerd met een afname van de tevredenheid over de relatie; sommige paren rapporteren een toename. Levensgebeurtenissen als ernstige ziekte, overlijden van een kind kunnen positief of negatief uitwerken op de tevredenheid over de relatie.

- *Individuele karakteristieken*

Positieve persoonlijkheidskenmerken (zoals veilige hechting met een lage angst voor verlatenheid) zijn van invloed op tevredenheid over de relatie. Psychiatrische stoornissen hebben een negatieve invloed op de relatie. Ook de individuele levensloop is van invloed. Een sterke relatie tussen de ouders (van de persoon) is gerelateerd aan positieve verwachtingen over de eigen huwelijksrelatie.

- *Context*

Partners die verschillen in hun etnische en culturele achtergrond verschillen vaak ook in hun verwachtingen over de (huwelijks)relatie, wat positief kan zijn, maar ook aanleiding kan geven tot problemen.

De conclusie van Halford is : ‘A wide range of variables predicts the trajectory of relationship satisfaction and stability. It is known some of these variables interact. For example, poor communication and support has a large negative impact on relationship satisfaction mainly when couples confront high rates of negative life stresses. However, we have little knowledge of how most variables predicting relationship outcomes interact with each other. (Halford 2003: 390)

3.2 Het belang van preventie in relatieondersteuning

Minister Rouvoet onderstreept het belang van een stabiel gezin. Preventie van bedreigende factoren kan instabiliteit voorkomen. Preventie kan worden onderscheiden in (L’Abate 1983, in Chang & Barrett 2009):

primaire preventie	‘voor het gebeurt’	- publieke media, uitgaven - educatie, vorming,
secundaire preventie	‘voor het erger wordt’	- zelfhulpprogramma’s, - educatieve programma’s, - vaardigheidstrainingen
tertiaire preventie	‘voor het te laat is’	- counseling, therapie

In de uitvoering van het aanbod in de praktijk is er sprake van een overlap. Ingrediënten en modellen van educatieve/vormende activiteiten, het preventief aanbod en counseling/therapie worden in verschillend aanbod gebruikt, waarbij de intensiteit kan verschillen. Therapeuten (Nederlandse Vereniging van Relatie en Gezinthherapie (NVRG), Korrelatie) geven aan dat mensen te laat hulp zoeken en benadrukken de wenselijkheid van een primair en secundair aanbod.

‘Ja, achteraf als de zaak is vastgelopen mag je naar de psycholoog, maar er is niets preventiefs, stelt Fiona Brouwer (De Volkskrant 13-03-09). Ze betreurt het dat er ‘wel een ‘Schijf van Vijf’ bestaat met voedingsadviezen ter voorkoming van ziekte en gebrek, terwijl er nog niets voor de geestelijke opvoeding is geformuleerd. ‘Ik verbaas me er wel eens over hoe weinig er in het scholingsaanbod en overheidsvoorlichting wordt ingegaan op de levensfasen van de mens, de keuzes die je in de verschillende fasen kunt maken en de consequenties die dat (ook voor volgende fasen) met zich meebrengt.’

Peter Jansen in Visies (2008), een uitgave van het Gelderse emancipatiebureau Enzovoort. ‘Waarom wordt er zo weinig aandacht besteed aan levensscenario’s en de impact daarvan op opleiding, beroep, partner, of werkgever.’ ‘An ounce of prevention is worth a pound of cure’. Widenfelt e.a. (1997) suggereren dat preventie eerder de mogelijkheid heeft om paren te helpen gelukkig te blijven, dan om ongelukkige paren gelukkig te maken. Ook Hahlweg en Markman (1988) stellen ook dat de beste therapie alleen maar de mogelijkheid heeft ongelukkige paren minder ongelukkig te voelen. Buitenlands onderzoek wijst uit dat educatieve en preventieve programma’s de kwaliteit van de relatie kunnen verbeteren. Volgens Ooms (2009) delen veel ‘best practice programs’ de volgende uitgangspunten: houding, vaardigheden en gedrag voor een succesvol huwelijk kan worden geleerd.

Voor educatief groepswork is gemakkelijker draagvlak te krijgen, het werkt minder stigmatiserend, het bereikt meer mensen, en het is meer kosteneffectief dan individuele counseling met paren. Bradbury & Fincham (1990, in Chang & Barrett 2009) geven verder aan dat deze programma’s paren kunnen toerusten om te kunnen gaan met problemen wanneer ze nog klein zijn. De programma’s kunnen een relatief grote groep bereiken. Educatieve en preventieve programma’s kunnen toeleiden naar hulpverleningsprogramma’s en als eerste stap stressverlichtend werken. En deze programma’s hebben een sociaaleconomische waarde, omdat ze de behoefte aan andere hulp zoals medische, psychologische hulp en andere diensten doen afnemen. Stanley (2001) geeft daarbij aan dat een algemeen publiek aanbod van relatieondersteuning ‘can send a message that marriage matters’. Een regulier aanbod verlaagt de drempel voor paren om hulp te vragen wanneer zij het (later) toch nodig hebben.

Hulp zoeken bij relatieproblemen

De maatschappelijke acceptatie om hulp te zoeken bij relatieproblemen zal per land verschillen. Zo is de deelname aan relatieprogramma’s in de V.S. groter dan in Nederland. Ook de maatschappelijke acceptatie om hulp te zoeken bij verschillende levensgebieden verschilt. Zo lijkt het taboe om te praten en hulp te zoeken bij opvoedingsvragen en –problemen de laatste decennia verminderd.

In Nederland bestaat onvoldoende inzicht in de behoefte aan steun bij spanningen in de relatie.

Uit een onderzoek van Synovate (2009) blijkt dat het voor ruim 1 van de 10 Nederlanders een taboe is om over moeilijkheden in hun relatie te praten. Daarbij valt het op dat ouders het moeilijker vinden om met vrienden te praten over de negatieve kanten van hun relatie. Mensen zonder kinderen praten wel gemakkelijker met vrienden.

Brits onderzoek wijst uit dat ongeveer 25 procent van de mensen die hulp zochten ook feitelijk deelnamen aan programma's (Smith 2007, in Chang & Barrett 2009). In het onderzoek van Synovate (2009) dat in opdracht van Korrelatie is uitgevoerd, wordt aangegeven dat ongeveer de helft van de Nederlanders zegt hulp te gaan zoeken bij relatieproblemen. Veel mensen zeggen behoefte te hebben aan informatie en concreet advies. Uit het internetonderzoek van Synovate blijkt dat de meeste mensen behoefte hebben aan digitale vormen van steun. Ook Korrelatie geeft aan dat naar hun ervaring internet door veel mensen – als eerste – wordt geraadpleegd.

In binnen- en buitenland is er onvoldoende overzicht en inzicht in wat de feitelijke deelname is aan programma's en hoe zacht dit verhoudt tot hoe de deelnemers de problemen beleven. Afgelopen jaren nam in de V.S. ongeveer 50 procent van de paren deel aan een of andere vorm van 'primarital education'. In Australië was dit 30 procent. In de V.S. zoekt 19 tot 37 procent counseling voordat ze gaan scheiden; in Australië is dit 42 procent.

Onderzoek gedaan door Halford (2004) stelt dat aan preventieve programma's niet de mensen deelnemen met de grootste problemen. Ook Doss bericht dat mensen die aan relatiecursussen deel willen nemen vaak een lager risico tonen, dan mensen die niet deelnemen. Verrassend genoeg, schrijft Doss (2009), is er weinig bekend over de specifieke kenmerken (mate van de problematiek, motivatie voor deelname) van paren die hulp zoeken. Dit vraagt om bezinning op de werving om de doelgroep te bereiken.

Behoeftte aan steun van mannen en vrouwen

Het hulpzoekgedrag van mannen en vrouwen is verschillend, wat een drempel vormt om gezamenlijk deel te nemen aan activiteiten. Vrouwen zoeken eerder hulp buiten de deur van mannen, zo blijkt uit onderzoek van Van der Meer & Steenvoorden (2008). Anderzijds blijkt uit veel onderzoek dat, wanneer mensen hulp zoeken, dat zowel mannen als vrouwen op de eerste plaats steun zoeken bij de eigen partner. Mannen delen hun gevoelens echter vaker met hun partner (81 procent) dan vrouwen (63 procent). Vrouwen gaan vaker naar hun vriendinnen (11 procent) dan mannen naar hun vrienden gaan (4 procent). Bovendien gaan mannen nauwelijks naar familie, terwijl 14 procent van de vrouwen hun neerslachtigheid eerst met hun moeder, zus of dochter bespreekt. Vrouwen vragen dan toch eerder een vriendin of vrouwelijk familielid om hulp (Van der Meer & Steenvoorden 2008). Mannen zijn meer geneigd professionele hulp in te roepen dan vrouwen. Mannen zoeken ook eerder niet-persoonlijke informatie (bijvoorbeeld via internet) (Chang & Barrett 2009).

Drempels voor preventie

Gezien de relatieve onbekendheid van educatieve en preventieve programma's en de beperkte deelname lijkt er nog weinig maatschappelijk draagvlak te bestaan voor

relatieondersteunend aanbod. Dit wordt ook beaamd door de aanbieders van programma's. Zij geven aan dat het veel aandacht vraagt en inspanning kost om deelnemers te motiveren om deel te nemen aan de programma's. Bij paren lijken het privékarakter van de relatie en privacygevoelens een rol te spelen. Op maatschappelijk niveau lijkt aandacht voor relaties, relatieondersteuning nog weinig erkenning te ondervinden. De term 'spruitjeslucht' werd gehanteerd bij gezinsaanleggenheden, minister Rouvoet speelde op een partijbijeenkomst hierop in door spruitjes uit te delen. Relatieproblemen worden vaak als persoonlijke problemen gezien en als persoonlijk falen. Chang & Barrett (2009) bepleiten onderzoek naar de mogelijkheden om maatschappelijke en culturele attitudes te beïnvloeden, zodat relatieproblemen 'gewoner' worden gevonden en men gemakkelijker open staat voor steun en hulp. Voor persoonlijk en sociaal welbevinden kunnen jongeren bereikt worden via het onderwijs. De media spelen een belangrijke rol bij het beïnvloeden van maatschappelijke en culturele attitudes. Chang & Barrett (2009) noemen hierbij als voorbeeld de Nanny tv-programma's.

Ook ontbreekt het aan lange termijnonderzoek naar het educatieve en preventieve aanbod. 'As Berger & Hannah (1999) discuss, preventive programmes are by definition long-term investments, and as managers and politicians often are required to show productivity via cost-effective short-term gains, it may be difficult to demonstrate that they are sufficiently productive' (Chang & Barrett 2009: 30-31).

3.3 *Het belang van een effectief aanbod*

Op basis van veel gedegen onderzoek van buitenlandse programma's kan worden geconcludeerd dat relatieondersteunende programma's een bescheiden positief effect laten zien op de verbetering in de communicatie en de tevredenheid over de partnerrelatie. Meerdere onderzoekers stellen dat het onderzoek nog niet voldoet aan 'gouden standards' voor onderzoek. Er zijn nog veel lacunes. Zo is er geen onderzoek gedaan naar 'werkzame factoren' van relatieondersteuning.

Deze notitie biedt een quick scan van beschikbare binnen- en buitenlandse programma's waarbij met name wordt ingegaan op enkele effectiviteitsaspecten. Bij de buitenlandse programma's wordt de stand van zaken van het effectonderzoek geschetst. Bij het Nederlands aanbod (waarnaar geen onderzoek is verricht) is nagegaan of de methodiek beschreven is en of er een theoretische onderbouwing beschikbaar is. Hierbij is gebruik gemaakt van de criteria van de effectladder van Van Yperen en Veerman (2008)- Hieronder worden enkele aspecten over de kwaliteit en de effectiviteit van programma's beschreven:

de inhoud van de programma's, de kwaliteit van de opzet en uitvoering van programma's, wat werkt, de competenties van de uitvoerders, implementatie en randvoorwaarden.

1. *Inhoud van de programma's*

De meeste stellen die worden gevraagd naar de tevredenheid over hun relatie noemen de mogelijkheden om met elkaar hierover te communiceren.

Het aanleren van positieve communicatie kan zeker bijdragen aan het versterken van het huwelijk. Gelet op de huidige praktijk van het relatieondersteunend aanbod (in Groot-Brittannië) - wijst Bensen (2001) op een valkuil in het denken dat trainingen in communicatievaardigheden automatisch leiden tot gedrag dat bijdraagt aan de stabiliteit van het huwelijk en het negatief gedrag vermindert. Er lijkt nog onvoldoende onderzoek beschikbaar naar transfer van de in de programma's geleerde vaardigheden naar de dag/dagelijkse levensgebieden.

Verder is het relevant dat gezocht wordt naar de meest effectieve inhoud van programma's; zoals Johnson (2009) die zich baseert op gehechtheidstheorieën en Stanley (2004) die de mogelijkheden van theorieën over commitment onderzoekt.

In een uitgebreid onderzoek naar wetenschappelijk verantwoorde inhoud van educatief/preventieve programma's – waarbij ze zich baseren op het Vulnerability-Stress-Adaptability (V-S-A) model – beschrijven Adler-Baeder e.a. (2004) drie clusters van beschermende en risicofactoren:

- positief gedrag en gevoelens
- negativiteit
- cognitief.

Effectieve educatieve en preventieve programma's besteden aandacht aan de beschermende factor van positief gedrag en positieve gevoelens. Deelnemers oefenen met affectief gedrag, ondersteunend gedrag, openheid en zelfexpressie, samen ondernemen van activiteiten, beleven van relationele identiteit.

Effectieve programma's werken ook aan vaardigheden om risicofactoren als negatieve emoties en gedrag te reguleren zoals openlijk negatief gedrag, vluchtgedrag, aantrek/afstoot gedrag.

Effectieve programma's werken ook aan de beschermende factor op het gebied van cognities als realistische verwachtingen, begrip en empathie voor de partner, eerlijkheid en rechtvaardigheid, positieve attributies naar de partner, de relatie en relatiegedrag.

Over de inhoud van de programma's centraal merken Adler-Baeder e.a. (2004) op dat positief gedrag de effecten van negatief gedrag kunnen verminderen. Ook stellen zij, dat wanneer de partners meer activiteiten ondernemen die de vriendschap vergroten, zij ook minder negatieve gedragspatronen ontwikkelen. Activiteiten die de intimiteit bevorderen werken mediërend. "Taken together, these findings suggest that building positive emotional connectedness may be particularly important for promoting high levels of marital quality. (...) Aggregate effect-size correlations showed that couple positive behavior was the most highly correlated factor with marital quality for both men and women' (Adler-Baeder e.a. 2004: 543).

Maar Adler-Baeder e.a. (2004: 543) geven ook aan: 'Although studies are beginning to demonstrate linkages among factors associated with marital quality, more research is needed to identify how factors are related to each other over time. In addition, here is little information on the relative importance of factors associated with marital quality that can inform the prioritizing of program content. There also may exist important

variables that have yet to be empirically linked with marital quality. Further, research that examines process similarities and differences among different types of couples (i.e., based on ethnicity, number of marriage, and so on) is important for providing appropriate empirical basis for program content.'

2. Kwaliteit van de opzet en uitvoering: De Effectladder

Van Yperen en Veerman (2008) hebben een kader opgesteld waarin de effectiviteit van interventies is ingedeeld in een aantal niveaus. Zij gaan daarbij uit van verschillende soorten effectiviteit die onderscheiden kunnen worden. Ook stellen zij voor het begrip 'effectiviteit' en het effectonderzoek te koppelen aan het ontwikkelingsstadium waarin een interventie verkeert. De effectladder kent de volgende niveaus:

niveau 0: werken met impliciete kennis;

niveau 1: goed beschreven interventies;

niveau 2: interventies met theoretische bewijskracht zijn veelbelovend;

niveau 3: interventies met voorlopige bewijskracht;

niveau 4: interventies met causale bewijskracht zijn bewezen effectief.

Van de Nederlandse programma's is alleen nagegaan of de interventies zijn beschreven; dat wil zeggen dat ze het niveau van 'impliciete kennis' ontstijgen. Op niveau 1 van de effectladder is de aard van de interventie nader omschreven en gespecificeerd. De aandacht gaat vooral uit naar het doel van de interventie, de doelgroep, de aanpak en de randvoorwaarden voor de uitvoering. Door deze explicitering is de werkwijze van de interventie te begrijpen, de kans op effectiviteit enigszins in te schatten en de aanpak gemakkelijker overdraagbaar. Bij de buitenlandse programma's vormden onderzoek reviews en overzichtsstudies de leidraad voor de beschrijving van programma's. Hieruit kan worden geconcludeerd dat er veel verantwoord wetenschappelijk onderzoek is verricht. Echter geven meerdere onderzoekers aan dat het onderzoek nog lacunes vertoont; het ontbreekt veelal aan lange termijn onderzoek en niet van alle programma's zijn RCT's beschikbaar.

3. Wat werkt

Uit onderzoeken van relatieondersteunende programma's zijn nog geen handzame overzichten van 'werkzame factoren' van relatiesteun en nog geen 'wat werkt' kenmerken gedistilleerd. In het kader dat Hawkins et al. (2004) suggereren zij dat relatieondersteunende programma's moeten bestaan uit vaardigheidstrainingen die gericht is op de relatie, inhoudelijk moet werken aan bewustwording van potentiële relatieproblemen, inzicht moet bieden in en moet werken aan attitudes die een gezonde relatie bevorderen, en moet werken aan motivatie en waarden die verband houden met stabiel positief samenwonen.

In beschrijvingen van 'wat werkt'-kenmerken van preventie (Nederlands Jeugdinstituut dossier 'Effectiviteit van jeugdinterventies) worden onder andere als kenmerken genoemd:

- gebruik maken van verschillende leermethoden, die gericht zijn op een toenemend bewustzijn en begrip van het probleemgedrag, en op het verweven of verbeteren van vaardigheden;

- programma's bieden voldoende interventies om de gewenste effecten te bereiken en voorzien zo vaak als nodig in een follow-up om de bereikte effecten te bestendigen;
- effectieve preventie programma's hebben een theoretische onderbouwing, zijn gebaseerd op accurate informatie en worden ondersteund door empirisch onderzoek;
- de programma's worden vroeg genoeg gestart om invloed op de ontwikkeling te hebben en zijn gevoelig genoeg voor de behoeften van de deelnemers.
- de programma's zijn op de gemeenschap en cultuur van de deelnemers toegesneden en de doelgroep wordt betrokken bij de programmaplanning en –evaluatie;
- de programma's hebben een duidelijk doel en registreren systematisch de mate waarin het doel wordt bereikt.

Bij 'wat werkt' bij oudertrainingen wordt aangegeven:

- tijdens de training moet kennis worden overgedragen, vaardigheden en technieken worden aangeleerd en een plan worden opgesteld om de geleerde vaardigheden en technieken ook thuis toe te passen.
- Naast het aanleren van vaardigheden en technieken, dient een training ouders ook inhoudelijke kennis over de werking van de technieken aan te bieden.
- Gezinnen met een lage sociaal-economische achtergrond profiteren minder van een oudertraining.
- Om gezinnen met een lage sociaal-economische achtergrond toch te kunnen helpen, biedt individuele oudertraining een uitkomst.

4. Competenties van de uitvoerders

Asay & Lambert (1999) stellen dat de kwaliteit en de competenties van de uitvoerders een tweemaal zo zwaar gewicht hebben voor de effectiviteit dan de beschreven methodiek. Daarom wordt bij de Nederlandse programma's aandacht besteed aan de scholing en begeleiding van de uitvoerders. Belangrijk is het ook om informatie te verzamelen over de intensiteit en de kwaliteit van de scholing, opleidingscriteria en leerdoelen van train-de-trainers, en competentieprofielen.

5. Implementatie

In de internationale literatuur breekt steeds meer het inzicht door dat de implementatie - de overdracht en invoering - van effectieve interventies specifieke aandacht vereist. Om de doeltreffendheid van een effectief programma te waarborgen is het belangrijk om na te gaan of de onderzochte interventie op de juiste manier is ingevoerd en volgens de bedoelingen is uitgevoerd - de zogenaamde implementatiegetrouwheid. Dit speelt bijvoorbeeld wanneer een buitenlands programma wordt vertaald en bewerkt. In Nederland refereren de uitvoerders van (bewerkte buitenlandse) programma's zich aan de ontwikkelingen in het buitenland. Zorgvuldige implementatie is ook van belang bij de uitvoering van landelijke programma's op lokaal niveau. De Nederlandse programma's besteden daarom aandacht aan hun infrastructuur.

Een voorbeeld van een implementatiemodel van het Amerikaans programma ‘The Building Strong Families Program Model’ (Dion et al, 2008) dat bruikbaar is als gedachtegang voor het Nederlands aanbod:

<i>Steun van ‘family coordinators’</i>	<i>Kernelementen groepsessies</i>	<i>Betrokken diensten en domeinen</i>
Encouragement for program participation	Communication	Education
Reinforcement of marriage and relationship skills	Conflict management	Employment
Ongoing emotional support	Affection, intimacy, trust, commitment	Parenting
Assessment and referral to support services	Considering marriage	Physical and mental health
	The transition to parenthood	Child care
	Parent-infant relationships	Legal issues
	Children by prior partners	Substance abuse
	Stress and postpartum depression	Domestic violence assistance
	Family finances	

6. Randvoorwaarden

Naast de organisatieopbouw zijn belangrijke voorwaarden voor een kwalitatief goede uitvoering van het aanbod, het beschikken over voldoende menskracht en middelen.

Het Nederlandse programma-aanbod wordt uitgevoerd door vrijwilligersinzet.

De kracht en de inzet van vrijwilligers vormen een bijzondere kwaliteit van dit aanbod. Daarbij vragen punten als een voldoende mate van professioneel werken en beschikbaarheid van voldoende (financiële) middelen aandacht. De uitvoerders van de Nederlandse programma’s melden dat de kosten voor de deelnemers vaak een drempel zijn voor deelname.

3.4 Conclusies

- Een goede partnerrelatie komt het welbevinden van de partners en de kinderen ten goede; langdurige conflicten schaden het persoonlijk welbevinden en de ontwikkeling van de kinderen.
- Openheid en communicatie kunnen sleutels zijn om de kwaliteit van de partnerrelatie te verbeteren.
- Programma’s die werken aan verbetering van openheid en communicatie kunnen de kwaliteit van de partnerrelatie verbeteren.
- Het ontbreekt op dit ogenblik in Nederland aan voldoende overzicht en inzicht in maatschappelijk draagvlak voor partnerrelaties en het belang van relatieondersteuning.
- In het buitenland wordt gepleit voor onderzoek naar mogelijkheden om maatschappelijke en culturele attitudes te beïnvloeden.
- Onderzoek naar binnen- en buitenlandse programma’s vertoont lacunes.

4. Aangrijpingspunten in de levensloop voor relatieondersteunend aanbod

Momenten in de levensloop

<i>Levensloop</i>	samenwonen huwelijk	begin ouderschap			kritische levensmomenten spanningen/problemen		
		zwangerschap	geboorte	eerste jaren kind		scheiding	2 ^e huwelijk
<i>Geluksbeleving</i>	++	+	+/-	+/-	+/-	--	+/-
<i>Aanbod</i>	huwelijks- voorbereiding	gezinsondersteuning: opgroei-, opvoed-, relatiesteun			<ul style="list-style-type: none"> • relatiesteun • relatie APK • coaching / therapie 	begeleiding bij: <ul style="list-style-type: none"> ▪ ouderschapsplan ▪ voortgezet ouderschap 	gezinsondersteuning opgroei-, opvoed-, relatiesteun

Mensen worden geboren in een gezin en gedurende hun levensloop stichten de meeste mensen zelf weer een nieuw gezin. Het woord 'gezin' is etymologisch verwant met het woord 'reisgezel'. In de levensloop kunnen verschillende momenten worden onderscheiden als aangrijpingspunt voor relatieondersteuning. Na een beschrijving van de verschillende perioden wordt ingegaan op relatieondersteuning rondom het krijgen van het eerste kind.

4.1 Levensloop

Onder jongeren blijkt het huwelijk nog steeds in trek: drie kwart wil uiteindelijk trouwen. Voor vrijwel alle jongeren is een relatie het ideaal. Negen op de tien verwachten te gaan samenwonen (CBS, 2009). Maar onder jongeren lijkt de notie dat het huwelijksgeluk gedurende de levensloop gemiddeld genomen een U-curve vertoont, niet algemeen te leven. Het geluk neemt na het begin van het samenwonen, c.q. de huwelijkssluiting in de eerste periode af en neemt weer toe naarmate mensen ouder worden (Kamp Dush 2008). Zo blijkt onder andere uit de studies van Kamp Dush e.a., die in de V.S. onderzoek deden naar de kwaliteit van de relatie tijdens het verloop van het huwelijk en de invloed hiervan op het welbevinden van de kinderen. Uit recent Nederlands onderzoek van Soons (2009) blijkt dat een derde deel van de jongvolwassenen – zij volgde de jongvolwassenen 18 jaar – ongeveer even gelukkig blijft.

Kritische levensmomenten in de levensloop geven aanknopingspunten voor het aanbod om de relatie- en communicatie te verbeteren. Kritische levensmomenten kunnen zijn: niet-gehuwd samenwonen, het huwelijk, het krijgen van het eerste kind, het moment dat het kind naar school gaat of het onderwijs beëindigt, het uit huis gaan de kinderen, scheiding, begin van een nieuw samengesteld gezin. In de levensloop kan de relatie kwetsbaar zijn bij stressvolle gebeurtenissen, zoals werkloosheid, ernstige ziekte van zichzelf, de partner of een kind, de geboorte van een kind met een handicap of het overlijden van een kind (Chang & Barrett 2009).

Rondom scheiding is vaak hulpverlening geboden. In dit rapport ligt de focus op educatie en preventie.

Internationaal onderzoek geeft aan dat getrouwde mensen een hoger niveau van welbevinden ervaren dan alleenstaanden, gescheidenen of weduwen. Dit welbevinden uit zich in een betere gezondheid, een langer leven, hoger inkomen en een betere ontwikkeling van de kinderen (McKeown 2002).

4.2 Beschrijving van de verschillende momenten in de levensloop

Niet-gehuwd samenwonen

In Nederland, en in een groot deel van de Westerse wereld, is samenwonen voor een (eventuele) huwelijkssluiting nu maatschappelijk geaccepteerd. In Nederland willen nu (in 2009, gegevens CBS 2009) zeven op de tien jongeren tussen de 18 en 25 jaar een

tijdje ongehuwd samenwonen. Op de langere duur wil 70 procent van de mannen en 80 procent van de vrouwen trouwen, in veruit de meeste gevallen na een periode van samenwonen.

Van de mannen rond de dertig heeft 90 procent ervaring met samenwonen of hiervoor plannen; onder vrouwen is dat 80 procent. Naar verwachting worden er in 2009 voor het eerst de meerderheid van de kinderen niet uit een huwelijk geboren (J. Latten, presentatie 25-11-09, De Balie Amsterdam).

Vanassche e.a. (2007) wijzen erop dat de waardering voor samenwonen samenhangt met dalende maatschappelijke waardering van het huwelijk. Bij inzicht in de effecten van samenwonen voor het huwelijk moet rekening worden gehouden met culturele patronen. Recent onderzoek van Soons (2009) geeft aan dat - in een vergelijking van 31 Europese landen - blijkt dat waar samenwonen meer geaccepteerd is, gehuwden niet gelukkiger zijn dan samenwonenden.

Uit onderzoek van tien jaar geleden ('Onderzoek Gezinsvorming 1998') is bekend dat de kans op verbreking van een relatie bij niet-gehuwd samenwonenden twee keer zo groot was als bij gehuwden. Van de vrouwen die begin jaren negentig gingen samenwonen was 18 procent binnen vier jaar uit elkaar, van de gehuwden was dit 9 procent (Latten 2004). Meerdere onderzoekers noemen het niet-gehuwd samenwonen een risicofactor voor een stabiel huwelijk; wat aanleiding kan geven voor een aanbod ter versterking van de partnerrelatie. Recent onderzoek van Angeles (2009) wijst uit dat kinderen ouders gelukkiger maken; althans wanneer ze getrouwd zijn. Dit in tegenstelling tot de meeste onderzoeken die aangeven dat kinderen de partners (wat) minder gelukkig maken.

Er wordt verschillend gedacht over wat - rekening houdend met de ontwikkeling van maatschappelijke patronen - samenwonen vóór een huwelijksluiting betekent voor de kwaliteit van de relatie en de stabiliteit van het samenwonen/huwelijk. Aan de hand van de treffende omschrijving 'sliding vs. deciding' werken Stanley & Rhoades in 'Marriage at risk (2009) dit verder uit aan de hand van theorieën over 'commitment'.

Huwelijksluiting

Naar verwachting (CBS, 2009) trouwen er in 2009 ongeveer 72 duizend mensen. Het moment van het huwelijk of het feitelijk gaan samenwonen wordt vaak als aangrijpingspunt genomen om de partners toe te rusten voor deze nieuwe wijze van samenleven. In de V.S. wordt de meerderheid van relatieondersteunende programma's aangeboden voordat mensen gaan samenwonen of in de eerste periode van het samenwonen. Dit aanbod wordt veelal vanuit de kerken gedaan. Ook in Nederland is dit nog gebruikelijk; waarschijnlijk vroeger meer dan nu.

Uit onderzoeksliteratuur komt naar voren dat de effectgrootte van programma's die voor het samenwonen worden aangeboden minder groot is dan van programma's die later in het huwelijk worden gevolgd. Als verklaring hiervoor wordt gegeven dat de tevredenheid over de relatie bij het begin van het samenwonen hoog is, en verbetering hiervan minder sterkere effecten oplevert (plafondeffect relatieondersteuning bij partners zonder ernstige problemen (Halford, 2004).

De ouderschapsperiode

Onderzoek toont aan dat de geluksbeleving van mannen en vrouwen in de periode dat ze kinderen hebben wat lager is dan in de periode vóórdat zij kinderen hadden en in de periode als de kinderen de deur uit zijn. Daarbij speelt nog mee dat veel mensen dit niet verwachten in de periode dat men uitkijkt naar de ouderschapsperiode. Overigens kan de zwangerschapsperiode een risicoperiode zijn bijvoorbeeld voor partners in risicovolle situaties (lage SES) of wanneer de ouders het niet eens zijn met elkaar over hun kindwens. Relatieproblemen en persoonlijke spanningen tijdens de zwangerschap vormen een bijzondere risicofactor voor neurologische disfunctie, ontwikkelingsachterstanden en gedragsproblemen tijdens de kinderjaren. Dit blijkt uit een literatuuroverzicht over antenatale stress gedaan door Amerikaanse wetenschappers Talge, Neal en Glover (2008).

Vergelijkbaar met de huwelijksperiode is er ook in de ouderschapsperiode sprake van een U-curve in geluksbeleving (Vanassche e.a. 2007). Zo wijzen ook Shields en Wooden (2003) erop dat in gezinnen met kinderen onder 15 jaar, dit een negatieve invloed uitoefent op de algehele levenssatisfactie van mannen en vrouwen (in Vanassche e.a. 2007).

Moeders van jonge kinderen rapporteren meer depressie dan de vaders (Vanassche e.a. 2007). Vanassche e.a. (2007) merken ook op dat in Nederland de aanwezigheid van jonge kinderen een negatieve invloed uitoefent op het geluk van mannen. Dit in tegenstelling tot heel wat andere landen waar het prille vaderschap wel geassocieerd is met gelukkigere mannen. Overigens nuanceren Vanassche e.a. (2007) deze gegevens. De kosten en baten (ups en downs) verbonden aan het prille ouderschap lijken elkaar op te heffen. Maar ze geven wel aan dat de aanwezigheid van oudere kinderen (6-17 jaar) gepaard gaat met een lagere gelukstoestand van moeders en vaders.

In Nederland geniet het ouderschap een lage waardering. Nederland scoort (samen met Vlaanderen) het laagst inzake de waarde die gehecht wordt aan het hebben van kinderen (Vanassche e.a. 2007)

Overigens geven Vanassche e.a. (2007) ook aan dat de aanwezigheid van kinderen (< 6 jaar) over het algemeen geen invloed lijkt uit te oefenen op het welzijn van de ouders in hun partnerrelatie.

Uit de constatering dat het huwelijk en het ouderschap laag worden gewaardeerd trekken Vanassche e.a. (2007) de conclusie dat het overheidsbeleid gericht moet zijn op het versterken van familie- en gezinsrelaties. ‘Wanneer we immers de sociale waardering van het huwelijk en het ouderschap zien als een indicator van het belang en de sterkte van familierelaties in de samenleving, dan blijkt de ondersteunende rol van de familie heel belangrijk te zijn voor het welzijn van mensen. Een belangrijke boodschap hieruit voor de welvaartstaat is dan ook dat het beleid zich niet alleen moet richten op alternatieven voor deze primaire ondersteunende relaties, maar ook op het ondersteunen van deze primaire relaties zelf. Het hedendaagse gezinsbeleid in heel wat westerse landen lijkt immers te veel gericht op financiële tegemoetkomingen, fiscale correcties, sociale voordelen en ondersteunende maatregelen, terwijl een expliciet

beleid gericht op het versterken van familie- en gezinsrelaties mee soulaas zou kunnen brengen.’ (Vanassche e.a. 2007: 350)

Periode van het huwelijk / samenwonen

Wanneer de huwelijksperiode c.q. de ouderschapperperiode een U-curve vertoont ligt de beschikbaarheid van een aanbod relatieondersteuning voor de hand. Tijdens de expertmeeting werd over dit onderwerp opgemerkt dat ‘een relatie onderhouden moet worden’. Iemand maakte de vergelijking met fitness; dit is nu algemeen geaccepteerd voor fysieke conditietraining. Zo zou deelname aan ‘relatiefitness’ ook gewoon moeten zijn. Anderen spraken over een ‘relatie-APK’.

Uit onderzoek komt naar voren dat deelname aan een programma van stellen, die langer dan vijf jaar samenwonen, een sterker effect laten zien dan deelname van stellen die pas samen zijn. (Fawcett 2006) Hawkins e.a. (2007) schrijven dat paren die ongeveer zes tot tien jaar bij elkaar zijn een sterker effect bereiken dan paren die korter dan zes jaar samenwonen. De ervaring van de ups en downs van het samenleven kan motiverend werken voor het werken aan verbetering ervan.

Zie verder Rupp (2005) en Berman & Leif (1975), die ontwikkelingsfasen in de partnerrelatie tijdens de levensloop onderscheiden en uitwerken.

Scheiding

Mede doordat relaties vaker uitlopen op een (echt)scheiding, is het aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen de afgelopen jaren fors toegenomen, vooral onder dertigers en veertigers. Gescheiden mannen en vrouwen noemen meestal meerdere redenen voor het verbreken van hun relatie (CBS-onderzoek 2009). De meeste daarvan liggen op het persoonlijke vlak: ex-partners zeggen dat ze uit elkaar zijn gegroeid of op elkaar zijn uitgekeken of dat hun karakters botsten. Vaak was er een ander in het spel: voor bijna een derde van zowel de mannen als de vrouwen was een relatie met iemand anders de belangrijkste reden om uit elkaar te gaan. Stellen die ongehuwd samenwonen noemen dit minder vaak als belangrijkste oorzaak. Zij noemen onverenigbare toekomstplannen als belangrijkste reden om een punt achter de relatie te zetten. Opvallend is dat vrouwen veel vaker dan mannen verslavingsproblemen of lichamelijk of psychisch geweld noemen als reden van de breuk. Bij 15 procent van de gehuwde en 10 procent van de ongehuwde vrouwen speelden deze zaken de hoofdrol in de beslissing om uit elkaar te gaan. Mannen noemen dit niet of nauwelijks.

Personen scheiden omdat men hoopt daardoor gelukkiger te worden. Maar omdat er in een relatie twee mensen betrokken zijn en vaak kinderen, is de uitkomst voor de partners en de kinderen niet gelijk. Een scheiding kan voor velen een negatieve uitwerking hebben op het geestelijk en lichamelijk welbevinden. Voor kinderen betekent een scheiding een onzekere en onveilige fase in hun leven en het gezinsleven. Hoe kinderen reageren op een scheiding hangt samen met hun leeftijd.

In het eerste jaar na een scheiding heeft de helft van de ex-partners redelijk tot goed contact met elkaar. Waren er geen kinderen bij de scheiding betrokken, dan heeft een derde van de ex-partners geen contact meer. Waren er wel kinderen, dan geldt dit voor een vijfde. Het contact is dan in een op de drie gevallen slecht. Van de gescheiden

vrouwen heeft of wil een derde een latrelatie. De aanwezigheid van kinderen en hun mogelijke reactie op de nieuwe partners spelen een rol bij deze keuze.

Nieuw samengesteld gezin

Nieuw samengestelde gezinnen staan voor de taak een bevredigende stabiliteit in de gezinsrelaties op te bouwen. Dat lukt niet altijd. Onderzoek wijst uit dat 60 procent van de nieuw samengestelde gezinnen weer uit elkaar gaan. De Stichting Stiefgezinnen Nederland (persbericht 07-10-09) suggereert dat het kan zijn dat mensen te snel of onvoldoende voorbereid in een nieuw gezin stappen. In een recent onderzoek raadt Kamp Dush alleenstaande ouders aan goed na te denken voordat ze met een partner gaan samenwonen of trouwen (De Volkskrant 06-09-2009). Kamp Dush vindt dat stabiliteit voor kinderen het belangrijkste is. Zij stelt dat kinderen die door één ouder worden opgevoed, bij voorbaat niet slechter af zijn dan kinderen die door twee ouders worden grootgebracht.

4.3 Transitie naar het ouderschap; relatieondersteuning rondom het krijgen van een eerste kind

Het krijgen van het eerste kind vormt een van de kritische levensmomenten waarbij ouders ondersteuning kunnen krijgen bij de opvoeding en bij hun relatie, zo blijkt uit onderzoek (Cowan & Cowan 2000). Nederland kent een uitgebreide systematiek van begeleiding en zorg voor moeder en kind rondom zwangerschap, bevalling en de eerste levensfase van het kind. De indruk bestaat dat er in die periode nog weinig aandacht wordt besteed aan de partnerrelatie, terwijl in die periode de relatie aan sterke veranderingen onderhevig is, de ouders in de zorg voor het kind een kwetsbare periode doormaken, en veel ouders in die periode open staan voor steun en hulp. De verwachting van een kind en het plezier van het zien opgroeien van het kind dragen bij aan het geluk van het ouderschap. Het opvoeden kent ook zijn zorgen.

De geboorte van het eerste kind wordt door diverse studies benoemd als de meest ingewikkelde transitie die een paar doormaakt. De geboorte van een kind impliceert veel veranderingen. Na de geboorte van het kind passen oude leefpatronen niet meer bij de nieuwe situatie en moeten de partners nieuwe leefpatronen ontwikkelen (One plus One 2006). Ouders ervaren stress dat zich uit in hun fysieke en psychische gezondheid, de partnerrelatie en hun sociale activiteiten (Christie e.a. 2007). Ouders voelen zich na de komst van het kind in het algemeen minder gelukkig dan in de periode van de zwangerschap (Doss 2009, Schulz 2006, Cowan 1999). Voor vrouwen daalt de tevredenheid over de relatie al tijdens de zwangerschap en na de geboorte van het kind. Bij mannen treedt deze daling later op, vaak in de tweede levensjaar van het kind (One plus one 2006). Wanneer vaders meer betrokken zijn bij de zorg voor het kind, voelen mannen zich beter en voelt de partner zich beter gesteund (Cowan 1999). Uit onderzoek (Clulow 1996) blijkt dat ouders minder tevreden zijn over de kwaliteit van hun relatie omdat ze spanningen ervaren op het gebied van de taakverdeling over de zorg voor het kind en het huishouden, vrijetijdsbesteding, geld en seksualiteit. Ook het kindgedrag speelt hierbij een rol. Meijer en Wittenboer

(2007) constateren dat hoe meer baby's 's nachts huilen des te meer ouders – met name de moeder - ontevreden zijn over hun relatie.

Veel ouders verwachten dat het nieuw geboren kind hen dichter bij elkaar zal brengen, maar meerdere onderzoeken laten zien dat paren na het krijgen van het kind zich minder tevreden voelen over hun relatie. Onzekerheid over het ouderschap, de combinatie van arbeid en zorg, en de behoeften van een jong kind reduceren de tijd en de mogelijkheid die de partners hebben om hun relatie te onderhouden (Cowan & Cowan 2003). Ook Deave, D. Johnson en J. Ingram (2008) geven in 'Transition to parenthood: the needs of parents in pregnancy and early parenthood' de noodzaak aan om de voorbereiding van ouders op het ouderschap te verbeteren en ze wijzen met name op het belang om vaders meer te betrekken bij aanstaande oudervorming.

Risico's

Niet alle paren ervaren een terugval in tevredenheid in hun relatie. Cowan & Cowan (1995) geven aan dat dit het geval is bij 18 tot 30 procent van de paren. De beste voorspeller voor de tevredenheid over de relatie is de tevredenheid over de relatie in de periode vóór de komst van de baby. Wanneer de ouders niet overeenstemmen over de kindervens is dit een andere risicofactor. De zwangerschapsperiode en in iets sterkere mate de postnatale periode vormen ook risicoperiodes voor thuisgeweld (One plus One 2006).

Een postpartumdepressie kan ook een risicofactor vormen. Dit komt bij circa 10 procent van de vrouwen voor. Verder zal het duidelijk zijn dat paren die in kwetsbare omstandigheden leven zoals armoede, geïsoleerdheid en lage SES ook risico's kunnen ervaren in hun partnerrelatie.

Vaderschap en moederschap

In de houding van vrouwen die de eerste keer moeder worden valt het op dat zij het vooral 'goed willen doen' op het gebied van zorg voor de gezondheid en het gedrag van het kind. Dit kan stress opleveren, mede omdat volgens Castelein (2009) veel vrouwen zich verkijken op de fysieke gevolgen van de zwangerschap en de bevalling. Het lichamelijk herstel wordt niet bevorderd door problemen die kunnen horen bij het geven van borstvoeding, het slaap- en huilpatroon van de baby en de doorbroken en korte nachten bij de eerste jaren van het ouderschap.

Ook voor de vader leidt de geboorte van het kind tot veranderingen in zijn welbevinden, de beleving van de relatie met de partner en verdere sociale participatie. Onderzoek van Knoester en Eggebeen (2006) geeft aan dat bij (Amerikaanse) vaders hun gevoel van welbevinden wat afneemt, dat vaders stress ervaren door de nieuwe verantwoordelijkheid en de veranderingen in de relatie. Vaders ervaren net als moeders een sterk gevoel van verantwoordelijk zijn. Wanneer vaders meer betrokken zijn bij de zorg voor kinderen, ook al gedurende de babytijd, voelen mannen zich beter, voelen hun partners zich beter ondersteund en vertonen kinderen minder gedragsproblemen (Cowan 1999).

Onderzoek (McLanahan, in druk, in One plus One 2006) wijst erop dat een conflictueuze partnerrelatie de vader weerhoudt zich betrokken te voelen bij het kind.

Terwijl betrokkenheid van de vader bij de zorg voor het kind positief voor het kind is en afstandelijk gedrag van de moeder kan verminderen.

Impact op de kindontwikkeling

De perinatale periode is van vitaal belang voor de ontwikkeling van het kind. In 'why love matters' beargumenteert Gerhart (2009) waarom het belang van een liefdevolle relatie met het kind van groot belang is voor de sociale, emotionele en cognitieve ontwikkeling. Onderzoek (Erel & Burman 1995) wijst op een directe positieve relatie tussen de kwaliteit van de partnerrelatie en de kwaliteit van hun ouderschap.

Hulp voor jonge ouders

Het is belangrijk dat jonge ouders zich ervan bewust zijn dat hun relatie in een kwetsbare periode verkeert. De impact van de stress kan worden verminderd wanneer de ouders dit inzicht verwerven, hierover kunnen praten en zich dit bewust zijn en bereid zijn om hier mee om te gaan. De meeste ouders zullen hierin zelf hun weg vinden als zij de tijd hiervoor nemen. Veel ouders kunnen baat hebben bij begeleiding door professionals.

In Nederland vormt de aandacht voor relatieondersteuning een standaard aandachtspunt bij de begeleiding vanuit de jeugdgezondheidszorg. Er lijken geen gegevens bekend in hoeverre dit wordt gerealiseerd. De meeste begeleidingsactiviteiten vanuit de zwangerschapszorg en jeugdgezondheidszorg zullen standaard worden aangeboden aan zowel moeders als vaders. In de praktijk zullen vooral de vrouwen deelnemen. Uit onderzoek (Crébas 2009) onder (de vrouwelijke) deelnemers van perinatale cursussen in Amsterdam kwam de wens naar voren dat hun partners hierbij nadrukkelijker moesten worden betrokken. In Amsterdam wordt door Stichting Babywerk op het ogenblik gewerkt aan een nieuwe perinatale cursus, waarbij de vaderrol en de partnerrelatie meer aandacht krijgt. Zweedse ervaringen lijken er op te wijzen dat daar ook de vaders goed te betrekken zijn bij ouderschapsvorming. In de aanbodontwikkeling van de CJG's past de verdere ontwikkeling van relatieondersteuning in samenhang met het andere aanbod van jeugdgezondheidszorg en opvoedingsondersteuning. 'Happy parents tend to be better parents'.

Opvoedingsbelofte

De geboorte van een kind betekent voor ouders een 'oversteek', zoals Casteleins (2009) dit noemt naar een nieuwe levensfase. Voor het kind is het het begin van zijn/haar leven. Dit cruciale moment voor kind en ouders kan meer worden benadrukt wanneer ouders, bijvoorbeeld bij de aangifte van het kind, publiekelijk een opvoedingsbelofte uitspreken, zoals Van Crombrugge, Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, Brussel, in 2005 voorstelde. Daarbij komt ook nadrukkelijk de partnerrelatie in beeld, omdat beide ouders zich - gelet op de Rechten van het Kind - gezamenlijk uitspreken over hun verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van het kind. Daarbij benadrukt Van Crombrugge (site Pedagogiek in Praktijk, z.j.) het belang van de gezinsrelaties: 'Door de opvoedingsbelofte te plaatsen in het kader van de rechten van het kind wordt de kwaliteit van opvoeding primair in relationele termen beschouwd. Niet de aard van de opvoedingsdoelen, noch de effectiviteit van het opvoedingshandelen zijn bepalend

voor de kwaliteit van de opvoeding, de wijze waarop je met het kind omgaat is beslissend voor het antwoord op de vraag of we als opvoeders goed bezig zijn. Deze relationele waarden zijn afgeleiden van datgene waarop een mens in een relatie recht heeft en wat een relatie tot een menswaardige relatie maakt.’

In Nederland wordt de idee van een opvoedingsbelofte ondersteund door J. Willems, hoogleraar kinderrechten, en E. Spruijt, hoogleraar aan de Universiteit van Utrecht. Willems (2007) stelt als eerste in een artikel van een opvoedbelofte in een (herwerkte) tekst van de belofte voor, met verwijzing naar artikelen uit het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (VRK): ‘Wij, ouders beloven dat we ons samen zullen inzetten voor de opvoeding van ons kind [artikel 18 lid 1, eerste volzin VRK].’

Ook Spruijt (2007) beveelt een opvoedbelofte aan. Bij de aanbieder van zijn onderzoek naar de gevolgen van echtscheiding voor kinderen aan minister Rouvoet sprak Spruijt zich hierover uit. De geboorteaangifte moet worden omgeven met een aantal rituelen, zoals het plechtig afleggen van een opvoedbelofte, schrijft Spruijt in zijn aanbevelingen.

Buitenlandse initiatieven voor ouders

Ondersteuning van ouders, die hun eerste kind krijgen, was het eerste punt van het driepunten programma dat de Britse overheid december 2009 presenteerde in het discussion paper ‘Families in Britain: an evidence paper’ (naast de punten steun en hulp voor kinderen in scheidingssituaties, pilots voor de ontwikkeling van lokale coördinatie van hulp partners die scheiden) In de V.S. en Groot-Brittannië is al ervaring opgedaan met programmaontwikkeling, bijscholing en onderzoek. In de Scandinavische landen wordt de vader meer betrokken bij opvoedingsondersteunende activiteiten.

In de V.S. toonden Cowan & Cowan (1992) in onderzoek naar hun programma ‘Becoming a Family Project’ positieve resultaten op de relatie aan. In dit programma kwamen vaders en moeders wekelijks bij elkaar in de periode drie maanden voor de bevalling tot drie maanden na de bevalling. Onderzoek na 3 jaar lieten geen positieve resultaten meer zien wat de Cowans inspireerde tot de ontwikkeling van een nieuw transitie moment, wanneer het kind naar school ging.

Het ‘Becoming a Family Project’ wordt in verschillende landen uitgevoerd. Ook in Duitsland worden Cowangroepen georganiseerd.

In de V.S. bereikten ook Gottman & Gottman positieve resultaten met hun workshop ‘Bringing Baby Home’. Onderzoek (Gottman e.a. 2004, Shapiro & Gottman 2005, Barnacle e.a. 2009) wees op effecten als versterking van de stabiliteit van de relatie en sterkere betrokkenheid van de vader bij de zorg voor het kind.

In de V.S. ontwikkelde Blaine Fowers het programma Marriage Moments. De uitvoering van het programma, dat gericht is op versterking van het partnerschap, wordt verweven met het aanbod van ‘childhood education classes’. Onderzoek van Fawcett (2004) leverde geen significante resultaten op. Zij suggereert: ‘Perhaps an emphasis on concrete skills, such as Markman, Stanley and Blumberg (1994) PREP Approach of Gottman and Silver (1999) communication skills approach, is more useful to couples in educational settings’ (Fawcett 2004: 53).

Dion e.a. bespreken in 'Implementation of the Building Strong Families Program (2008) de implementatie in de V.S. van andere onderzochte programma's als : 'Lovings Couples, Loving Children' van Fottmqan & Gottman, 'Love's Cradle' van Ortwein en 'Becoming Parents' van Jordan. Het 'Becoming Parents Program is gebaseerd op PREP. In Groot-Brittannië besteedt de organisatie 'One plus One' veel aandacht aan kennisontwikkeling, werkontwikkeling en onderzoek naar relatieondersteuning aan ouders. Zo biedt 'One plus One ouders ook digitale ondersteuning: <http://www.theparentconnection.org>. Onderzoek naar het bijscholingsprogramma 'Brief Encounters' laat positieve resultaten zien van zowel de uitvoerders (verpleegkundigen) als betrokkenen (moeders). Moeders in de interventiegroep spraken twee maal zo vaak met de verpleegkundige over relatieconflicten dan deelnemers aan de controlegroep. En driekwart daarvan spraken uit hierbij ondersteuning te wensen (Simoma e.a. 2001, 2003, in One plus One 2006). In 2008 bracht 'One plus One' een handleiding voor beroepskrachten uit: Reynolds, J. Supporting Couple Relationships: A Sourcebook for Practitioners. In Noorwegen heeft de rijksoverheid zelf het programma 'Godt Samliv' ontwikkeld, waarvan de inhoud is geïnspireerd door PREP. Het betreft een workshop van 7 uur, die erop gericht is stellen die net een kind hebben gekregen te ondersteunen door het geven van voorlichting en het uitwisselen van ervaringen. Het programma 'Godt Samliv' wordt op het ogenblik in de helft van de Noorse gemeenten uitgevoerd. Evaluaties van de deelnemers wijzen op tevredenheid over de inhoud en de opzet van het programma. Onderzoeksgegevens zijn nog niet bekend.

Naast aandacht voor relatieondersteuning in bovengenoemde programma's kan dit ook aandacht krijgen in schriftelijke informatie aan ouders. Een voorbeeld hiervan is de Duitse brochure 'Die erste Zeit zu dritt' (2009) van de Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung. Hierin wordt goed ingespeeld op de nieuwe gezinssituatie, de ouder kindrelaties en de nieuwe partner- en familierelaties. De brochure wordt 240.000 keer per jaar besteld, het aantal downloads wordt niet bijgehouden. De eerste versie is inhoudelijk geëvalueerd; naar latere versies is (nog) geen (effect)onderzoek verricht.

4.4 Conclusies

- Op de expertmeeting werd opgemerkt dat relaties onderhoud behoeven. Deze notie zou paren meer onder de aandacht gebracht kunnen worden. Zoals het geaccepteerd is om te werken aan je gezondheid (conditietraining) moet het vanzelfsprekend zijn om te werken aan je relatie. De Relatieacademie spreekt over APK voor je relatie. Verder zou in principe voor ieder een aanbod relatieondersteuning beschikbaar moeten zijn.
- Wanneer professionals die contact onderhouden met het gezin spanningen tussen de partners signaleren, kan het ondersteunend en helpend zijn wanneer ze het aanbod hierover actief en expliciet noemen naar deze gezinnen.

- Buitenlands onderzoek wijst uit dat de periode rondom het krijgen van een eerste kind een geschikt moment kan zijn voor relatieondersteuning, als aanvulling op de reguliere opgroei- en opvoedsteun. Op de expertmeeting werd dit onderstreept.

5. Aanbod relatieondersteuning door het CJG

5.1 CJG-vorming

Door het beleidsinitiatief van het Ministerie voor Jeugd en Gezin tot de vorming van Centra voor Jeugd en Gezin wordt een landelijk dekkend netwerk van CJG's ontwikkeld, die ouders en jongeren advies, ondersteuning en hulp op maat gaan bieden. De CJG's richten zich op het brede domein van het preventief jeugdbeleid en de jeugdgezondheidszorg met betrekking tot opvoeden, opgroeien en gezondheid.

In 2008 zijn de eerste CJG's in Nederland van start gegaan. De vorming van de CJG's valt onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie voor Jeugd en Gezin. Voor de lokale invulling is geen gedetailleerde blauwdruk ontworpen; in de lokale uitwerking kunnen verschillen bestaan. Wel heeft het ministerie een basismodel CJG vastgesteld. Om de naam CJG te mogen gebruiken moeten de volgende functies zijn gebundeld:

- jeugdgezondheidszorg (Thuiszorg 0-4 en GGD);
- de 5 Wmo-functies preventief jeugdbeleid:
 - informatie & advies,
 - signalering,
 - licht pedagogische hulp,
 - toeleiding naar hulp,
 - coördinatie van zorg.
- schakel met bureau jeugdzorg.
- schakel met de Zorg- en adviesteams.

Dat betekent dat het CJG volgens de wet voor twee zaken moet zorgen, namelijk:

1. Een goed en dekkend (basis)aanbod van opvoedings- en opgroei-ondersteuning en collectief preventieve jeugdgezondheidszorg (JGZ).
2. Het waarborgen van een sluitende keten, zodat risico's en problemen rond opvoeden, opgroeien, ontwikkeling en gezondheid snel en effectief worden gesignaleerd en aangepakt.

Naast dit basismodel kunnen gemeenten op basis van lokaal maatwerk ook andere functies aan het CJG koppelen. Zo vervult het algemeen maatschappelijk werk (AMW) een belangrijke schakel binnen de CJG opzet. Het AMW vervult op het ogenblik een belangrijke functie bij ondersteuning en hulp bij relatieproblemen. Het AMW doet krijgt ook veel vragen in het kader van ouderschapsbegeleiding die primair gericht zijn op het verbeteren van de communicatie binnen het gezin. Insteek is dan in veel gevallen de ouderschapsrol, opvoedingsvaardigheden en de communicatie van en tussen de ouders. Deze onderwerpen zijn en worden gerelateerd met de relaties tussen de partners.

5.2 *Beleidsimpuls relatieondersteuning*

Minister Rouvoet schrijft in de Nota Gezinsbeleid 2008 'De kracht van het gezin' dat wanneer er spanningen in een relatie optreden dit onvermijdelijk zijn weerslag heeft op het kind. 'Ouders doen er daarom goed aan in het belang van hun kind (maar ook van elkaar en zichzelf) te investeren in hun relatie, zodat het niet op scheiding aan hoeft te komen'. In de Nota Gezinsbeleid 2008 geeft minister Rouvoet aan dat er op het gebied van voorlichting aan brede groepen (jonge) ouders, specifiek gericht op het bevorderen van conflicthantering en onderlinge communicatie tussen ouders, nog weinig beschikbaar is. Daarom zet het ministerie zich in om te onderzoeken of er programma's of cursussen ook in de Nederlandse context bruikbaar zijn dan wel daarop kunnen worden toegesneden, zodat gemeenten het desgewenst kunnen inzetten bijvoorbeeld door verwijzing via de Centra voor Jeugd en Gezin (Nota Gezinsbeleid 2008).

Meerdere onderzoeken wijzen op een samenhang tussen relatieproblemen en het gezinsfunctioneren. Relatieondersteuning werkt positief op de gezondheid van de volwassenen en het welbevinden van de kinderen (Amato & Booth 1997, Waite & Gallagher 2000).

Het past dus in het basismodel van het CJG dat in het kader van de 5 Wmo-functies ook aandacht besteed wordt aan de kwaliteit van de relatie van de ouders. Dit kan resulteren in informatie en advies over het belang van (het werken aan) een positieve partnerrelatie; een educatief en/of preventie aanbod dat gericht is op relatievorming en communicatieverbetering; en – bij relatieproblemen – toeleiding naar hulpverlening en coördinatie van zorg.

Bij de uitreiking van het rapport Nieuwe gezinnen van E-Quality, zei minister Rouvoet recentelijk (04-09-2008), dat ouders beter geïnformeerd moeten worden over de gevolgen van ouderlijke conflicten voor kinderen en dat ouders handreikingen moeten krijgen om ernstige gevolgen van scheiding te voorkomen. 'Hierbij kan ook de omgeving van deze ouders worden betrokken en kunnen de Centra voor Jeugd en Gezin een rol spelen.' Op het congres van de Vereniging Familierecht Advocaten Scheidingsbemiddelaars (02-04-2009), deed minister Rouvoet een appèl op mediators, juristen en andere professionals die bij een scheiding betrokken zijn, om ouders te informeren over de mogelijke gevolgen voor hun kinderen. Deze professionals kunnen ouders wijzen op de mogelijkheden van de Centra voor Jeugd en Gezin. 'Daar kunnen ouders en kinderen terecht met hun opvoed- en opgroevragen, dus ook met vragen rond scheiding.'

In de Beleidsagenda 2010 van het Ministerie voor Jeugd en Gezin is te lezen dat er in 2010 een handreiking voor de CJG's wordt uitgebracht, over het ondersteuningsaanbod voor ouders die overwegen te scheiden of hun relatievaardigheden willen versterken (en voor hun kinderen). Ook wordt er gewerkt aan een publieksbrochure voor ouders die overwegen te scheiden of hun relatievaardigheden willen versterken (en voor hun kinderen).

5.3 Deskundigen over relatieondersteuning in het CJG

De deelnemers aan kenniskring CJG georganiseerd vanuit het Nederlands Jeugdinstituut is in oktober 2009 gevraagd hoe zij dachten over de plaats van een aanbod relatieondersteuning in het CJG. Een deskundige vanuit de jeugdgezondheidszorg 0-4 jaar merkt op dat zo'n aanbod binnen het CJG een plaats zou kunnen krijgen, wanneer het past binnen het gehele aanbod.

De JGZ 0-4 jaar besteedt aandacht aan het welzijn van de relaties van ouders. Gemeld wordt dat in de aanstaande oudercursussen de veranderde relatie tussen de partners met de komst van het kind standaard één van de thema's is. Bij de contactmomenten met de ouders wordt ook doorgevraagd over de nieuwe relatie die partners krijgen als vader en moeder en of zij daar al een nieuwe balans in hebben gevonden. Zeker als ouders niet lekker in hun vel zitten, wordt er doorgevraagd wat er aan de hand is en een luisterend oor geboden, advies gegeven of de weg gewezen naar eventuele hulp. Verder wordt gemeld dat het vaak voorkomt dat ouders in een scheidingsproces steun zoeken bij het consultatiebureau om aan te tonen dat de andere ouder geen goede opvoeder is zodat die het kind niet toegewezen krijgt. In bijscholingen aan jeugdverpleegkundigen wordt aandacht besteed aan het onderwerp scheiding.

Wat het aanbod van de CJG's betreft wordt in de Kenniskring verder gewezen op de aanwezigheid van het thema in het effectieve programma Triple P, waar gesproken wordt over *'goed voor jezelf zorgen als ouder'* als een van de vijf basisprincipes van stimulerend en positief ouderschap. Dat betekent zowel 'goed in je vel zitten', als in harmonie samen met de partner opvoeden. Het benadrukt op een positieve manier wat je kan doen en is minder gericht op de preventie van problemen i.c. scheiding.

Naar aanleiding van de expertmeeting die op 27 oktober 2009 is gehouden over het aanbod aan relatiesteun werd opgemerkt dat dit aanbod in beleid en uitvoering een onderbelicht item is en nadere exploratie vereist. Gezien het belang van de partnerrelatie verdient het aanbeveling in het volgsysteem de relatie een explicietere plaats te geven. Op de expertmeeting werden als uit te werken punten genoemd:

- ontwikkelen van (bij)scholing van eerstelijnswerkers;
- stimuleren dat beide partners vanaf de conceptie nauwer betrokken kunnen zijn bij hun kind;
- werkontwikkeling gericht op relatie- en ouderondersteuning; bijvoorbeeld: site, schriftelijke info, cursussen, preventieve en curatieve VHT;
- specifieke sociale kaart.

Bijscholing van professionals lijkt wenselijk omdat sommige eerstelijnswerkers moeite hebben de partnerrelatie aan de orde te stellen tijdens hun contacten met het gezin. 'Relatie is een eng onderwerp'. De onderwerpen 'relatie en 'financiën' worden de moeilijkste items genoemd om te bespreken. Bij sommigen ontbreekt kennis over het belang van relaties, manieren om de relatie goed te houden, en kunde in het bespreken van het onderwerp.

Van de zijde van de Nederlandse Vereniging Relatie en Gezinstherapie (NVRG) werd op de expertmeeting opgemerkt dat de NVRG goed zou kunnen inspelen op deze bijscholingsbehoefte. Met hun omvangrijk ledenbestand en hun bijscholing en

trainingstrajecten zijn ze hiervoor goed toegerust. Zij hebben kennis over het werkveld, over de werkwijze en beschikken over de competenties.

Op de expertmeeting werd verder opgemerkt dat de verschillende werkvelden onvoldoende op te hoogte zijn van elkaars mogelijkheden. Terwijl het CJG juist ook bedoeld is als een samenwerkingsnetwerk. Tussen de verschillende echelons educatie, preventie, hulpverlening zijn te weinig verbindingen. Verschillende beroepsgroepen zijn onvoldoende op te hoogte van elkaars kundigheid en bereik van doelgroepen: GGZ, AMW, JGZ, huisarts, particuliere praktijken, telefonische hulpdiensten, onderwijs, vormingswerk.

J. Hermanns, hoogleraar UvA, ziet mogelijkheden voor relatieondersteuning door CJG's. Relatieproblemen en persoonlijke spanningen tijdens de zwangerschap vormen een bijzondere risicofactor voor neurologische disfunctie, ontwikkelingsachterstanden en gedragsproblemen tijdens de kinderjaren. Zo stellen de Amerikaanse wetenschappers Talge, Neal en Glover in een literatuuroverzicht over antenatale stress. 'Volgens Talge en collega's kan vijftien procent van de emotionele en gedragsproblemen van kinderen worden toegeschreven aan antenatale stress en angst. De boodschap is duidelijk: hier liggen enorme preventieve kansen.' schrijft Hermanns, in het 'Ten geleide' bij het artikel van Talge et al (2008) 'Eén van die kansen ligt volgens Talge en collega's verscholen in de partnerrelatie. En daar kunnen de Centra voor Jeugd en Gezin wel wat mee.' (Hermanns, 2008: p. 371)

Op het ogenblik is het beleid van de CJG's gericht op preventief jeugdbeleid: het voorkomen van opvoed- en opgroei problemen. In haar oratie 'Het gezin binnenstebuiten' bepleit E. Hooghiemstra (2009) een ruimer perspectief. Zij stelt dat er bij de lokale vorming van de CJG's, centra die zich op gezinnen richten, zich nauwelijks visievorming op gezinsbeleid voordoet. Zij bepleit dat CJG's vanuit een gezinsbeleidsperspectief er voor moeten zorgen dat gezinnen ondersteund worden in hun eigen functioneren. Als voorbeeld noemt ze onder andere: juridische zaken rondom familiezaken.

5.4 Invoering relatieondersteuning in het CJG

Wanneer CJG's meer relatieondersteunende taken gaan uitvoeren, zullen instellingen en medewerkers hiervoor toegerust moeten zijn. Dit vraagt onder andere visieontwikkeling, beschikbaarheid van betrouwbare programma's en werkwijzen, adequate randvoorwaarden voor de uitvoering, en voldoende adequate competenties van CJG medewerkers. Dit betekent dat ingespeeld zal moeten worden op behoeften van de werkers voor verdere scholing en begeleiding.

In Groot Brittannië zijn aanwijzingen dat eerstelijns werkers behoefte hebben aan scholing op het gebied van relatiebevordering (Chang & Barrett 2009).

5.5 Nederlandse praktijk

Voor zover ons bekend zijn er nog geen voorbeelden van een CJG met een educatief of preventief aanbod relatievorming / communicatieverbetering voor ouders. CJG Eindhoven geeft aan dat specifiek preventief relatieondersteunend aanbod voor (aanstaande) ouders in deze afgebakende en communicatieve zin niet wordt aangeboden binnen CJG Eindhoven of binnen de programma 's O&O en risicogezinnen. Wat zij wel bieden zijn 'onrechtstreekse' programma's en producten/diensten, in samenwerking met de vaste en flexibele partners van het CJG. Binnen dit hele aanbod is er veel aandacht en sturing op communicatie tussen (ex-) partners. Voorbeelden hiervan zijn onder andere:

- Cursussen als: 'Als je pas een baby hebt', etc.
- Baby Extra: gericht op de begeleiding van ouders in de hechting met hun kind.
- Workshops opvoedingsondersteuning voor autochtone en allochtone ouders (gegeven door Halt / GGZE (in toekomst ook Combinatie JZ) in samenwerking met de opvoedondersteuners van maatschappelijk werk.
- SOVA trainingen voor jongeren.

Het werken vanuit 'één gezin één plan' voor zowel het preventief O&O aanbod als binnen de aanpak risico jeugd, biedt nog veel mogelijkheden om de draagkracht en de communicatie tussen ouders en tussen ouders-kinderen, verder uit te werken. Family Factory meldt dat er in het najaar van 2009 pilots zijn gestart bij CJG's met 'De tijd van je leven'.

Het onderwerp *scheiding* krijgt in meerdere CJG's wél aandacht. Het CJG in Heumen heeft een receptenboek samengesteld, de 'Menukaart' die bestaat uit 'ingrediënten' die bewoners van de gemeente graag in het CJG verwerkt willen zien. Een van de tien onderdelen is 'Hulp bij scheiding'. 'Van harte aanbevolen voor het nieuwe CJG:

- Hulp bij de communicatie tussen ouder en kind en de bewustwording van ouders van het effect van een scheiding op kinderen.
- Hulp voor kinderen zodat ze steun krijgen in een moeilijke periode en hun verhaal kunnen vertellen.
- Een kleinschalige praatgroep voor jongeren van de eigen leeftijdsgroep.
- Bevorderen van communicatie tussen de ouders om afspraken te maken over de opvoeding van de kinderen in de vorm van mediation.
- Directe doorverwijzing naar het CJG in geval van echtscheiding (...).
- Stel informatie over scheiden beschikbaar in het CJG in de vorm van folders en op internet.' (p. 20)

Meerdere CJG's bieden ouders informatie, steun en hulp bij scheiding. Enkele voorbeelden:

Het CJG Eindhoven besteedt aandacht aan het onderwerp echtscheiding. Op de site www.jeugdengezineindhoven.nl worden meerdere cursussen vermeld voor jeugdigen, onder andere de cursus van de GGD: 'Als je ouders gescheiden zijn'. Van het initiatief 'Kind en echtscheiding' wordt het programma 'Samen de zorg' vermeld. Dit programma

heeft als doel de negatieve gevolgen bij het kind door de echtscheiding tot een minimum te beperken. De Combinatie JZ biedt trainingen voor stiefouders en start in eerste kwartaal 2010 een omgangshuis. De samenwerking en kennisdeling zal in 2010 verder uitgewerkt worden in de begeleiding naar ouders en kinderen toe, zodat er een doorlopend programma aanbod komt.

De rubriek 'Thema' van www.jeugdengazineindhoven.nl biedt (oktober 2009) ouders informatie: 'Tien tips om je kinderen bij echtscheiding te helpen'. Verder vinden ouders op de site adressen van links over echtscheiding. Begeleiding bij echtscheiding:

Ook andere sites van lokale CJG's bieden informatie over scheiding. Het CJG 's Hertogenbosch geeft ouders op de site bij het thema echtscheiding informatie over: 'Hoe vertel ik aan mijn kind dat wij gaan scheiden'. Het CJG Lelystad biedt bezoekers van de site via de zoekfunctie ouders informatie over vier aspecten van scheiding. Van de site kan de folder van GGD Flevoland 'Echtscheiding. Informatie en tips voor ouders en verzorgers' (2008) worden gedownload; een overdruk van GGD Gelre IJssel.

5.6 Buitenlandse praktijk

In een aantal landen (Engeland, Finland) wordt relatieondersteuning aangeboden in centra vergelijkbaar met CJG's. Andere landen (Noorwegen, Australië) bieden daarentegen in meer specifieke centra relatieondersteuning aan naast andere interventies in de relatielevensloop, zoals mediation. Daarnaast is het aanbod van deze centra niet alleen gericht op stellen, maar ook op het hele gezin.

In Engeland maakt relatieondersteuning geen deel uit van het minimale aanbod van de *Sure Start Family Centers* die de overheid in 2011 in elke gemeente gerealiseerd wil hebben. *Adult relationship support* behoort tot hun mogelijke aanvullende aanbod (Department of Education and Skills, 2006). Er zijn geen exacte gegevens gevonden in hoeverre de *Sure Start Family Centers* dit momenteel aanbieden. In de periode van de eerste *Sure Start Local Programmes* bood iets meer dan de helft van deze programma's *relationship counselling* aan (NESS, 2005). Daarnaast werkt volgens een persbericht van eerder dit jaar *Relate* (naar eigen zeggen de grootste aanbieder van relatie ondersteuning in het Verenigd Koninkrijk) al nauw samen met veel *Children's Centres* (Department for schools, families and children, 2009a).

In Finland is *Preventive relationship work* één van de activiteiten die de Finse Family Centers kunnen aanbieden. Deze centra hebben de opdracht ouders te ondersteunen bij de opvoeding om het welzijn van de kinderen te bevorderen en zij bieden verschillende activiteiten aan (Van Dijk et al., 2008). Bij *preventive relationship work* gaat het bijvoorbeeld om cursussen voor ouders die hun eerste kind krijgen. In deze cursussen is er geen sprake van therapie, maar van een dialoog en discussie over dagelijkse problemen in ieder gezin. (Viitala, 2008)

De Noorse *Family counselling centres* bieden in samenwerking met andere partijen diverse preventieve activiteiten, waaronder samen met de lokale gezondheidscentra.

Dit behoort echter niet tot het wettelijk verplichte aanbod van deze 64 centra die verspreid zijn over Noorwegen. Al deze centra, zowel die door de staat (2/3 van alle centra) als die door de kerk (1/3 van alle centra) worden geëxploiteerd, moeten zowel mediation als therapy and counselling aanbieden aan gezinnen die moeilijkheden, conflicten of crises ervaren (Economic and Social Council, 2004). Daarnaast bieden deze Family counselling centres diverse andere gratis 'interventies in de relatielevensloop' aan die niet alleen gericht zijn op stellen. Ze bieden bijvoorbeeld naast de eerder genoemde relationship building courses, informatie over gezinsgerelateerde onderwerpen, *family counselling en couples, group and family therapy* aan. (Ministry of Children and Equality, 2007)

De 65 door de Australische overheid gefinancierde *Family Relationship Centers* hebben ook een breder aanbod dan alleen relatieondersteuning en richten zich ook niet alleen op stellen. Deze centra worden omschreven als eerste aanloophaven voor gezinnen die informatie willen over *relationship and separation issues* (Australian Government). Ze ondersteunen gezinnen die moeilijkheden ervaren met *familial relationships and parenting issues*. *Family Relationship Centers* doen verder aan preventie en vroeg interventie door ouders gratis te voorzien van informatie over alle fasen van gezinsrelaties en door hen door te verwijzen naar geschikte hulpverleners. Daarnaast bieden ze ouders maximaal drie uur gratis geschilbemiddeling aan om hen als een scheiding onafwendbaar is, te ondersteunen bij het treffen van regelingen voor de kinderen zonder dat ze hiervoor naar de rechtbank hoeven te gaan. Alle gezinsleden, inclusief kinderen en grootouders, kunnen in deze centra terecht (Caruana & Parker, 2009; Australian Government; Family Relationship Centre).

5.7 Conclusies

- Een aanbod relatieondersteuning past inhoudelijk in het basismodel van het CJG: het voorkomen van langdurige spanningen in het gezin komt het welbevinden van het kind ten goede.
- In Nederland is er nog nauwelijks sprake van een preventief relatieondersteuning aanbod vanuit het CJG.
- In het buitenland gebeurt dit in een aantal landen in met de CJG vergelijkbare centra of meer specifieke centra, zoals Engeland, Finland, Noorwegen en Australië. In de laatste twee landen wordt relatieondersteuning aangeboden naast andere 'interventies in de relatielevensloop', zoals mediation. Daarnaast is het aanbod van die centra niet alleen gericht op stellen, maar ook op het gehele gezin.
- In enkele CJG's in Nederland is ook een aanbod aan gezinnen rondom scheiding beschikbaar
- Minister Rouvoet legt de verantwoordelijkheid voor interventies in de relatielevensloop, variërend van het versterken van de relatievaardigheden van ouders tot hen informeren over de gevolgen van scheiding voor kinderen, bij de CJG neer.

6. *Buitenlands beleid: de rol van de overheid bij relatieondersteunend aanbod*

6.1 *Inleiding*

Wereldwijd bestaat er in veel (westerse) landen belangstelling voor relatievorming van (huwelijks)partners (Dries, 2009).

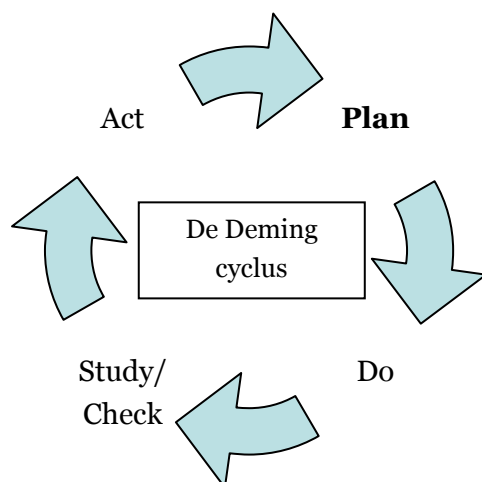
Een quickscan van Engelstalige bronnen uit Engeland, Ierland, Noord Ierland, de Verenigde Staten, Australië, Noorwegen, Zweden, Finland en Schotland laat zien dat de overheid hierbij een belangrijke rol kan spelen, of preciezer gezegd: bij de implementatie en borging van relatieondersteuning van (aanstaande) ouders. Zo financiert de Australische overheid al sinds 1959 relationship education (Commonwealth of Australia, 2009d).

In dit hoofdstuk bespreken we deze rol van de overheid aan de hand van:

- de Deming cyclus (ook wel PDCA of PDSA cyclus genoemd). Deze cyclus vormt de basis voor kwaliteitsborging en – verbetering, maar kan eenvoudig naar een beleidsproces worden vertaald (Taake & de Vries, 2009).
- de verschillende soorten beleidsinstrumenten
- voorbeelden uit de net genoemde landen.

Het doel van dit onderzoek is het benoemen van de voorwaarden die nodig zijn en suggesties te geven voor de implementatie en borging van relatieondersteunend aanbod voor (aanstaande) ouders in Nederland. Deze punten bieden de rijks- en/of lokale overheid een denkkader. Verder zijn deze punten bruikbaar om een vertaalslag te maken naar het Nederlandse beleid.

De 'Plan' fase: beleidsformulering

In de 'plan' fase wordt het beleid geformuleerd. Dit betekent dat de overheid een visie, strategie en (meerjaren) beleidsplan opstelt ten aanzien van relatieondersteuning en mogelijk ten aanzien van andere interventies in de relatielevensloop (Bureau Brekelmans; de Wolff, 2004).

In sommige landen, zoals Engeland en Noord-Ierland is relatieondersteuning onderdeel van een breder beleid van de rijksoverheid. Landen als de Verenigde Staten en Australië hebben daarentegen een apart beleid op het gebied van relatieondersteuning opgesteld.

In Engeland en Noord-Ierland maakt relatieondersteuning onderdeel uit van een breder beleid van de rijksoverheid, in het bijzonder van haar beleid gericht op de ondersteuning van gezinnen.

In Engeland wordt in meerdere overheidsprogramma's die gericht zijn op ondersteuning van gezinnen aandacht besteed aan relatieondersteuning, al dan niet in relatie tot andere interventies in de levensloop. In december van 2007 lanceerde de Engelse overheid *The Children's Plan* waarvan het centrale doel is '*making this country the best place in the world for children to grow up*'. Een jaar later verscheen *The Children's Plan: One year on*. In beide stukken committeert de overheid zich aan het meer ondernemen in het ondersteunen van gezinnen en kinderen die family breakdown ervaren en om preventieve ondersteuning te bieden om gezinnen te helpen met het behouden van sterke, stabiele relaties (Department for Schools, Families and Children & Department for Schools, Families and Children 2009b).

Tussen beide stukken in publiceerde de Engelse overheid in de eerste helft van 2008 het *Parent Know How programme*. Het doel hiervan is het ondersteunen van alle ouders- vaders, moeders, grootouders, verzorgers en anderen met een care verantwoordelijkheid in Engeland. Dit programma beoogt de kwaliteit, de keuze, het aanbod en het besef van *parental information and support services* te veranderen om *outcomes* voor kinderen en jongeren te verbeteren. Dit programma biedt op diverse manieren informatie aan: via telefonische hulpdiensten en via digitale en traditionele media.

Eind oktober van 2009 zijn extra middelen beschikbaar gesteld voor nieuwe online hulpbronnen, waaronder *Relate for Parents*. (Zij zeggen de grootste aanbieder van relatie ondersteuning in het Verenigd Koninkrijk te zijn).

Dit aanbod van *Relate for Parents* heeft als doel *'het ontwikkelen van online hulpmiddelen om aan de behoeften van ouders te voldoen door het bieden van advies, ondersteuning en begeleiding. Dit om hen in staat te stellen om hun gezinsrelaties te begrijpen en te verbeteren, conflicten te beheersen en verandering teweeg te brengen'* (Department for Schools, Families and Children & Department for Schools, Families and Children, 2009c).

Daarnaast werd eind 2008 in Engeland een driedelig plan voor meer ondersteuning van ouders en gezinnen gelanceerd. Dit deed de Engelse Secretary of State for Children, Schools and Families tijdens een top over relaties naar aanleiding van een oproep voor meer ondersteuning van kinderen en van scheidende gezinnen in Engeland. Tijdens deze top zei hij ondermeer *'Too often in the past we have focused on supporting adults when they are breaking up but we have not thought enough about the impact on children. We know Government doesn't bring up children - parents do. And we know in the vast majority of cases where parents are splitting up and will always try to make sure they put the needs of children first. But sometimes that just isn't possible - and the risk is that the impact of their parents break-up can sometimes scar children for life. When I met with agony aunts last month I heard from them how every day they deal with the heartache that parental separation can cause children and adults. And together we are pioneering a new approach to support this particular group of vulnerable children'*. In het door Balls gelanceerde plan is niet alleen aandacht voor scheiding, maar ook meer voor de preventie ervan. Zo gaat één onderdeel van dit plan over *support new and first time parents*. Het gaat hierbij om meer ondersteuning voor vaders en moeders om hen te helpen met de voorbereiding op de met ouderschap samenhangende veranderingen en om meer middelen voor de training van professionals voor de ondersteuning van nieuwe gezinnen. Daarnaast wordt in dit plan ook middelen beschikbaar gesteld voor meer ondersteuning van *'children caught in the middle of family breakdown'*. Ook komt er een nieuwe online en telefoon service die nationale dienstverleners samenbrengt. Verder gaat er geld naar pilots voor het beter coördineren van lokale ondersteuning en dienstverlening, variërend van counselling en mediation tot praktische en wettelijke ondersteuning. Deze pilots zijn afgelopen september bekend gemaakt. (Department for Schools, Families and Children, 2009a & 2009b).

Daarnaast heeft de overheid in Noord-Ierland in maart 2009 haar *Regional Family and Parenting Strategy* gelanceerd. Tijdens de ontwikkeling van deze strategie zijn de belangrijkste stakeholders in *the statutory, voluntary and community sector* en ouders geraadpleegd over het verbeteren van het aanbod van *family support services*, nu en de komende 10 jaar. Zij konden ondermeer suggesties doen voor het kunnen aanbieden van een tijdig, effectief, passend en integraal aanbod. Ouders werden ondermeer ook gevraagd naar het bestaande succesvolle aanbod, gaten daarin en naar mogelijke verbeterpunten. Op basis van deze informatie heeft het *Department of*

Health, Social Services and Public Safety (de opsteller van de strategie) de vier prioriteiten van de strategie bepaald. Eén daarvan is *Supporting Families and Parents*. Daarbinnen wordt aandacht besteed aan *Relationship Support and Family Mediation*. Hierin staat 'wij onderkennen dat de nadruk gelegd moet worden op interventie in het vroege stadium van moeilijkheden in een gezin, voorafgaand aan een mogelijke breakdown. Huwelijk- en relatieondersteuning, zoals family counselling, stelt ouders en kinderen in staat om toegang te hebben tot informatie, advies en effectieve ondersteuning tijdens belangrijke levensfasen en tijdens een crisis die verband kan houden met het beginnen (of toenemen van) relatieproblemen. We recognise the effect relationship counselling has on helping families stay together.' (p. 33) (Department of Health, Social Services and Public Safety, 2009).

In tegenstelling tot deze landen waar relatieondersteuning onderdeel is van een breder rijksbeleid, hebben de rijksoverheden van de Verenigde Staten en van Australië een apart beleid op dit gebied opgesteld.

Zo heeft in 2002 the *Administration for Children and Families* (ACF) van het ministerie *Health and Human Services the Healthy Marriage Initiative* gelanceerd. Dit initiatief werd ontwikkeld om een doel van de toenmalige president George Bush te ondersteunen: het laten toenemen van gezonde huwelijken door aandacht en door acties te richten op het versterken van huwelijken en op het voorbereiden van geïnteresseerde individuen en stellen op een gezond huwelijk (Department of Health and Human Services USA, 2004).

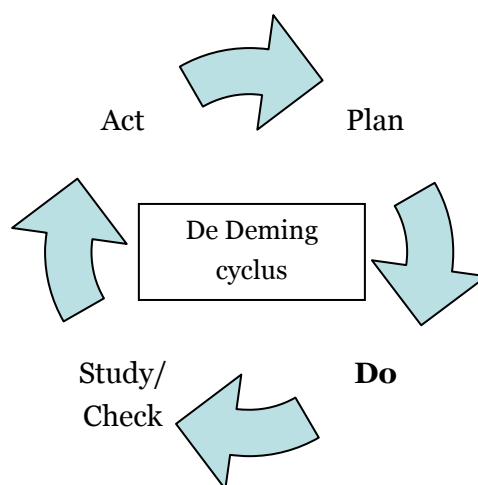
Daarnaast financiert- zoals eerder aangegeven, de Australische overheid al sinds 1959 *relationship education*. Hier wordt ook al langer het *Family Relationship Services Program* (FRSP) uitgevoerd. Het doel van dit programma is 'het in staat stellen van kinderen, jongeren en volwassenen om gezonde en ondersteunende gezinsrelaties te ontwikkelen en te onderhouden en om de emotionele, sociale en economische kosten te minimaliseren die gepaard gaan met de verstoring van gezinsrelaties'.

Een paar jaar geleden is het *Strategic Plan 2005-08* van dit programma gelanceerd. De beoogde uitkomst van dit plan is het ondersteunen van positieve gezinsrelaties door toegankelijke, meelevende, kwalitatief hoogwaardige en integrale Family Relationship Services (Commonwealth of Australia, 2009d).

De 'Do' fase: beleidsuitvoering

De 'do' fase is de fase van de beleidsuitvoering: het beleid en concrete plannen worden in deze fase uitgevoerd met behulp van mensen en middelen of er wordt op toegezien dat dit gebeurt (Bureau Brekelmans; de Wolff, 2004).

Dit betekent dat in CJG of daarmee vergelijkbare centra relatieondersteuning of andere interventies in de relatielevensloop worden aangeboden, al dan niet met behulp van (financiële) ondersteuning door de (rijks)overheid. Ook kan de (rijks) overheid andere soorten beleidsinstrumenten inzetten. Dit zijn middelen die een beleidsactor aanwendt om een bepaalde sturingsprestatie (goederen of diensten) of een beoogd sturingseffecten bereiken (Van den Heuvel in NIGZ, 2006).

6.2 De beleidsinstrumenten

Van der Doelen maakt een onderscheid tussen juridische, communicatieve en economische, beleidsinstrumenten (van der Doelen in NIGZ, 2006).

De juridische beleidsinstrumenten

Bij de juridische beleidsinstrumenten kan een onderscheid gemaakt worden tussen meer stimulerende en meer repressieve beleidsinstrumenten. Bij stimulerende juridische beleidsinstrumenten gaat het om het maken van afspraken tussen partijen, die kunnen worden vastgelegd in een convenant of overeenkomst.

Bij repressieve juridische beleidsinstrumenten gaat het daarentegen om de inzet van beperkende en/of verbiedende regels, zoals plichten of verboden. (van der Doelen in NIGZ, 2006)

Een vaak ingezet stimulerend juridische beleidsinstrument op het gebied van relatieondersteuning is het maken van financieringsafspraken tussen de financier (de overheid of een daardoor aangewezen tussenliggende organisatie) en de aanbieder over het verzorgen van dit aanbod. Zo ook in Australië, waar contractuele overeenkomsten worden opgesteld in kader van het eerder genoemde *Family Relationship Services Program* (FRSP). Deze overeenkomsten kennen meerdere onderdelen, waaronder richtlijnen die de basis vormen voor de relatie tussen de financier en de 'ontvanger' van de financiering, een financieringsovereenkomst, een document met eisen waaraan de

financiële rapportage moet voldoen en een format voor de inhoudelijke jaarrapportage. (Commonwealth of Australia, 2009a)

Bij de meer repressieve juridische beleidsinstrumenten gaat het daarentegen om de verplichting tot het bieden van relatieondersteuning. Dit is in een aantal Scandinavische landen wettelijk vastgelegd. Zo is in Noorwegen de staat wettelijk verplicht om professionele *family counselling services* aan te bieden en zijn in Zweden en Finland gemeenten verplicht om voor relatieondersteuning te zorgen (Hiilamo, 2008). Zo verplicht de Zweedse *Social Services Act* gemeenten te garanderen dat aan mensen die daarom vragen *couples counselling* wordt aangeboden door een gemeentelijke dienst of door geschikte consultants. *Couples counselling* is volgens deze wet een activiteit die bestaat uit het voeren van gesprekken met als doel het verwerken van conflicten in paarrelaties en in gezinnen. (Ministry of Health and Social Affairs, 2001)

Daarnaast zijn in Finland gemeenten volgens de *law on social welfare* verantwoordelijk voor het organiseren van *general social services*. Hieronder vallen verschillende soorten voorzieningen, zoals *child guidance and family counselling*. Er kan in diverse omstandigheden een beroep worden gedaan op counselling, bijvoorbeeld als ouders hulp nodig hebben bij het oplossen van conflicten of als zij een scheiding overwegen. (Ministry of Social Affairs and Health, 2009)

In de Verenigde Staten wordt volgens de *Deficit Reduction Act of 2005* in de periode 2006-2010 jaarlijks 150 miljoen dollar beschikbaar gesteld voor de bevordering van een gezond huwelijk en vaderschap. In deze wet staan ook de activiteiten die gefinancierd kunnen worden, inclusief *marriage education, marriage skills training, public advertising campaigns, high school education on the value of marriage and marriage mentoring programs*. (U.S. Department of Health and Human Services, 2009b)

De communicatieve beleidsinstrumenten

Repressieve communicatieve instrumenten, vaak aangeduid als propaganda, hebben in vergelijking tot meer stimulerende communicatieve instrumenten een dwingender karakter en zijn minder neutraal. De stimulerende communicatieve instrumenten – zoals voorlichting- kunnen daarentegen worden ingezet voor het overbrengen van kennis en voor het creëren van draagvlak voor beleidsactiviteiten. Ook kunnen ze worden gebruikt voor het ondersteunen en verbeteren van andere instrumenten. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om de uitleg bij juridische maatregelen. (Van der Doelen in NIGZ, 2006)

Op het gebied van relatieondersteuning worden repressieve communicatieve instrumenten niet ingezet door de overheden in de verschillende landen, maar de stimulerende communicatieve instrumenten des te meer. Zij zetten daarbij vooral in op het informeren van diverse partijen -zoals ouders, (mogelijke) aanbieders en andere geïnteresseerden- over de beschikbaarheid van relatieondersteuning of de mogelijkheden voor financiering daarvan.

Ouders worden bijvoorbeeld door de rijksoverheid over dit aanbod geïnformeerd via informatiefolders en/of websites die al dan niet specifiek over dit onderwerp gaan. Zo ook de Australische overheid die verschillende communicatie instrumenten inzet die specifiek over het aanbod op het gebied van relatieondersteuning gaan en andere interventies in de relatielevensloop, waaronder de website *Family Relationships Online*. 'Deze website biedt informatie over family relationship issues, variërend van het creëren van betere relaties tot conflictbemiddeling. Op de site staat een heel scala van soorten aanbieders die je kunnen helpen met het omgaan met *relationship issues*. Je kunt ook zoeken naar het beschikbare aanbod in jouw omgeving' (Family Relationships Online, 2009). De Schotse overheid heeft daarentegen de informatiefolder *Family matters -Further advice and information* uitgebracht waarin diverse organisaties worden genoemd die advies en informatie kunnen bieden aan ouders, kinderen en jongeren. Hierin staat ook een omschrijving van wat *relationship counselling* inhoudt en wie dit aanbiedt. (The Scottish Executive, 2006b)

Ook kan de overheid of een door haar aangestelde tussenliggende organisatie (mogelijk geïnteresseerde) aanbieders of andere partijen informeren over de beschikbaarheid van middelen voor relatieondersteuning. Zo heeft de Schotse *deputy minister for Education and Young People* in september 2006 zich voorgenomen om een brief te sturen aan elke gemeente. Hierin wil hij het belang dat de overheid hecht aan *family support* uiteenzetten en gemeenten aanmoedigen om *family support* te blijven gebruiken en te financieren zodat dit kan blijven voortbestaan. (The Scottish Executive, 2006a). Dit deed hij naar aanleiding van het eerder dat jaar uitgekomen *Report on the inquiry into the provision of family support services* in Scotland waaruit naar voren kwam dat er binnen Schotland sprake is van een grote variatie in het lokale aanbod op het gebied van ondermeer *adult relationship support services* (wat bestaat uit counselling en family mediation services) (The Scottish Parliament, 2006). Daarnaast zijn in oktober 2009 *alle Children's centres* in Engeland met een brief geïnformeerd over de extra middelen die de overheid beschikbaar heeft gesteld om gezinnen tijdens de recessie te ondersteunen. Er is onder andere 1 miljoen pond beschikbaar gesteld voor extra *counselling en relationship support* voor stellen en gezinnen, in het bijzonder voor gebieden die het hardst door de recessie worden getroffen. In deze brief worden deze centra opgeroepen ouders te informeren over deze extra voor hen beschikbare ondersteuning via hun reguliere communicatiekanalen (Department for schools, families and children, 2009d).

Ook kan de overheid of een door haar aangestelde tussenliggende organisatie (mogelijk geïnteresseerde) aanbieders of andere partijen informeren over de *beschikbaarheid van de middelen over de reeds gefinancierde projecten*. Zo heeft in Amerika the *Department of Health and Human Services* bijvoorbeeld een informatiefolder uitgebracht over 'Healthy marriage initiative- building solutions for real people'. Deze informatiefolder bevat ondermeer een toelichting op dit initiatief en voorbeelden van de verschillende soorten en van projecten voor specifieke doelgroepen die middels hiermee dit zijn gefinancierd. (Department of Health and Human Services USA) Daarnaast werkt in Engeland the *Family and Parenting Institute* tot 2011 aan het

delen van goede praktijkvoorbeelden (Family and Parenting Institute, 2009). Dit instituut dat werkt als *de fundholder* van *The Parenting Fund* stelt met een aparte website informatie beschikbaar over de projecten die door dit fonds gefinancierd worden en gefinancierd zijn (the Parenting Fund, 2009a). Dit fonds is in 2004 door de Engelse overheid opgericht om geld te geven voor de versterking van het werk van the voluntary and community sector met ouders en gezinnen (Family and Parenting Institute, 2009).

De economische beleidsinstrumenten

Economische beleidsinstrumenten worden vaak ingezet voor het nastreven van (gedrag) veranderingen. Hierin kan onderscheid worden gemaakt tussen de meer repressieve economische beleidsinstrumenten (zoals heffingen en boetes) en de meer stimulerende economische beleidsinstrumenten (zoals financiële prikkels, subsidies, stimuleringsgelden en (her)allocatie van middelen). (Van der Doelen in NIGZ, 2006)

Terwijl overheden in de bestudeerde landen de meer repressieve economische beleidsinstrumenten niet lijken in te zetten, maken ze daarentegen veelvuldig gebruik van de meer stimulerende economische beleidsinstrumenten. De meest ingezette vorm hiervan betreft het verstrekken van –veelal- tijdelijke financiering aan activiteiten en/of aanbieders van relatieondersteuning. In sommige landen financiert de overheid relatieondersteuning al geruime tijd; zoals eerder gezegd, doet de Australische overheid dit al sinds 1959. Daarnaast stelt bijvoorbeeld sinds 2003 in Ierland de overheid *Counselling Grants for Voluntary Organisations Providing Marriage, Child and Bereavement Counselling Services* ter beschikking, al waren in eerste instantie middelen alleen bestemd voor de (financiële) ondersteuning bij het aanbieden van *marriage guidance and counselling services* (Family Support Agency, 2006). Daarnaast heeft de Engelse overheid dit jaar en vorig jaar op verschillende momenten middelen beschikbaar gesteld aan eerder genoemde *Relate* (Department for Schools, Families and Children, 2008 & 2009a). Er bestaan echter veel -onderling samenhangende- verschillen tussen de bestudeerde landen in de manier waarop ze relatieondersteuning en andere interventies tijdens de relatielevensloop financieren. Het gaat hierbij om de volgende verschillen:

- *De wijze van financieren*

In sommige landen (Australië, Verenigde Staten) is de nationale overheid zelf verantwoordelijk voor de financiering van de aanbieders. In Australië wordt het eerder genoemde *Family Relationship Service Program* uitgevoerd en gefinancierd door twee ministeries tezamen. Het ene ministerie (Department of Family, Housing, Community Services and Indigenous Affairs) financiert organisaties om early intervention services aan te bieden aan stellen en gezinnen om hen te ondersteunen bij het bouwen van sterkere gezinsrelaties. Het andere ministerie (Attorney General's Department) financiert daarentegen organisaties om *post separation services* aan te bieden aan stellen en gezinnen die scheiding overwegen of meemaken. (Commonwealth of Australia, 2009e)

In sommige andere landen (Engeland, Ierland) vindt de financiering via een tussenliggende organisatie plaats. Zoals eerder aangeven, werkt in Engeland the *Family and Parenting Institute* als de *fundholder* van *The Parenting Fund*. Daarnaast is sinds 2004 in Ierland de *Family Support Agency* verantwoordelijk voor de eerder genoemde *Counselling Grants for Voluntary Organisations Providing Marriage, Child and Bereavement Counselling Services* (Family Support Agency, 2006).

6.3 De reikwijdte van de financiering

In sommige landen (Australië, Ierland en de Verenigde Staten) stelt de overheid specifiek middelen beschikbaar voor het bieden van relatieondersteuning of andere interventies tijdens de relatielevensloop. Zoals we zagen, worden bijvoorbeeld in Ierland middels de *Counselling Grants for Voluntary Organisations Providing Marriage, Child and Bereavement Counselling Services* middelen beschikbaar gesteld. In Schotland is financiering van relatieondersteuning daarentegen onderdeel van een fonds waarmee ook andere zaken kunnen worden gefinancierd.

Zo heeft het Schotse *children, young people & families unified voluntary sector fund* meerdere doelen, waaronder het bieden van *mediation en counselling services* voor stellen en gezinnen die *relationship difficulties and family break-up* ervaren (Children, young people & families unified voluntary sector fund).

- *De te financieren aanbieders en hun aanbod*

In de meeste landen komen zowel aanbieders van relatieondersteuning als van interventies in aanmerking voor financiering door de rijksoverheid. Zo worden met de eerdergenoemde Ierse *Scheme of Grants for Marriage, Child and Bereavement Counselling Services* middelen beschikbaar gesteld aan organisaties die de volgende diensten aanbieden: *Marriage counselling, Child counselling in relation to parental separation, Marriage preparation, and Bereavement (overlijden) counselling and support* (Department of Social and Family Affairs, 2009). Daarnaast financieren- zoals eerder gezegd- twee Australische ministeries verschillende aanbieders van interventies tijdens de relatielevensloop.

- *Te financieren activiteiten*

Welke aanbieders worden gefinancierd door de rijksoverheid bepaalt ook wat voor soort activiteiten in aanmerking komen voor financiering. In Amerika is niet vastgelegd welke aanbieders in aanmerking komen voor financiering in het kader van het *Healthy marriage initiative*, maar wel welke activiteiten zijn 'toegestaan'. Dit zijn grotendeels activiteiten die gericht zijn op gezonde relaties en gezonde huwelijken. Het gaat hierbij ondermeer om '*Marriage education, marriage skills, and relationship skills programs, that may include parenting skills, financial management, conflict resolution, and job and career advancement, for expectant couples, both married and unmarried, as well as recent parents, both married and unmarried*' (U.S. Department of Health and Human Services, 2009b).

Naast diverse vormen van relatieondersteuning en andere interventies tijdens de relatielevensloop hebben overheden in de bestudeerde landen ook vele verschillende activiteiten gefinancierd, waaronder:

- *Onderzoek*

In het kader van het Amerikaanse *healthy marriage initiative* zijn ook middelen beschikbaar voor het doen van onderzoek naar de voordelen van gezonde huwelijken en education daarover (U.S. Department of Health and Human Services, 2009b).

- *De ontwikkeling van aanbod*

In Noorwegen werden in de begroting van 2004 middelen beschikbaar gesteld voor de ontwikkeling van een dagvullend aanbod van *relationship education* voor stellen bij de komst van hun eerste kind (Godt Samliv). Dit vanuit het geloof van de Noorse overheid in de mogelijke voordelen van *relationship education* voor het welzijn van kinderen (Helskog, 2009).

- *De doelgroepen van de activiteiten*

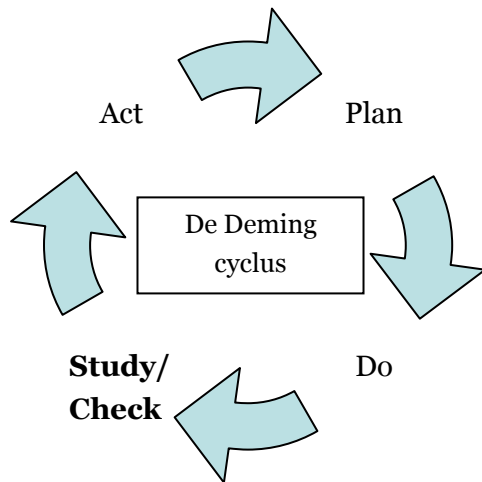
In sommige landen, zoals Australië en in de Verenigde Staten zijn er middelen voor het aanbieden van relatieondersteuning of andere interventies in de relatielevensloop aan specifieke doelgroepen. In Australië worden bijvoorbeeld *family relationship services* gefinancierd voor *carers*, voor families in *special circumstances* en voor *humanitarian entrants* (Commonwealth of Australia, 2009e). In Amerika is daarentegen ondermeer financiering beschikbaar voor *marriage skills* training voor verloofde of gehuwde paren en voor paren of individuen die geïnteresseerd zijn in het huwelijk (U.S. Department of Health and Human Services, 2009b). Ook zijn er binnen het Amerikaanse *Healthy Marriage Initiative* strategieën gericht op specifieke doelgroepen, zoals de *African American Healthy Marriage Initiative*, de *Hispanic Healthy Marriage Initiative* en de *Native American Healthy Marriage Initiative* (U.S. Department of Health and Human Services, 2009a). Er waren bijvoorbeeld verschillende redenen voor een specifieke strategie voor de *African American* gemeenschap, zoals de *crisis-level statistics* (over echtscheiding en buitenechtelijke kinderen) en 'de duidelijke relatie tussen een gezond huwelijk en het welbevinden van kinderen'.

- *De financieringstermijn*

De financieringstermijn, dat wil zeggen, de duur van de financiering van de aanbieders van relatieondersteuning en andere interventies in de relatielevensloop kan ook verschillen. In Australië en Ierland is echter in 2008 gekozen voor een financieringstermijn van drie jaar (voor de meeste aanbieders). In Australië werd in 2008 besloten tot een verlenging van de financieringstermijn tot drie jaar om cliënten en aanbieders zekerheid en helderheid te kunnen bieden; deze termijn biedt volgens de Australische overheid aanbieders de mogelijkheid om hun personeel de noodzakelijke baangaranties en trainingen aan te bieden. (Commonwealth of Australia, 2008). Ditzelfde geldt voor Ierland; daar werd in 2008 aangekondigd dat een aantal van de grote *counselling* organisaties voor een periode van drie jaar financiering zouden ontvangen. Volgens de

Ierse verantwoordelijke minister Hanafin *'This will enable them to develop services over a longer period of time and give continuity to their communities'*. (Department of Social and Family Affairs, 2008).

De 'Study' fase: beleidsevaluatie

In de 'study' fase (ook wel genoemd: 'check' fase) is er sprake van beleidsevaluatie. In deze fase wordt nagegaan welke resultaten bereikt zijn met in dit geval het beleid op het gebied van relatieondersteuning en of dit, in de ogen van relevante doelgroepen, aansluit bij hun wensen en belangen (Bureau Brekelmans; de Wolff, 2004).

In meerdere landen, zoals Noorwegen, Australië, heeft de rijksoverheid haar beleid of programma's op het gebied van relatieondersteuning en andere interventies in de relatielevensloop laten evalueren.

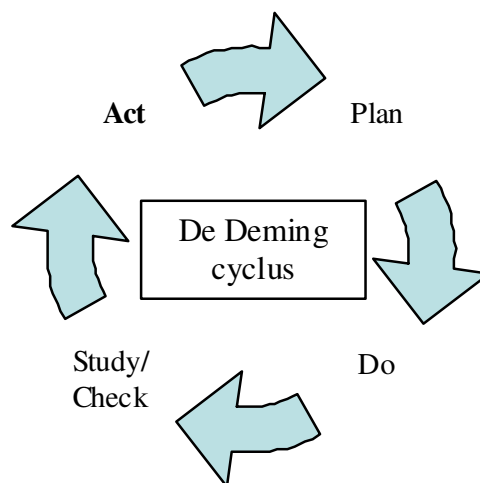
Zo vond in Australië in 2003 en 2004 een *review* van de *Family Relationship Services Program* (FRSP) plaats waarin informatie werd verzameld om te kunnen informeren over de toekomstige richting van het programma (Commonwealth of Australia, 2009f). In deze review moest volgens de opdracht aandacht besteed worden aan zaken zoals de kwaliteit van het programma, het aanbod, de samenwerking met de gemeenschap, de kosten en andere aspecten die te maken hebben met de geschiktheid en effectiviteit van het programma (Commonwealth of Australia, 2009f). Het rapport van deze *review* verscheen in 2004, net als het rapport van een *client consultancy* van dit programma (Commonwealth of Australia, 2009b). In dat rapport werden ervaringen, perspectieven en behoeften van de huidige 'afnemers' en 'niet afnemers van het *Family Relationship Services Program* (FRSP) en diens diverse subprogramma's bekeken (Commonwealth of Australia, 2009b).

Daarnaast is in 2006 in Noorwegen het *evaluatie*rapport *Evaluering av 'Godt Samliv'-parkurs for førstegangsførelde* van het programma *Godt Samliv* verschenen. In dit evaluatie-rapport staan de meningen van de trainers, de organisatoren en deelnemers van deze cursus. Hierin staat ondermeer in hoeverre de deelnemers de cursus nuttig vonden voor hun situatie. (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2006).

De 'Act'fase: beleidsbijstelling

In de 'act' fase kan de evaluatie van de behaalde resultaten in relatie tot de opgestelde doelen leiden tot een bijstelling van bestaand beleid(plannen) op het gebied van relatieondersteuning en/of de formulering van nieuw beleid(voornemens) op dit gebied (Bureau Brekelmans; de Wolff, 2004).

Niet alleen de eerder genoemde, maar ook andere onderzoeken hebben in Australië en Noorwegen geleid tot de aanpassing van hun beleid en hun programma op het gebied van relatieondersteuning en andere interventies in de levensloop

In Australië hebben bijvoorbeeld de net genoemde review van *Family Relationship Services Program (FRSP)* én consultaties met de belangrijkste stakeholders geleid tot de prioriteiten van het eerder genoemde *Strategic Plan 2005-08* van dit programma. Dit plan en de in eerder hoofdstuk genoemde *Family Relationship Centres* vloeien ook voort uit de hervorming van de *Australische family law* en de in dat kader geboden dienstverlening die in 2006 plaatsvonden (Caruana & Parker, 2009). (Commonwealth of Australia, 2009d)

Daarnaast heeft in Noorwegen een in 2008 uitgevoerde evaluatie onder de coördinatoren en een aantal cursusleiders van *Godt Samliv* geleid tot een aantal veranderingen in dit programma (Bie, 2009).

6.4 Conclusies

Dit hoofdstuk heeft als doel het benoemen van de voorwaarden die nodig zijn voor de implementatie en borging van relatieondersteuning voor (aanstaande) ouders in Nederland door de rijks- en/of lokale overheid. Idealiter worden zowel door de rijksoverheid als de lokale overheid alle eerder beschreven fasen van het beleidsproces uitgevoerd. Hieronder een korte toelichting op wat dit kan betekenen voor het rijk en gemeenten:

- **Beleidsformulering:**

Zowel het rijk als gemeenten kunnen een visie, strategie en (meerjaren) beleidsplan ten aanzien van relatieondersteuning opstellen. Daarbij kunnen ze kiezen voor beleid dat specifiek gericht is op relatieondersteuning of voor beleid ten aanzien van diverse interventies in de relatielevensloop. Daarnaast kunnen ze er voor kiezen om

relatieondersteuning in te bedden in een breder beleidskader, bijvoorbeeld in een beleid ten aanzien van de ondersteuning van gezinnen.

▪ *Beleidsuitvoering:*

In deze fase wordt het beleid en concrete plannen uitgevoerd met behulp van mensen en middelen of er wordt op toegezien dat dit gebeurt. Gezien de bevinding uit een eerder hoofdstuk dat Rouvoet de verantwoordelijkheid voor interventies in de relatielevensloop bij het CJG neerlegt, valt te verwachten dat de beleidsuitvoering grotendeels bij gemeenten komt te liggen. Dit betekent dat zij – deels in samenhang met haar eerder geformuleerde beleid -zal moeten kiezen welke interventies zullen worden ingezet binnen het CJG en wie de beoogde doelgroepen daarvan zijn (alleen stellen of ook andere gezinsleden). Op basis hiervan zal de gemeente moeten bepalen wie het beste de uitvoering voor haar rekening kan nemen. Zijn dit de huidige medewerkers van dit CJG zelf of bestaande aanbieders van relatieondersteuning en andere interventies in de relatielevensloop (zoals commerciële organisaties, stichtingen en/of kerkelijke organisaties) waar de gemeente op moet gaan toezien? Tot slot moeten gemeenten nog de financieringstermijn bepalen.

Daarnaast is het belangrijk om met communicatieve instrumenten, zoals een website of folder, haar CJG aanbod over relatieondersteuning en mogelijk ook andere interventies in de relatielevensloop aan haar burgers kenbaar maken.

De rijksoverheid kan, zoals dr. E. Spruijt ook aangeeft, de beleidsuitvoering in gemeenten met name ondersteunen door een positieve beeldvorming over het werken aan je relatie neer te zetten en het stimuleren en financieren van zaken als:

- de ontwikkeling van een specifiek programma op het gebied van relatieondersteuning en/of voor andere fasen in de relatielevensloop
- onderzoek naar de effectiviteit van het huidige Nederlandse aanbod op dit gebied
- de training van professionals die dit aanbod kunnen verzorgen
- de al opgedane ervaring uit de advocatuur en mediation zouden benut kunnen worden.

De inzet van andere beleidsinstrumenten- zoals het verplichten van gemeenten tot het bieden van relatieondersteuning- achten we niet realistisch, omdat gemeenten veel vrijheid hebben bij de uitvoering van de WMO waarin de 5 functies over preventief jeugdbeleid zijn vastgelegd die het CJG moet uitvoeren.

▪ *Beleidsvaluatie en beleidsaanpassing:*

Het gaat hierbij om welke resultaten bereikt zijn met het beleid het gebied van relatieondersteuning. Of dit in de ogen van relevante doelgroepen aansluit bij hun wensen en belangen, respectievelijk om de daaruit voortvloeiende eventuele bijstelling van het beleid of de formulering van nieuw beleid. Vanwege het in eerder hoofdstuk genoemde beperkte aanbod van CJG op het gebied van preventieve relatieondersteuning en rondom scheiding, verwachten we niet dat gemeenten al toe zijn aan de evaluatie van hun beleid op dit gebied en zeker niet aan de aanpassing ervan. Wel kunnen ze hun huidige beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van de ondersteuning van

gezinnen, kritisch onder de loep nemen om te kijken of en bij wie er in de gemeente behoefte bestaat aan beleid op het gebied van relatieondersteuning en/of interventies in de relatielevensloop.

7. *Onderscheid in het aanbod van programma's*

Voorafgaand aan het overzicht van binnen- en buitenlandse programma's treft u hier enkele indelingen aan van het aanbod vanuit verschillende perspectieven. Het aanbod kan worden onderscheiden, naar beïnvloedingstrategieën, functies van doelrealisering, bereik doelgroepen, momenten van aanbieden tijdens de levensloop, wijze van presentatie, inhoud, etc.

Beïnvloedingstrategieën

<i>beïnvloedingstrategieën</i>	<i>bereik</i>	<i>functie</i>	<i>impact</i>	<i>middelen</i>
publiekscampagnes	+++++	- inhoudelijke info - attitudebeïnvloeding - sociale kaartkennis - draagvlak vergroten voor educatief, preventief- en hulpaanbod	op afstand	- internet - tv en radio - kranten - tijdschriften - brochures - boeken
educatief/preventief (groeps)aanbod	++	- inzicht - attitudebeïnvloeding - vaardigheden aanleren	face to face	- open groepsaanbod, discussie-, vormings-, cursusbijeenkomsten - daarnaast aanbod m.b.v. internet, telefoon
counseling/therapie	+	hulp-op-maat	face to face	- individuele sessies en groepsbijeenkomsten - cursussen

Op basis van ervaringen in het buitenland wordt gepleit voor een integraal aanbod van publieksbeïnvloeding, een educatief/preventief aanbod, en een hulpverleningsaanbod (Benson 2001). Een drie sporen aanbod heeft meerwaarde voor elk van de drie activiteiten, en er worden verschillende doelgroepen bediend.

Op de expertmeeting over relatiesteun werd het belang van deze integrale beïnvloedingsstrategie onderstreept. Informatie en attitudebeïnvloeding van brede populaties kan de waarde van relaties en de partnerrelatie verduidelijken; publiekscampagnes kunnen draagvlak creëren voor programma's en hulpverlening. In Groot-Brittannië benoemt Benson (2001) - op basis van ervaringen in Bristol - als de drie ingrediënten van een succesvolle politiek:

- Marriage Policy = 'Marriage is important'
- Marriage Education = 'Ongoing education is normal'
- Marriage Mentoring = 'Ongoing support is healthy'

Daarbij benadrukt Benson vooral het belang van 'publicly stated policy'. 'An ongoing media campaign is aimed at raising awareness of the benefits of marriage and commitment.' Ook MacLeod, directeur van het Family and Parenting Institute benadrukte op de eerste Government Relationship top op 19 december 2008, het belang van onderzoek naar publieke attitudevorming: 'The State cannot do everything. Much of what we believe about relationships is spread by word of mouth and gets into cultural bloodstream. So the public conversation is important.'

De laatste jaren verleent de Noorse rijksoverheid veel steun aan de ontwikkeling van relatieondersteunende programma's en tegelijkertijd besteden ook de massamedia veel aandacht aan relatie- en gezinsthema's. Iedere nationale krant heeft in het weekend artikelen over partnerschap, ouderschap, huwelijk en/of het gezin. In die periode nam het aantal scheidingen af. Waarbij Helskog (2009: 138) zich afvraagt: 'Why this decrease in the number of divorces and increase in the number of marriages, and why now? Have we reached a turning point, or is it incidental? The possible answer to these questions lies somewhere in the future (...). But it is tempting to at least wonder if the changes have something to do with the fact that the Norwegian state authorities have given much attention and support to the development and implementation of relationship education programmes.'

Aangrijpingspunten in de levensloop

<i>moment in levensloop</i>	<i>vóór samenwonen, huwelijk</i>	<i>rond geboorte eerste kind</i>	<i>tijdens huwelijk, samenwonen</i>	<i>bij spanningen, problemen</i>	<i>rondom scheiding</i>
probleembeleving	-	-/+	-/+	++	++

In de Westerse samenleving lijken de meeste programma's te worden aangeboden en uitgevoerd als voorbereiding op het huwelijk c.q. het samenwonen. Vanuit de kerken gebeurt dit ook hier in Nederland; de omvang is niet bekend. Andere aangrijpingspunten kunnen kritische levensmomenten zijn zoals rondom de geboorte van het eerste kind en de tijd dat de kinderen het huis uit gaan. Verder zijn er kritische perioden wanneer er spanningen en problemen optreden en wanneer er sprake is van scheiding. Rondom de scheiding kan de urgentie van hulp groot zijn. Rondom de geboorte kunnen ouders ontvankelijkheid zijn voor relatiesteun

(Zie verder het hoofdstuk over de levensloop).

Functies van doelrealisering

	<i>functie</i>	<i>werkwijze</i>	<i>pro-bleem beleving</i>	<i>effect</i>	<i>doelgroep</i>
vorming	verrijking, waardeerhelde-ring	informatie, discussie	-/+	?	open aanbod
preventie	voorkomen (verergeren) problemen	idem, + aanleren vaardigheden, competentiever-groting	+	+	gericht aanbod
hulp	probleembehan-deling, leren omgaan met probleem	idem, + probleem oplossen, - probleem hanteren	+++	++	aanbod-op-maat

Op de expertmeeting over relatiesteun werd opgemerkt dat een integrale visie en beleidsontwikkeling van aanbod van zowel gericht op vorming als preventie én hulp, de kwaliteit, de effectiviteit en het bereik van het aanbod kan vergroten. Het huidige bereik van het Nederlandse aanbod aan vormingsactiviteiten is beperkt. Het ontbreekt aan voldoende ervaring met vorming en preventieactiviteiten op dit gebied om uitspraken te doen over het te verwachten bereik en het effect. Wat preventieactivitei-ten betreft zou een vergelijking gemaakt kunnen worden met preventief bedoelde opvoedcursussen. Er bestaan geen cijfers op landelijk niveau over deelname; geschat wordt dat circa 5 tot 10% van de ouders wel eens deelneemt aan series ouderbijeen-komsten c.q. cursussen.

Wat effect betreft stelt Hawkind (2007) dat bij programma's die zich richten op bewustwording wordt soms geen effect gevonden. Vaardigheidstrainingen bereiken een sterker effect dan de bewustwordingsprogramma's (Hawkins e.a. 2007). Therapieën bereiken weer een sterker effect van programma's die zich op vaardigheden richten.

Effectfactoren bij uitvoering

	<i>effecten</i>	<i>kwaliteitsaspecten</i>	<i>voorwaarden</i>
programma	+	matchen vraag en aanbod	evidence based, evaluatie per activiteit
uitvoerder	++	betrokken, betrouwbaar	getraind, begeleid, evaluatie per activiteit

In deze notitie wordt vooral ingegaan op de ontwikkelde programma's, en minder op de kwaliteit van de uitvoering. Onderzoek (Lambert 1999, Millar e.a. 1997, inMcKeown 2002) toont aan dat de effectfactoren van de uitvoerder een tweemaal zo groot effect hebben op het bereiken van de doelen dan de programmafactoren. Gegevens over de uitvoering over relatieondersteuning in Nederland zijn niet bekend. Maar het

onderzoek geeft aanleiding bij de uitvoering van het aanbod aandacht te besteden aan de kwaliteit en de competentie van de werkers en de voorwaarden die nodig zijn: bijvoorbeeld met betrekking tot selectie, kwaliteitscriteria van bij- en nascholing en het benutten van andere vormen van opleiden en leren zoals bijvoorbeeld intervisie.

Werkwijze/aanpak van relatieondersteunend aanbod

<i>wel/geen persoonlijke begeleiding</i>	<i>geen</i>	<i>begeleiding op afstand</i>	<i>face to face</i>
middelen/werkwijzen	informatie via publieke media, publiksuitgaven, zelfhulpboeken, dvd's	telefonische begeleiding, e-mail begeleiding, chatten, zelfhulp uitgaven (dvd) met telefonische begeleiding	individuele en groepsgewijze begeleiding en hulp van stellen en individuen

Er is nog te weinig ervaring opgedaan om goed te concluderen welke wijze van werken voor wie in welke situatie het meest geschikt is. De keuze van de werkwijze kan gerelateerd worden aan verschillende doeleinden die men stelt zoals behoeften van deelnemers en effecten. Zo blijken vaardigheidstrainingen een groter effect op te leveren dan discussiegroepen.

Intensiteit programma's

<i>duur</i>	<i>kort</i>	<i>middenlang</i>	<i>lang</i>
aantal sessie	1 a 2 sessies	10 a 20 sessies	< 20

Er is nog te weinig ervaring opgedaan om goed onderbouwde conclusies te trekken over welke mate van intensiteit voor wie in welke situatie het meest geschikt is. De huwelijksvoorbereiding die door pastores wordt gegeven is vaak van korte duur en onderzoekers betwijfelen de effectiviteit. Voor educatieve, c.q. preventieve programma's wordt door meerdere onderzoekers een middenlange duur een optimale intensiteit genoemd. Benson (2009) echter vindt in onderzoek positieve resultaten van een instructieve bijeenkomst van één uur over slechte gewoonten van ouders. Andere onderzoekers schrijven dat programma's van 10 tot 20 uur sterkere resultaten bewerkstellingen dan korter durende programma's. Ook wordt wel gemeld dat langer durende programma's niet navenant sterkere effecten laten zien. Wel geven meerdere onderzoekers aan dat velen – na het volgen van een programma van middenlange duur - baat hebben bij vervolgsessies.

Doelgroep deelname aan aanbod

<i>doelgroep</i>	<i>aanbod</i>
periode voor het huwelijk/samenwonen	premarriage course, huwelijksvoorbereiding bijv. door pastores
periode rond geboorte eerste kind	gezinsbegeleiding waarbij opgroei-, opvoed-, en relatiesteun wordt gecombineerd
groepen met risicofactoren, bijv. tweede huwelijk, nieuw samengestelde gezinnen	aanbod op maat
crisis, bedreigende omstandigheden, langdurige conflicten, thuisgeweld	aanbod op maat, zoals bij thuisgeweld
voortgezet ouderschap van ex-partners na scheiding	specifiek aanbod
lage SES	bewerkte programma's
denominatie	bijv. PREP-versie voor moslims

Het lijkt nog te ontbreken aan voldoende programma's, die zijn afgestemd op bepaalde doelgroepen. In de praktijk doen aanbieders vaak een open aanbod, wat de mogelijkheid lijkt te suggereren van algemene deelname. Het feitelijk bereik is beperkter. De meeste programma's worden gevolgd door de witte middenklasse. Het aanbod vanuit kerkelijke kring staat ook in principe vaak open voor ieder, maar bereikt mensen uit eigen kring.

De laatste jaren worden pilots ontwikkeld voor meer specifieke doelgroepen (bijvoorbeeld voor de Islamitische groep). Onderzoek leert dat het voordelen biedt en meer effect heeft wanneer de deelnemers een homogene groep vormen, het aanbod voor iedereen is (Higgenbotham 2006).

8. Nederlands aanbod van educatieve en preventieve programma's over relatieondersteuning

Op 27 oktober 2009 heeft de expertmeeting over dit onderwerp plaatsgevonden. Er namen veel experts aan deels, zoals aanbieders van programma's koepelorganisaties, beroepsverenigingen, ministerie, universiteit, CJG). Het was voor deelnemers een verrassing dat er al zoveel aanbod is ontwikkeld. Wat criteria voor effectiviteit betreft kan uit de gegevens die de aanbieders hebben aangeleverd, de conclusie getrokken worden dat de programma's zijn beschreven. Dat het heel belangrijk is voor de kwaliteit van de programma's veel aandacht te besteden aan de begeleiding van de uitvoerders. Verder valt het op dat de Nederlandse educatieve / preventieve programma's (nog) niet zijn onderzocht.

In dit hoofdstuk wordt een schets gegeven van het huidige Nederlandse aanbod van educatieve, c.q. preventieve programma's over relatieondersteuning. Op de expertmeeting werd het belang onderstreept van een integrale visie en integraal beleid op relaties en relatieondersteuning. In dit hoofdstuk beschrijven wij daarom naast vorming- en preventieve programma's ook hulpverleningsprogramma's. In dit hoofdstuk worden naast de programma's die specifiek gericht zijn op relatieondersteuning ook ingegaan op de mogelijkheden die opvoedingsondersteunende programma's bieden in het kader van relatiesteun.

Het huidige aanbod van educatieve, c.q. preventieve cursorische programma's relatieondersteuning besteden met name aandacht aan relatie- en communicatieverbetering. In dit hoofdstuk vooral gelet op verricht onderzoek, en de kwantitatieve beschikbaarheid van beschrijvingen van het aanbod, inhoud, werkwijze.

8.1 Ontwikkelingen door de jaren heen

Initiatieven die zijn genomen vanaf het midden van de vorige eeuw hebben er toegeleid dat hulpverlening bij relatieproblemen een plaats hebben gekregen bij instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. De Bureaus voor huwelijks- en gezinsproblemen waren voorgangers van de latere Riaggs.

Deze initiatieven werden ook gevoed vanuit de motivatie en het belang om aandacht te besteden aan relatievorming in het algemeen. In de jaren vijftig richtte de (katholieke) psychiater Trimbos in Amsterdam een zogenoemde 'huwelijkschool' op, waar vanuit nieuwe psychologische en theologische inzichten informatie werd gegeven over huwelijk en huwelijksbeleving. Eerder werd er door pastores vanuit de kerken wel 'huwelijksinstructie' gegeven vanuit een normatief schema met voortplanting als doel. (Overigens werd er in Nederland al eerder aandacht besteed aan vorming voor het huwelijk (Calorine van Dommelen, 'Huwelijksschool', 1917).

8.2 Werkontwikkeling en onderzoek aan het eind van de twintigste eeuw

Eind twintigste eeuw zijn enkele initiatieven genomen voor werkontwikkeling en onderzoek van cursorische relatieondersteuning.

In 1984 werd aan de Vakgroep Persoonlijkheden- en Onderwijspsychologie van de Rijksuniversiteit Groningen en projectgroep gevormd, die tot doel had een cursus voor (echt)paren met communicatieproblemen op te zetten. De door Kleinjan en Roorda ontwikkelde cursus had als doel belevingsverandering tot stand te brengen; een grotere tevredenheid met de relatie bij beide partners. In aanvulling op de toen gangbare echtpaartherapieën werd in de cursus expliciet aandacht besteed aan kennisoverdracht. Aan de cursus - 15 bijeenkomsten van 2 ½ uur - namen vijf paren deel. Onderzoek (Van der Molen e.a. 1987) geeft aan dat bij ongeveer de helft van de paren deelname aan de cursus tot tevredenheid van de relatie heeft geleid. Daarnaast als belangrijkste resultaat genoemd het inzicht in het eigen functioneren en het functioneren van de partner in de relatie.

Rond 1990 heeft de Vakgroep klinische persoonlijkheidspsychologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen/Radboud Universiteit het initiatief genomen tot een Nederlandse bewerking van het *Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP)* van Markman et al (Van Widenfelt, 1996). *The intervention consisted of six 2 1/2 hour sessions. The foci of the sessions were as follows: (a) speaking and listening skills, (b) expressing negative feelings and managing conflict, (c) problem-solving and hidden agendas, (d) family of origin, (e) expectations and relationship beliefs, and (f) sexuality and making a ground rules contract. Each couple worked with its own personal trainer throughout the six sessions. At the beginning of each session, participants received instructions in a group setting and then practiced the skills alone with a personal trainer. Couples received continuous feedback from trainers and were required to practice at home as well. Trainers were master's level clinical psychology students with some prior clinical experience. Trainers went through a training program of 60 hours and were supervised throughout the duration of the program implementation. They were instructed to closely follow a detailed manual (Schaap & Van Widenfelt 1990; Van Widenfelt 1996). Onderzoek (Van Widenfelt 1996) gaf aan dat deelname aan de cursus niet leidde tot positieve resultaten. 'Over het algemeen werden er geen verschillen gevonden tussen de paren die de preventieve interventies hadden ontvangen, paren die niet de interventie was aangeboden en paren die de interventie geweigerd hadden. Met één uitzondering: ten tijde van de FU12 (meting na 9 maanden) bleek er een toename te zijn van de intensiteit van problemen in de interventiegroep, terwijl in de controlegroep en in de groep van weigeraars en afname was van intensiteit van problemen. De toename van problemen zou veroorzaakt kunnen zijn door de voortdurende aandacht in de interventiegroep op het selecteren van problemen die gebruikt werden als oefenmateriaal om nieuwe vaardigheden aan te leren. Dit zou een sterker bewustzijn voor problemen veroorzaakt kunnen hebben.' (Van Widenfelt 1996: 196-197).*

In buitenlandse reviews wordt over het onderzoek van Van Widenfelt opgemerkt dat de deelnemers uit een groep met hoge risico's kwamen. De deelnemers waren geselecteerd op één risicofactor; het waren kinderen van gescheiden ouders.

8.3 Nederlands vormend en preventief aanbod relatieondersteuning

Initiatieven vanuit kerkelijke kring

De laatste decennia zijn er vanuit kerkelijke kring meerdere vrijwilligersinitiatieven genomen voor ontwikkeling en uitvoering van een aanbod communicatiebevordering en relatievorming voor (huwelijks)partners. Onderstaand een attendering van enkele initiatieven.

Vanuit christelijke organisaties wordt onder andere programmatisch aanbod en literatuur aangeboden. Bijvoorbeeld vanuit de Evangelische Alliantie, Charismatische werkgemeenschap Nederland, Hervormd Gereformeerde Jeugd Bond en de Protestantse Kerken Nederland. Vanuit de PKN worden landelijk geen initiatieven gecoördineerd; lokale kerken en predikanten ondernemen activiteiten en bieden diensten aan. In meerdere lokale kerken en gemeenten worden Opvoedingskringen georganiseerd. Lokaal aanbod zoals 'Werken aan je relatie' (www.werkenaanjerelatie.nl) en 'APK voor je relatie' (www.apkvoorjerelatie.nl) kent inhoudelijke verwantschap met het aanbod van Marriage Course.

Huidig aanbod

In Nederland wordt vanuit 8 min of meer geïnstitutionaliseerde initiatieven een expliciet preventief relatieondersteunend aanbod gedaan; 4 initiatieven hebben een kerkelijke achtergrond; 4 programma's niet. Hulpverleningsinstellingen en particuliere therapeutische praktijken gaan in op vragen om hulp. Therapeuten stellen dat hun aanbod ook een preventief karakter heeft; verergering van de situatie kan worden voorkomen. De ervaring van veel therapeuten is dat mensen in een te laat stadium hulp en begeleiding zoeken. Ook hulpverleningsinstellingen en therapeuten zouden in een eerder stadium kunnen werken aan (primaire) preventie. Zo zien we in de praktijk voorbeelden: de particuliere praktijk 'Insight or out' (www.insightorout.nl) biedt 'relatieopfriscursussen' aan. De praktijk 'Lab of Love' (www.thelaboflove.com), richt zich onder andere op 'het verdiepen van een bestaande relatie, en het herstellen van kleine haarscheurtjes in een relatie'. Met de LoveScan biedt The Lab of Love een instrument waarmee partners zich bewuster worden van wie ze zijn in een relatie.

Een voorbeeld van een min of meer geïnstitutionaliseerd Nederlands programma is Marriage Encounter, een initiatief van de Spaanse pater Calvo. Dit programma werd via de V.S. en Vlaanderen in 1976 in Nederland geïmplementeerd.

Het recent ontwikkelde programma 'De Tijd van je Leven' heeft een breder doel dan alleen relatieondersteuning; het richt zich op het bredere gezinsfunctioneren en besteedt ook aandacht aan opvoeden. Zij willen graag alle gezinnen bereiken en zijn niet gestart vanuit een kerkelijke organisatie. Het doel van de methodiek is het versterken van onderlinge verbanden tussen de ouders. Aanvullend aan de ondersteuning van gezinnen door professionals, draagt de Tijd van je Leven bij aan het versterken van de 'Village' (het op elkaar betrokken zijn en met elkaar meeleven van ouders en gezinnen). Ook FamilyLife richt zich op een breder werkveld; men organiseert vader/zoon, vader/dochter en moeder/dochter weekenden.

Het programma van Stichting NET, ‘Helemaal jezelf in relatie met de andere partner’ is niet specifiek op beide ouders gericht. Deelname staat ook open voor alleenstaande ouders. De module Partnersteun van Triple P is minder vormend dan wel preventief/hulpverlenend van aard. Het richt zich zowel op ouders die willen werken aan hun relatie, als op ex-partners in geval van scheiding.

Het huidige aanbod in Nederland gericht op verbetering van de partnerrelatie en verbetering van de communicatie is – gezien de potentiële doelgroep – kwantitatief niet uitgebreid in omvang te noemen (zie tabel 1). In het algemeen richt men zich wel op de totale populatie. Niet duidelijk is hoe de aanbieders van programma’s denken over uitbreiding van het aanbod gerelateerd aan de feitelijke deelname, afstemming aanbod op specifieke doelgroepen, hoe potentiële deelnemers gemotiveerd kunnen worden en het publieke draagvlak van het aanbod. Een enkele aanbieder merkt op dat motivering van deelnemers de laatste tijd lastig wordt gevonden. Deze notie is in zijn algemeenheid ook in Amerikaanse literatuur terug te vinden.

Tabel 1. Bereik en omvang Nederlands relatieondersteunend aanbod

<i>naam</i>	<i>bereik per jaar</i>	<i>intensiteit</i>
De Tijd van je Leven	400 ouders	5 workshops
FamilyLife	100 paren	weekendbijeenkomsten
Helemaal jezelf in relatie met de andere partner (Gordoncursus)	400 personen	10 dagdelen
Huwelijksschool	45 personen	7 wekelijkse sessies
Marriage Encounter (kath.)	100/150 paren	weekendbijeenkomsten
Marriage Encounter (prot.)	50 paren	weekendbijeenkomsten
Marriage Course	900 paren	8 wekelijkse sessies
Partnersteun / Triple P	1280 deelnemers in pilots	3 sessies (na volgen niveau 4: 10 sessies)

Achtergrond

De aanbieders van de programma’s is gevraagd gegevens aan te leveren met betrekking tot de kwaliteit en de effectiviteit. In dit hoofdstuk worden enkele indicaties vermeld van de beschikbaarheid ervan.

Wat effectiviteit betreft refereert het Nederlands Jeugdinstituut aan de zogenoemde effectladder van Van Yperen en Veerman (2008). De effectladder kent de volgende niveaus: niveau 0: werken met impliciete kennis; niveau 1: goed beschreven interventies; niveau 2: interventies met theoretische bewijskracht; niveau 3: interventies met voorlopige bewijskracht; niveau 4: interventies met causale bewijskracht.

Uit de beantwoording van de Nederlandse aanbieders van programma’s kan worden geconcludeerd dat de programma’s zijn beschreven. Zij beschikken over draaiboeken/handboeken/handleidingen waarin de inhoud en werkwijze beschreven staat. Dit betekent dat de programma’s corresponderen met niveau 1 van de

effectladder: goed beschreven interventies.

Van het recent ontwikkelde programma 'De Tijd van je Leven' bestaat een uitgebreide handleiding voor de workshopleiders en is er een werkboek voor de deelnemers beschikbaar. Het handboek biedt achtergrond over de theorie, de opzet en de uitvoering.

Van de meeste programma's is het niet duidelijk of de theoretische fundering van opzet en werkwijzen voldoende worden geëxpliciteerd. Van effectieve programma's mag verwacht worden dat de theorieën waarop het programma berust helder en concreet geëxpliciteerd zijn; de theorieën moeten berusten op onderzoek; specifieke inhoud en werkwijzen moeten gerelateerd zijn met relevante specifieke relatieaspecten. In dit verband: Adler-Baeder et al. (2004) bieden in een uitgebreide review van literatuur over op onderzoek gebaseerde topics die gerelateerd zijn aan de kwaliteit van een relatie.

Wat de kwantitatieve toets betreft kan uit de gegevens van de respondenten worden opgemaakt dat de inhoud van de programma's is beschreven. Wat de kwaliteit betreft is het nog niet duidelijk of de inhoud gebaseerd is op 'research supported content', zoals Hughes (1994) en Hughes & Schroeder (1997) bijvoorbeeld aangeven in hun 'Framework for Developing Family Life Educational Programs'. Gevraagd naar hun bronnen noemen Nederlandse programma's algemene publiëksuitgaven en geen of nauwelijks wetenschappelijke uitgaven.

De meeste Nederlandse programma's zijn bewerkingen van buitenlandse voorbeelden. Het wordt niet geheel duidelijk in hoeverre de buitenlandse voorbeelden zijn aangepast aan Nederlandse doelgroepen en ontwikkelingen. Uit de reacties van de respondenten wordt niet duidelijk of men beschikt over beschrijvingen van doelgroepen, doelgroepanalyses, afstemming van vraag en aanbod.

De inhoud van de beschikbare handleidingen is niet geanalyseerd, zodat er geen uitspraken gedaan kunnen worden over eventuele theoretische bewijskracht van de programma's. De respondenten van de programma's geven aan dat er geen wetenschappelijk onderzoek is verricht, zodat niet ingegaan kan worden op eventuele bewijskracht van effectiviteit van de programma's. Family Factory meldt dat recentelijk studenten van de Gereformeerde Hogeschool Zwolle zijn begonnen met een effectonderzoek waarin onderzocht wordt hoe het programma 'De Tijd van je Leven' aansluit bij de doelgroep. Family Factory heeft voor vervolgonderzoeken ook een aanvraag gedaan bij ZonMw in het kader van het Programma Vrijwillige Inzet. Dit is recent gehonoreerd. Family Factory wil een groei realiseren in het aantal groepen en de methodiek wordt verder uitgebouwd en verbeterd.

Het ontbreekt bij de Nederlandse programma's aan wetenschappelijk onderzoek en dat er bestaan mogelijk lacunes bestaan ten aanzien van de theoretische fundering van de programma's wat inhoud en werkwijze betreft. Het ontbreekt de initiatiefnemers aan mensen en middelen, de drijvende kracht in dit soort programma's is het werken met de inzet van vrijwilligers. Anderzijds kan worden opgemerkt dat wat betreft het aanbod van bewerkte buitenlandse programma's, de kwaliteit van het aanbod in Nederland positief wordt beïnvloed door uitwisseling van internationale ervaringen. Zo werken de

twee Nederlandse initiatieven van Marriage Encounter samen. Op Europees- en wereldniveau worden praktijkervaringen gebundeld en worden de programma's telkens bijgesteld.

Alle aanbieders van de programma's geven aan dat men aandacht besteed aan de kwaliteit van de uitvoering: de uitvoerders worden getraind en bijgeschoold en deelnemers vullen na afloop evaluatieformulieren in. Alle aanbieders melden dat de overgrote meerderheid van de deelnemers (zeer) tevreden is over het programma.

Tabel 2. achtergrond uitvoering Nederlands relatieondersteunend aanbod

	De tijd van je leven	FamilyLife	Helemaal jezelf in relatie met de andere	Huwelijksschool *	Marriage Encounter (k)	Marriage Encounter (n)	Marriage Course	Partnersteun/Triple P
bewerking buitenlands programma		+	+		+	+	+	+
oorspronkelijk Nederlands programma	+							
inzicht doelgroep/deelnemers								+
verantwoording inhoud	+	+	+		+	+	+	+
verantwoording werkwijze	+	+	+		+	+	+	+
handleiding voor uitvoerders	+	+	+		+	+	+	+
(bij)scholing uitvoerders	+	+	+		+	+	+	+
evaluatie deelnemers	+	+	+		+	+	+	+
onderzoek	**							***

* Geen gegevens ontvangen van Huwelijksschool.

** Bij het programma 'De tijd van je leven' is onderzoek gepland en vervolgonderzoek aangevraagd.

*** Bij Opvoedsteun/Triple P loopt een RCT

Opvoedingsondersteunende programma's

Onder opvoedingsondersteuning valt meestal vorming en preventief aanbod aan ouders. Wij melden het hier vanwege de mogelijkheden van dit soort programma's die ouderondersteuning bieden.

Bij de uitvoering van enkele opvoedingsondersteunende programma's wordt aandacht besteed aan de onderlinge relatie van de ouders. In het perinataal aanbod van verloskundigen en de thuiszorg staat dit punt in programmahandleidingen aangegeven. Bij alle ouderondersteunende programma's staat de ouder-kindrelatie centraal. Bij sommige oudercursussen, zoals de Gordoncursussen, staat de ouder-kindcommunicatie centraal. Gemeld wordt dat in de uitvoering ook de communicatie tussen alle gezinsleden wordt behandeld, dus ook de communicatie tussen de ouders. Bij het programma Triple P, is 'goed voor jezelf zorgen als ouder' een van de vijf

basisprincipes van stimulerend en positief ouderschap. Dat betekent zowel ‘goed in je vel zitten’, als in harmonie samen met de partner opvoeden. Verder kent Triple P – als een van de modules, de module ‘Partnersteun’, die ook wordt ingezet ter voorkomen van echtscheiding.

8.4 Hulpverleningsaanbod

Het hulpverleningsaanbod bij relatieproblemen en echtscheiding valt buiten het bestek van dit rapport. Omdat er in de praktijk sprake is van een geleidelijke overgang van vragen om steun en vragen om hulp en omdat wat betreft het aanbod er qua werkwijze en inhoud overeenkomsten bestaan, vinden wij het wel relevant melding te maken van hulpverlening bij spanningen en problemen in de relatie.

Sensor, telefonische hulpdienst

In 2008 belden er 28.672 mensen naar Sensor over relatieproblemen (voorheen de SOS Telefonische Hulpdienst) dus ongeveer 2400 keer per maand. Daarnaast werd er gemaïld en gechat. In de top drie van aanleidingen om te bellen staan relatieproblemen op de derde plaats. De voornaamste aanleiding voor een gesprek is eenzaamheid (28,5%); psychosociale problemen staan op nummer twee (21%), gevolgd door relatieproblemen (12,5%) (Jaarverslag Sensor 2008). De laatste jaren neemt het aantal bellers dat contact zoekt om over relatieproblemen te praten iets af, terwijl bellen uit eenzaamheidsoverwegingen toeneemt.

Sensor is een dienstverlenende organisatie met goed opgeleide vrijwilligers. Zij hebben aandacht voor allen die behoefte hebben aan een gesprek. Bij de telefonische hulpdienst is het criterium voor goed werken dat de beller ‘echte aandacht’ krijgt. ‘Echte aandacht krijgen’ (een luisterend oor) is voor veel bellers een zeldzame ervaring in hun leven, schrijft P. Schnabel (2009), directeur SCP. Met professionele gesprekstechnieken bieden de medewerkers bellers steun en richting. ‘Ze bemoedigen, maar moedigen ook aan’. (Schnabel 2009: 912).

Korrelatie

De landelijke organisatie Korrelatie speelt al meer dan 44 jaar een belangrijke rol in de professionele psychosociale hulpverlening, zo ook bij telefonische en online ondersteuning bij relatieproblemen, gezinsproblemen, en vragen en problemen bij de opvoeding.

Voorjaar 2009 lanceerde Korrelatie een nieuw aanbod: de interactieve en goed toegankelijke site www.werkenaanrelatieproblemen.nl. Mensen met relatieproblemen kunnen hier anoniem terecht voor informatie, online tests & oefeningen, tips, interactieve hulp en persoonlijk advies. De pretentie van de site is niet problemen op te kunnen lossen. Doel van de site is de drempel naar hulp te verlagen, de betrokkenen inzicht te geven in hun problemen en problemen tussen partners makkelijker bespreekbaar te maken. Sinds de presentatie van de site bezoeken per maand ongeveer 1500 mensen de site. Uit de tijd die mensen de site bezoeken constateert Korrelatie dat circa 75% van de bezoekers de informatie en/of hulp aantreft die hij of zij zoekt. Vooral relatiescan - een test van veertig vragen - wordt goed bezocht.

Gezien de digitale mogelijkheden die nu beschikbaar zijn gaan veel mensen nu bij vragen en problemen om te beginnen te rade op internet. Voor relatieproblemen verwijst Google snel naar Korrelatie, naar www.werkenaanrelatieproblemen.nl. In een persbericht van Korrelatie is te lezen dat de ernst van de problemen die worden voorgelegd verschillend is. 'Bij minder complexe problemen is mailen of chatten prima. Maar bij wat ingewikkelder problemen stellen we toch regelmatig voor om telefonisch contact met een hulpverlener op te nemen. Soms kunnen mensen dan al verder na een á twee gesprekken met een hulpverlener, soms is er meer hulp nodig. Dan leggen we uit waarom het goed zou zijn als iemand een therapeut zoekt.' (Maandthema Korrelatie, 03-06-2009).

Korrelatie is een professionele organisatie op het gebied van telefonische en online ondersteuning en hulp. De medewerkers worden regelmatig getraind op hoe zij zaken moeten aanpakken en over inhoudelijke onderwerpen.

De site www.werkenaanrelatieproblemen.nl bevat goed toegankelijke inhoudelijke informatie: bijvoorbeeld over relaties, communiceren en relatieproblemen. Deze overzichten zijn samengesteld door de medewerkers van Korrelatie; wetenschappers zijn hierbij (nog) niet betrokken; de content van de site is nog niet gevalideerd.

Algemeen maatschappelijk werk (AMW)

Het AMW vervult een belangrijke taak bij vragen en hulp bij gezinsproblemen, relatieproblemen en opvoedingsproblemen. In 2008 zochten 32.144 mensen contact met het AMW in verband met problemen in de partnerrelatie. (10.3 % van cliënten van het AMW). Voor veel mensen is het AMW laagdrempelig, dichtbij en kosteloos voor iedereen. Mensen zoeken al contact 'voordat de bom is ontploft'. De vragen die mensen voorleggen gaan over vragen om informatie & advies en hulpverlening. Maar de geboden hulp functioneert ook als preventie; het voorkomen dat het echt misloopt in de relatie / het gezin. Het AMW krijgt ook veel vragen in het kader van ouderschapsbegeleiding die primair gericht zijn op het verbeteren van de communicatie binnen het gezin. Insteek is dan in veel gevallen de opvoedingsrol, -vaardigheden en de communicatie van en tussen de ouders. Relatieproblemen staan zelden op zichzelf. Andere problemen kunnen veroorzaken dat relaties spaak lopen, zoals financiële problemen of problemen rondom tijdsbesteding, huisvesting en werk. In de registratie van het AMW zijn deze items niet één op één terug te vinden onder de kop 'relatieproblemen'.

Niet één probleem, maar de de cliënt(en) met vragen/problemen, hun context én hun mogelijkheden staan centraal bij de hulp vanuit het AMW. De aanpak is integraal en er wordt maatwerk geboden voor iedere cliënt, specifieke doelgroep en lokale situatie: met een breed scala aan inzetbare methodieken wordt aangesloten bij doelen, wensen en mogelijkheden.

Naast *informatie en advies* bij eenvoudige vragen en psychosociale hulpverlening bieden (A)MW-organisaties specifieke vormen van hulpverlening, zoals gezinscoaching, bemiddeling, opvoedingsondersteuning, school/jeugdmaatschappelijk werk, videohometraining en hulp bij echtscheiding. Er is zowel individueel als groepsgericht aanbod, zoals partner-relatiegroepen.

De MO groep Welzijn & Maatschappelijke dienstverlening geeft aan:

- Onderscheidend aanbod naar verschillende doelgroepen werkt versnippering in de hand, niet doen dus. De professional/hulpverlener moet het maatwerk kunnen leveren, afhankelijk van de cliënt(en) waarmee hij/zij werkt.
- AMW heeft als laagdrempelige hulpvoorziening veel te bieden op dit terrein, hier zou meer gebruik van kunnen worden gemaakt. (AMW zit in elk CJG!)
- Aanbieden van preventief aanbod al bij ouders van jonge kinderen 0-4 jaar; deze fase heeft vaak veel impact op relatie door nieuwe rollen en verantwoordelijkheden voor ouders. 'Hoe hou je je relatie goed?'
- AMW kan veel bieden aan individueel en groepsgericht relatieondersteunend aanbod (en informatiemateriaal als brochures), afhankelijk van of een gemeente hiervoor financiert.
- Hulpverlening bij scheiding (begeleiding bij spanningen en conflicten, omgangsregeling, ouderschapsplan) is ook preventief; voorkomt escalatie van problematiek. AMW heeft hier aanbod op.

8.5 Hulp door therapeuten bij spanningen en problemen in de relatie

Incidentie en prevalentie

Bij alle geregistreerde aanmeldingen van volwassen patiënten in de GGZ, staan klachten rond relatie met partner/gezin/familie op een derde plaats na stemmingsklachten en angstklachten. Van de 504.000 cliënten die in 2007 in behandeling waren in de volwassenen- GGZ meldde 7 procent zich aan voor problemen in relatie partner, gezin en/of familie. Dit is een met gedragsklachten gedeelde derde plaats na stemmingsklachten(40 procent) en angst/spanningsklachten(18 procent) (Zorg op waarde geschat, Sectorrapport GGZ 2009, GGZ Nederland).

Ook in de top 5 van verwijfsredenen van huisartsen naar de GGZ staan 'relatieproblemen met partner' op de derde plaats. Het betreft 6,7 procent van de verwijzingen: na 'down/depressief gevoel' (21 procent) en 'angstig/nerveus/gespannen gevoel' (14 procent). In 2007 verwees de huisarts gemiddeld 12,4 patiënten per 1.000 naar psychiatrie, RIAGG of eerstelijnspsycholoog, waarvan 0.9 in verband met relatieproblemen (en ter vergelijking: 2.7 met depressieve klachten, en 1.8 met angstklachten)). De jaar prevalentie van partnerrelatieproblemen bij bijvoorbeeld vrouwen van 25-44 jaar als reden voor consult bij de huisarts was in 2007 11.1 per 1000 patiënten (ter vergelijking voor spanningshoofdpijn is dit cijfer 9 per 1000 vrouwen van 25-44 jaar) (Jaarlijkse prevalentie- en incidentiecijfers, Landelijk Informatienetwerk Huisartsenzorg). Deze cijfers bieden geen exacte informatie over relatieproblemen in de algemene bevolking. Daarvoor is het begrip relatieprobleem te weinig nauw omschreven en bovendien is er geen informatie beschikbaar over hoeveel mensen met relatieproblemen niet om professionele hulp vragen hoewel dit wel aangewezen zou zijn. De CBS-cijfers over het aantal echtscheidingen en ontbonden samenlevingscontracten zijn ook slechts een indicatie: echtscheiding kan een adequate oplossing van een relatieprobleem zijn, en omgekeerd geldt dat het niet plaatsvinden

van een echtscheiding niet automatisch betekent dat er geen (ernstige) relatieproblemen bestaan.

Binnen de diagnostisch psychiatrische classificatie (DSM) vallen een partnerrelatieprobleem en een ouder-kind relatieprobleem en lichamelijke mishandeling door een partner onder de noemer 'Andere aandoeningen en problemen die een reden voor zorg kunnen zijn', waarvoor een zelfstandige DBC kan worden afgesloten.

Betrokkenen:

De **Nederlandse Vereniging voor Relatie en Gezinstherapie** (NVRG) is een beroepsvereniging voor relatie- en gezinstherapeuten met ruim 1500 leden en bevordert in Nederland de opleiding van gezin- en relatietherapeuten en waarborgt de kwaliteit van de beroepsuitoefening. De NVRG onderstreept het belang van een preventief aanbod en van tijdig signaleren van relationele problemen:

Door vroegtijdig te interveniëren in gezinnen met ernstige problemen kan vaak voorkomen worden dat gezinsleden ontsporen of psychische stoornissen ontwikkelen. Omdat ouders belangrijk zijn in het gezinssysteem kan partnerrelatietherapie voorkomen dat gezinnen of delen van gezinnen (verder) ontsporen (Visiedocument NVRG 2008).

De NVRG stimuleert tevens het wetenschappelijk denken over systeemtherapie, o.a. door het uitgeven van het Tijdschrift Systeemtherapie en via de Stichting Stimuleringsfonds Wetenschappelijke Activiteiten (SSWA). Tevens zijn de leden automatisch geabonneerd op het tijdschrift Gezinstherapie Wereldwijd dat een greep uit de internationale onderzoeksvakliteratuur biedt. De NVRG kan bij uitstek een rol spelen bij het bieden 'train de trainers': het kan werkers bij de Centra Jeugd en Gezin opleiden in het systemisch denken en het hanteren van relationele en gezinsproblemen. De NVRG heeft onder haar leden een groep erkende opleiders en supervisors.

GGZ: De eerstelijns (AMW, eerstelijnspsychologen) biedt veel hulp bij relatieproblemen.

Het is echter zorgelijk dat de drempel om hulp te zoeken voor relatieproblemen toch nog groot is, waardoor veel mensen te laat hulp zoeken, wanneer de gevolgschade al groot is. Veel paren en/of gezinnen belanden daardoor direct in de tweedelijns GGZ, waar een curatief aanbod voor partnerrelatie- en gezinsproblemen wordt geboden. Het betreft dan nogal eens de wisselwerking tussen psychopathologie en relatieproblemen, waarbij de vraag van de kip en het ei niet relevant meer is: kleine verschuivingen in communicatie- of gedragspatronen kunnen behoorlijke winst opleveren zowel voor de psychiatrische klachten als voor de kwaliteit van de onderlinge relaties (Multidisciplinaire richtlijn Depressie bij volwassenen, Landelijke Stuurgroep Multidisciplinaire Richtlijnontwikkeling in de GGZ, 2007). De preventieafdelingen van de GGZ-instellingen bieden ook laagdrempelige programma's voor relationele en opvoedproblemen.

Vrijgevestigde praktijken: Buiten de reguliere instellingen zijn veel vrijgevestigden werkzaam: relatie- en/of gezinstherapeuten, relatiecoaches, mediators. Afhankelijk van BIG-registraties worden de behandelingen al dan niet door de zorgverzekeraar

vergoed, of door de cliënt zelf betaald. Er is sprake van een groot verschil in vooropleiding en professie en soort van erkenning van deskundigheid.

Voorbeelden van andere aanbieders:

De **Stichting EFT** is een voorbeeld van hoe een evidence based methodiek van partnerrelatietherapie beschikbaar kan komen voor het grote publiek. EFT wordt door de American Psychological Association erkend als empirisch bewezen vorm van relatietherapie. Met de uitgave van het zelfhulpboek 'Houd me vast' · kreeg de werkwijze 'Emotionally Focused Therapy' recentelijk veel publiciteit. EFT wordt hier vermeld omdat de specifieke theoretische basis van belang kan zijn. EFT is gebaseerd op de hechtingstheorie; een theorie die in andere programma's minder wordt uitgewerkt.

EFT wordt op het ogenblik ingezet voor counseling en therapie.

Op het ogenblik onderzoekt de Stichting EFT hoe - met het oog op preventie - grotere groeperingen in de Nederlandse samenleving kunnen worden bereikt. (In Canada is Susan Johnson op dit moment bezig om dvd-materiaal uit te brengen). De Stichting EFT is bereid EFT beschikbaar te maken voor grootschalige preventieve activiteiten.

PsyQ is een voorbeeld van een GGZ-instelling met een specialistisch programma relatie-en gezinstherapie (PsyQ Relatie & Psyche) op landelijk niveau. Zij werken aan een lagere drempel om meer mensen in een eerder stadium te bereiken, wanneer hulp nog sneller en effectiever kan zijn. Men is bezig om een E-Health programma te ontwikkelen, als onderdeel van de behandeling, maar ook ter onderhoud van de behaalde resultaten en terugvalpreventie, maar ook als middel om tijdige ongenoegens binnen de relatie te signaleren en aan te pakken. Een groepsgerichte communicatie-training voor paren wordt op effect door middel van voor en nametingen onderzocht. Men heeft ervaren dat de naamgeving van het aanbod het imago kan verbeteren. Een 'communicatietraining' trekt meer deelnemers dan een 'groepstherapie voor paren'.

De Relatie academie is een voorbeeld van een zelfstandig gevestigd samenwerkingsverband van 8 relatiecoaches, waarbij zij een duidelijke visie hebben, zij geloven in duurzame relaties. Afhankelijk van de mogelijkheden streeft men ernaar echtscheiding te voorkomen. De ervaring van veel therapeuten is dat mensen in een te laat stadium hulp en begeleiding zoeken. Coaches zouden in een eerder stadium ook kunnen werken aan (primaire) preventie. Een in dit circuit veel verspreide werkwijze is 'Familieopstellingen', een werkwijze die is ontwikkeld door Bert Hellinger.

Kenniscentrum voor Relatieproblematiek Het Kenniscentrum voor Relatieproblematiek De Keerkring, van GGZ Drenthe, heeft tot doel het publiek, cliënten en professionals te voorzien van voor hen relevante, actuele informatie op het gebied van relatieproblematiek. Eén van de kerntaken van het Kenniscentrum voor Relatieproblematiek is het verrichten van wetenschappelijk onderzoek. De onderzoeken richten zich onder andere op:

- behandel-effecten en behandelprocessen
- invloeden van families van oorsprong op de eigen partnerrelatie

- ontwikkeling van behandeling van specifieke doelgroepen

Deze taak wordt uitgevoerd sinds september 1991 met het Rob Giel Onderzoekscen-
trum van R.U.G (behandeleffecten), de afdeling Klinische Psychologie van de R.U.G.
(behandelprocessen), en met A. Lange, hoogleraar Gezins- en Relatietherapie van de
Programmagroep Klinische Psychologie van de UVA (intergenerationele invloeden en
literatuuronderzoek) in een samenwerkingsverband gerealiseerd. Met andere
behandelcentra voor relatieproblematiek wordt gezocht naar de vorming van een
landelijk netwerk. Met de sectie Partnerrelatietherapie van de Nederlandse Vereniging
voor Relatie- en Gezinstherapie is een samenwerkingsverband gevormd voor het
volgen van de internationale ontwikkelingen en voor het bundelen van het
literatuuronderzoek.

Het Kenniscentrum voor Relatieproblematiek verzorgt ook scholing en bijscholing op
maat aan hulpverleners binnen en buiten de geestelijke gezondheidszorg in Nederland.

8.6 Conclusies

- Het huidige Nederlandse aanbod relatieondersteuning is relatief bescheiden van
omvang.
- De initiatiefnemers van de Nederlandse programma's besteden aandacht aan de
kwaliteit van de uitvoering door training en begeleiding van de uitvoerders.
- De organisatie en uitvoering van de meeste Nederlandse programma's gebeurt door
vrijwilligers.
- De uitvoerders van de programma's geven aan dat er handleidingen en werkboeken
beschikbaar zijn.
- Het ontbreken van onderzoek naar de programma's die nu worden uitgevoerd
vormt een lacune. Er bestaat geen inzicht in de effectiviteit van de programma's.
Het enige wetenschappelijk onderzoek (van PREP) leverde geen positieve
resultaten op.
- Gefundeerde informatie ontbreekt over 'research supported content', lacunes zitten
er in fundering van de opzet (inzicht in doelgroepen, matching van vraag aanbod
afstemming, inzicht in werkzame factoren).
- De laatste jaren zien wij vernieuwende ontwikkelingen: beschikbaarheid van de
module 'Relatiesteun' van Triple P, de gezinsgerichte benadering van 'De tijd van je
leven', de site van Korrelatie www.werkenaanrelatieproblemen.nl, initiatieven
vanuit particuliere praktijken.
- De duurzame relatie krijgt momenteel weinig publieke aandacht, terwijl scheiding
nu meer publiekelijk geaccepteerd lijkt.
- Op de expertmeeting werd het als gebrek geconstateerd dat de verschillende
werkvelden (vormingswerk, preventie, lichte en zwaardere hulpverlening) elkaar
niet kennen en elkaars mogelijkheden niet benutten.
- AMW heeft als laagdrempelige hulpvoorziening veel te bieden op dit terrein, hier
zou meer gebruik van kunnen worden gemaakt. (AMW zit in elk CJG!)
- Aanbieden van preventief aanbod al bij ouders van jonge kinderen 0-4 jaar.

- Hulpverlening bij scheiding (begeleiding bij spanningen en conflicten, omgangsregeling, ouderschapsplan) is ook preventief; voorkomt escalatie van problematiek.

9. Buitenlandse programma's

9.1 Buitenlandse programma's

'Marriage and relationship education' kan de kwaliteit van de relatie en de communicatie tussen partners verbeteren. Zo blijkt uit veel degelijk onderzoek van buitenlandse programma's. Dit aanbod bestaat nu ongeveer vijftig jaar. Vanaf de jaren zestig, zeventig van de vorige eeuw ontwikkelden zich in de V.S. 'marriage preparation programs' en 'marriage and relation education' (MRE). Pioniers waren onder andere de Pre-Cana counselingsprogramma's en Marriage Encounter, dat werd gesponsord door de katholieke kerk. De discussiegroepen werden gesponsord door de Association for Couples and Marriage Enrichment (ACME). Rond 1960 werkte in Spanje Gabriel Calvo met jongeren met risicogedrag. Om hen een veilige omgeving te bieden richtte hij zich op het gezin. Verdieping van de gezinsrelaties zou jongeren een veilige basis kunnen bieden. Hij bedacht dat wanneer ouders konden leren om elkaar meer op gevoelsniveau te ontmoeten, deze verdieping van hun relatie ook een positieve invloed zou hebben op het gezin en de kinderen. Zijn ideeën werden overgenomen door Spaanse echtparen in de V.S. Pater Chuck Gallagher ontwikkelde met deze koppels in 1968 het Marriage Encounter weekend. Jakubowski e.a. (2004) melden dat er van Marriage Encounter geen degelijk empirisch onderzoek bekend is. De initiatieven uit de jaren zestig, zeventig werden gevolgd door een 'plethora' van MRE programma's, zo schrijft Ooms (2005). Eind jaren negentig ontwikkelden zich in de V.S. een landelijke infrastructuur. In 1996 werd de Coalition for Marriage, Family and Couples (CMFCE) opgericht, een forum voor versterking van het werkveld. In 2004 het National Council of Family Relations (NCFR), een samenwerkingsverband van 5 universiteiten en Child Trends, waaruit het Healthy Marriage Resource Center is voortgekomen, een web-based kenniscentrum. Landelijk beleid stimuleerde de beschikbaarheid van het aanbod en verder onderzoek.

Wat de toepassing van programma's betreft zien we een vergelijkbare ontwikkeling in Groot-Brittannië, Ierland, Australië en de Scandinavische landen. Uit een recente studie over 6 continenten en 50 landen concluderen Darling & Turkki (2009) dat 'family education' wereldwijd wordt uitgevoerd. In Australië zijn de laatste jaren over het hele land Family Centers gerealiseerd, die gezinnen ondersteunen bij scheiding. Daarnaast heeft het bredere begrip 'family wellbeing' ingang gevonden, wat een bredere content heeft dan alleen de partnerschaprelatie. In Groot-Brittannië en de Scandinavische landen lopen pilots over relatieondersteuning in de periode rondom het krijgen van het eerste kind.

Op het ogenblik worden in de V.S. programma's voor relatieondersteuning en huwelijksvoorbereidende programma's in diverse vormen aangeboden: begeleiding, gestructureerde cursussen, community programma's, therapeutische sessies (Halford, 2004; Doherty & Anderson, 2004). Mensen kunnen informatie krijgen via brochures,

zelfhulpboeken, dvd's, internet, cursussen, weekenden en (in de V.S.) middels luxe cruises. Wat het moment van aanbieden betreft lijkt wereldwijd het aantal programma's dat wordt aangeboden als 'premarriage education' groter dan het aanbod 'marriage and relation education' (MRE).

Tot nu toe, schrijft Ooms (2005: 4) 'there are no accepted standards or credentialing procedures for MRE programs'. En er bestaat ook geen erkenningcommissie voor MRE. Sommige programma's zijn informeel van opzet, andere zijn zeer gestructureerd opgezet. Veel programma's gebruiken een 'eclectic or hybrid curriculum' based on the leader's experience'. (Ooms 2005, 4). Een tiental programma's ontwikkelden zich als 'good practices'. Zij ontwikkelden gestandaardiseerde trainingprogramma's en handboeken, en meerdere, maar niet alle programma's werden degelijk onderzocht. Naast de cursorische programma's bestaat er een groot aanbod vanuit de publieke media: zelfhulpboeken, tijdschriften, tv., internet.

9.2 Indeling in het aanbod van programma's

In de V.S. en in Groot-Brittannië worden de meeste activiteiten aangeboden bij het begin van het huwelijk, c.q. het samenwonen. Verschillende programma's kennen varianten die op verschillende momenten van de levensloop kunnen worden ingezet. In het aanbod kan qua doelstelling van programma's een driedeling worden onderscheiden: vormingsprogramma's, preventie-programma's en hulpverleningsprogramma's. In de praktijk is het onderscheid tussen de verschillende programma's niet altijd even duidelijk aan te geven. Bij de uitwerking van de programma's lijkt er sprake van een glijdende schaal tussen marriage enrichment programma's, marriage education, en skills training en counseling. In de programmering worden wat inhoud en werkwijze betreft onderdelen van programma's en werkwijzen van elkaar overgenomen. Zo spiegelt men zich vaak aan het Amerikaanse PREP-model (Prevention and Relationship Enhancement Program).

In de recente uitgave 'Couple Relationships' onderscheiden Chang & Barrett (2009) qua werkwijze drie typen preventieprogramma's.

1. informatieve en bewustwordingsprogramma's ('enrichment' programma's);
2. programma's die uitgaan van probleeminventarisatie (inventory's);
3. vaardigheidstrainingen.

Ooms (2005) onderscheidt daarnaast nog 'community-wide' programma's, zoals Community Marriage Policy, waarbij in buurten en wijken wordt gewerkt met mentor-vrijwilligers.

Ad 1).

'Enrichment' programma's betreffen vaak kortdurende min of meer gestructureerde programma's die informatie geven over en uitnodigen tot discussiëren over verschillende items. Initiatieven tot de ontwikkeling van deze programma's zijn vaak genomen vanuit kerken. Hieronder vallen ook de huwelijksvoorbereidende activiteiten

die pastores bieden aan stellen die willen gaan huwen. De programma's richten zich onder meer op meningsvorming over de waarden van het huwelijk. Bensen (2001) stelt dat onderzoek naar deze programma's geen resultaten laat zien over de stabiliteit van het huwelijk.

Ad.2).

Bij 'inventory's' vullen de deelnemers bij de aanvang een vragenlijst in die vragen en problemen van paren in kaart brengen. Hierop wordt in de sessies verder ingegaan. De 'diagnostic inventory programs' worden ingezet voor paren die elkaar net kennen, als hulp bij het beslissingsproces voor het aangaan van de relatie. Ze worden ook gebruikt voor gehuwden. Sommige onderzoeken tonen de voorspellende waarde van de 'inventory's' aan (Larson and Olsen, 1989; Williams and Julich 1995). Bensen (2001) schrijft dat uit de toepassing van 'inventory's' naar voren komt dat 10 tot 15 procent van de paren als 'hoogrisicogroep' kunnen worden aangemerkt. Sommige paren werken aan relatieverbetering, anderen besluiten niet samen te gaan wonen. Olson & Millar (2007) berichten over positieve resultaten van een lange termijnonderzoek naar de uitvoering van een combinatie van PREPARE met het programma Couple Communication program.

Halford (2004) tekent bij de inventory-programma's aan dat er geen lange termijnonderzoeken bekend zijn. Verder stelt hij: 'Existing inventories could be broadened to assess more of the important risk and resilience factors known to influence the trajectory of relationship satisfaction' (Halford 2004: 564).

Programma's die uitgaan van probleeminventarisatie, die ook in Groot Brittannië veel worden gebruikt, zijn:

- FOCCUS (Facilitating Open Couple Communication, Understanding and Study);
- PREPARE (Premarital Personal and Relationship Evaluation);
- RELATE (Relationship Evaluation), (de grootste aanbieder in Groot Brittannië).
- Jakubowski, Milne, Brunner, and Miller (2004) vermelden in een review over effectieve programma's deze programma's niet. Child (2009) noemt in haar overzicht van kwalitatief goed onderzochte programma's over huwelijksvoorbereiding alleen PREPARE.

Ad. 3).

Vaardigheidstrainingen laten de deelnemers oefenen met onder andere communicatievaardigheden, conflict oplossen, tonen betrokkenheid om de kwaliteit van de relatie te verbeteren. Chang & Barrett (2009) geven aan dat de volgende programma's het meest zijn verspreid en geëvalueerd:

- Couple Communication Programme (CCP) (Miller and Sherrard 1999);
- Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP) (Stanley e.a.1999);
- Relationship Enhancement (RE) (Cavedo and Guerney 1999).

Halford (2004) noemt daarnaast nog:

- Couple Commitment and Relationship Enhancement program (Couple Care); een zelfhulpprogramma dat is gebaseerd op PREP.

Halford (2004) noemt als sterke punten van vaardigheidstrainingen dat de interventie is gericht op variabelen die betrekking hebben op uitkomsten voor de relatie, dat de effectiviteit ten aanzien van relatieverbetering is aangetoond, en dat er gestandaardiseerde programma's zijn ontwikkeld. In een review van twaalf studies geeft Halford (2003) als zijn mening: 'There is strong evidence to support that a skills-based focus in the content of relationship education is effective in helping couples acquire and maintain relationship skills.'

Als zwak punt memoreert Halford wederom dat ook bij deze programma's lange termijnonderzoek ontbreekt. Ter verbetering van de vaardigheidstrainingen adviseert Halford (2004: 564) verder: 'Skills training could be individually tailored to address the specific issues that put couples at high risk for future relationship problems.'

Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP) is ontwikkeld vanaf het midden van de jaren zeventig van de vorige eeuw. Wereldwijd krijgt PREP nu de meeste aandacht. PREP is het meest uitgebreid onderzocht en PREP dient wereldwijd als voorbeeld voor verdere bewerkingen. De vier hoofddoelen van PREP zijn:

- effectieve communicatie en conflictmanagement;
- verhelderen van verwachtingen;
- evalueren en vernieuwen van de betrokkenheid op elkaar;
- versterken van de positieve band door plezier, vriendschap en sensitiviteit.

Wat het bereik van doelgroepen betreft worden er in de V.S. weinig programma's uitgevoerd voor partners met een lage SES. Er zijn nu enkele pilots gestart met grootschalig lange termijnonderzoek voor aanbod aan groeperingen met lage inkomens:

- Building Strong Families (bij niet getrouwde stellen)
- Supporting Healthy Marriage (ouders met laag inkomen)
- Community Healthy Marriage Initiative (HMI) (mediacampagnes gericht op toeleiding naar programma's)

Chang & Barrett (2009) concluderen in hun overzicht van het aanbod in Groot-Brittannië:

- het aanbod is onoverzichtelijk;
- het ontbreekt aan degelijk empirisch onderzoek;
- er leeft een groeiende waardering voor het belang van de relatie van paren vanuit de samenleving, zodat het werken aan relatievorming wellicht mogelijk is (minder taboe, met minder kosten, materieel en emoties).

9.3 *Effecten programma's relatie- en communicatieverbetering*

Verschillende overzichtartikelen geven verschillende opsommingen van als effectief aangemerkte programma's. Van de programma's geven verschillende onderzoekers verschillende en wisselende resultaten.

Veel onderzoek naar het relatieondersteunend aanbod wijst op een bescheiden positief (korte termijn) effect voor wat betreft verbetering van de beleving van de kwaliteit van de communicatie en de relatie. Effecten van de programma's op de kinderen zijn nauwelijks onderzocht, en niet aangetoond. Effecten op het voorkomen van echtscheiding zijn nauwelijks onderzocht. Al kan de waarde van relatieondersteunende programma's worden erkend, het effect moet niet worden overschat in verhouding tot de investering. Fawcett (2006: 51) schrijft: 'It is unreasonable to expect that ten hours of marriage education is going to have a positive effect on couples for the rest of their relationships.' Daarom benadrukt ze ook het belang van vervolgssessies. 'Ongoing wellness checkups are an important part of medical treatment.'

Aansluitend op de hierboven vermelde indeling van programma's kan over de mate van effect op de relatie het volgende worden vermeld. Bij programma's die zich richten op bewustwording wordt soms geen effect gevonden. Vaardigheidstrainingen bereiken een sterker effect dan de bewustwordingsprogramma's (Hawkins e.a. 2007). Therapieën bereiken weer een sterker effect van programma's die zich op vaardigheden richten.

<i>soort programma</i>	<i>mate van effect</i>
informatieve / bewustwordingsprogramma's	- / +
vaardigheidstrainingen	++
coaching / therapie	+++

Bij deze constatering moeten verschillende punten worden verdisconteerd: het doel van het programma, de mate van tevredenheid waarmee mensen aan een programma beginnen, en de mogelijkheden van effectmeting in relatie tot de inhoud van de programma's. Bij de vaardigheidstrainingen kan nog worden aangetekend dat uit de onderzoeken vaak niet goed duidelijk wordt of in hoeverre er kan worden gesproken van een transfer van de verworven vaardigheidscompetenties naar de alledaagse praktijk.

PREP en het Australische zelfhulpprogramma Couple Care lijken het vaakst te worden genoemd in de overzichten van goed onderzochte programma's; onderzoeken die ook RCT's betreffen. Daarbij kan worden opgemerkt dat de onderzoeksliteratuur wordt gedomineerd door enkele auteurs die ook betrokken zijn bij de ontwikkeling van eigen programma's: Howard J. Markman, Scott M. Stanley, de founding fathers van PREP en Kim W. Halford, de initiatiefnemer van Couple Care.

Daarnaast heeft wetenschappelijk onderzoek positieve resultaten aangetoond van meerdere programma's. Al worden de onderzoeken op hun degelijkheid bediscussieerd (geen lange termijnonderzoek; gebrek aan RCT's).

In de overzichtsartikelen en reviews wordt vooral ingegaan op de ontwikkeling van het werkveld in het algemeen. Veel reviews berichten over onderzoeksresultaten van de programma's in zijn totaliteit. Het valt op dat er nauwelijks onderzoeken zijn aangetroffen die verschillen in effectiviteit tussen verschillende programma's. Carroll

and Doherty (2003) vonden in de meta-analyse geen verschillen in uitkomsten die gerelateerd kunnen worden met de verschillende programma's. Het valt op dat de overzichtsartikelen relatief veel aandacht schenken aan het programma PREP. Ook Chang & Barrett (2009) beschrijven in hun recent uitgekomen Brits overzicht van relatieondersteunende programma's alleen de effecten van PREP.

Jakubowski, Milne, Brunner, and Miller (2004) gaan in een review in op de effectiviteit van programma's: Zij noemen als bewezen effectief:

- PREP,
- Relationship Enhancement,
- Couple Communication Program,
- Strategic Hope-Focused Enrichment.

Drie programma's worden als mogelijk effectief aangemerkt:

- Couple CARE,
- ACME,
- Couple Coping Enhancement Training.

En zes programma's worden aangemerkt als 'niet empirisch onderzocht':

- Structured Enrichment,
- Marriage Encounter,
- PAIRS,
- Imago,
- Traits of a Happy Couple,
- SYMBIS.

'There is some evidence' schrijven Chang & Barrett (2009) 'that preventive programmes (i.e. information and awareness sessions, diagnostic inventory-based approaches, skills-based courses) are generally positively received and can be helpful in the short-term.

'Relationship education programmes have been shown to reduce family breakdown and improve family outcomes'; zo is te lezen in het rapport 'The Next Generation' van het Britse Centre for Social Justice (2008), (waarbij ter onderbouwing hiervan wordt verwezen naar de studie van Doherty, 'Evaluating the effectiveness of pre-marital prevention programs: A meta-analytic review of research'. 2003).

'There is sufficient evidence tot promote the widespread implementation of Marriage and Relationship Education to policymakers.' Zo stelt de Amerikaanse wetenschapper Blanchard in een meta-analyse.(2008: 58). MRE bewerkstelligt bij korte termijnmetingen bescheiden maar betrouwbare effecten op de communicatie van de partners. De effectgrootte van MRE is minder groot dan die bij relatietherapie, maar de investering van MRE in tijd en geld is ook minder groot. Educatieve programma's relatie- en communicatieverbetering hebben een bescheiden maar betrouwbaar effect op de communicatie van de partners. Zo concludeert Blanchard (2008) in en uitgebreide review van 124 Amerikaanse onderzoeken van

Marriage and Relationship Education (MRE). Als gemiddelde effectgroottes noemt zij: .20 - .40 bij een meting een jaar na deelname. Zij stelt dat het resultaat vergelijkbaar is met de resultaten van programma's als oudertraining, drugspreventieprogramma's en stress management programma's, al scoren die iets beter (effectgrootte .30-.75). Relatietherapie scoort weer wat sterker (.83). MRE bereikt minder sterke resultaten omdat hieraan paren deelnemen, zonder grote problemen, maar die de kwaliteit van hun relatie willen verrijken. Bij behandeling van mensen met problemen bewerkstellingen interventies sterkere verbeteringen.

Ook Hawkins e.a. (2008) vonden in een metastudie (177 onderzoeken) effect op de communicatie en relatie. De effectgrootte in experimentele studies voor verbetering van de kwaliteit van de relatie bedroeg van $d = 0.30$ to 0.36 , terwijl het effect voor communicatievaardigheden $d = 0.43$ to 0.45 bedroeg. Programma's met een middenlange intensiteit bereikten een sterker effect dan programma's met een lage intensiteit. Er werd geen verschil tussen mannen en vrouwen gemeten.

Onderzoek naar huwelijksprogramma's wijst op 'high-quality evidence', zo stellen Reardon-Anderson e.a. (2005) in een uitgebreide review van onderzoeken van de laatste 25 jaar naar programma's die zich richten op communicatie- en relatieverbetering en counseling bij relatieproblemen. De review beschrijft quasi-experimenteel onderzoek; de effecten van eventuele rct's worden niet apart vermeld. Deelnemende paren gingen vooruit in hun tevredenheid over hun relatie in vergelijking met paren die niet deelnamen. Reardon-Anderson e.a. (2005) noemen als uitkomst van de gemiddelde effectgrootte voor tevredenheid over de relatie .68 en voor communicatie 0.26. Deelnemers kwamen op een enkele uitzondering na niet uit lage SES-groeperingen.

Stanley (2006) vond kleine, maar significante effecten in de tevredenheid over het huwelijk (0.15), verbetering van conflicten (0.17) en betrokkenheid op elkaar (0.17)

Ooms (2005) geeft in een uitgebreide review (500 onderzoeken) aan dat vooral met vaardigheidstrainingen resultaten worden behaald. 'Marriage preparation programs' slagen er in de communicatie van de partners te verbeteren. Van de programma's die zich richten op training van paren slaagt PREP erin - bij een meting na vijf jaar - de tevredenheid van de relatie te verbeteren. Ooms noemt een effectgrootte van 0.68 voor verbetering van de relatie en 0.26 voor de verbetering van de communicatie.

Ooms (2005) meldt op basis van drie reviews positieve effecten van MRE, waarbij overigens geen gegevens staan vermeld over de doelgroepen die deelnamen. Uit één onderzoeksreview van MRE-programma's bleek na zes maanden tot drie jaar een significante verbetering van de kwaliteit van de communicatie, alsook een verbetering van vaardigheden voor conflictbeheersing en van de algemene kwaliteit van de relatie. Uit een onderzoeksreview (waarbij een rct) van varianten van het PREP-programma werd toename van tevredenheid over de relatie gemeten na twee en vijf jaar.

Uit een uitgebreide review van het Urban Institute van 2005 bleek dat MRE positieve ‘medium effects’ opleverden over de tevredenheid over de relatie en positieve ‘small effects’ voor de communicatie. Uit dit onderzoek kwam verder naar voren dat counseling en therapie grotere positieve effecten lieten zien dan MRE.

Uit de reviews concludeert Ooms dat partners die een MRE program volgden er zeer tevreden over zijn. Ze schrijft dat er consensus over bestaat dat MRE programma’s die zich richten op vaardigheden partners ten goede komen. MRE vergroot de tevredenheid over de relatie en versterkt enkele relatievaardigheden.

Ooms concludeert dat de onderzoeken van MRE suggereren dat MRE een veelbelovende interventie is. Maar ze merkt hierbij op dat men niet weet of MRE voldoende mensen kan bereiken om het huwelijk als institutie te versterken en het welbevinden van de kinderen te verbeteren. Ook is niet duidelijk of MRE effectief kan zijn voor mensen in moeilijke situaties als armoede. The majority of outcome studies have principally involved white, middle class participants. It would be inappropriate to assume that effect statistics should be generalized to a more diverse population (Carroll & Doherty, 2003; Halford et al., 2008; Hawkins et al., 2008; McGeorge & Carlson, 2006).

Child (2009) noemt in haar overzicht van kwalitatief goed onderzochte programma’s huwelijksvoorbereiding: PREP, RE, CCP, en Couple Care. Zie bijlage 2.

9.4 Effectsterkte

In de meeste reviews worden alleen gegevens vermeld over effecten van de programma’s over de verbetering van de kwaliteit van de communicatie en de relatie. Zoals eerder gemeld worden de resultaten bescheiden positief genoemd. De reviews vermelden verschillende effectgrootten.

<i>communicatie</i>	<i>relatie</i>	<i>samen</i>	<i>bron</i>
		0.20 - 0.40	Blanchard 2008
0.43 - 0.45	0.30 - 0.36		Hawkins e.a. 2008
0.34 - 0.51	0.29 - 0.32		Fawcett 2006
0.17	0.17		Stanley 2006
0.26	0.68		Reardon-Anderson e.a. 2005
0.26	0.68		Ooms 2005
		0.80	Carroll & Doherty 2003

Chang & Barrett (2009) geven ook een overzicht van onderzoeken van voor 2000 met vergelijkbare wisselende bescheiden positieve resultaten. ‘Many studies have evaluated the short-term effects of prevention programmes’ (2009: 35). Daarbij merken zij op dat het ontbreekt aan onderzoek over een wat langere termijn. Alleen van PREP bestaat een lange termijn onderzoek (12 jaar) (Stanley et al 1999). Bij dit onderzoek werd bij de PREP-deelnemers een lager – maar niet significant - echtscheidingspercentage gemeten. Ook Duits onderzoek (Hahlweg e.a. 1998) van een PREP-variant meldt na vijf jaar een lager echtscheidingspercentage. Chang & Barrett (2009) bediscussiëren

overigens op methodologische gronden de conclusies. Zij maken ook melding van een onderzoek op langere termijn – 18 maanden en 3 jaar - van Sullivan & Bradbury (1997) waarin geen positieve resultaten werden gevonden. En van het PREP-onderzoek Van Widenfelt dat eveneens geen positieve resultaten opleverde. Verder geven zij aan – op basis van onderzoek van Markman e.a. (1993) - dat het positieve effect van deelname mogelijk in de loop van de jaren afneemt. Kelly & Fincham (1999) suggereren dat vervolgsessies rondom cruciale levensmomenten daarom positief kunnen zijn. Het onderzoek van Cowan & Cowan (2000), waar ouders rondom de geboorte van het kind en bij het naar school gaan van het kind, activiteiten kregen aangeboden, bevestigt dit.

In meerdere reviews wordt aangegeven dat programma's die zich vooral richten op het trainen van vaardigheden een sterker effect bereiken dan de vormingsprogramma's. Interventies die zich richten op risicogroepen bereiken weer een sterker effect de preventieve programma's. Een verklaring hiervoor is dat het niveau van tevredenheid over de relatie, c.q. communicatie bij de aanvang van deelname bij de verschillende groeperingen verschilt. Deelnemers aan vormingsprogramma's hebben vaak al een voldoende/goed niveau van tevredenheid. Deelname aan een programma zal dan een kleine verbetering kunnen bewerkstelligen.

Ook counseling / relatietherapie werkt, zo blijkt uit onderzoek reviews (McKeown 2002), waarbij ook wordt aangegeven dat de effecten van verschillende soorten therapieën ongeveer gelijk zijn. Studies van Lambert en (1992) en Miller (1997) geven aan dat met betrekking tot de effectfactoren het effect van de relatievaardigheden van de werker twee maal zo groot zijn dan die van het programma.

Bij ongeveer de helft van de paren verandert door therapie een stressvolle relatie in een relatie waar men tevreden over is. Iers onderzoek bij deelnemers aan het counselingsprogramma ACCORD wees uit dat de meeste deelnemers vonden dat de winst van de counseling vooral gezien wordt in het 'beter omgaan met de relatiespanningen, 'beter begrip', en 'bewustwording van elkaars gevoelens'. Ongeveer de helft van de deelnemers zag vooruitgang bij de taakverdeling, vermindering van stress, en in verbetering van de kwaliteit van de relatie (McKeown 2002).

9.5 Stand van zaken onderzoek

In de overzichtsartikelen en reviews wordt vooral ingegaan op de ontwikkeling van het werkveld in het algemeen. Veel reviews berichten over onderzoeksresultaten van de programma's in zijn totaliteit. Het valt op dat er nauwelijks onderzoeken zijn aangetroffen die verschillen in effectiviteit tussen verschillende programma's onderzoeken. En het valt op dat overzichtsartikelen relatief veel aandacht schenken aan het programma PREP. Verder wijzen veel reviews op lacunes die er bestaan in de stand van zaken van het onderzoek.

- het wetenschappelijk niveau van het onderzoek is nog niet optimaal; het ontbreekt aan voldoende RCT's, en lange termijnonderzoek;

- het ontbreekt aan inzicht in de werkzame factoren; inzicht hoe de manier van werken met betrekking tot de beïnvloedbare factoren bijdraagt aan het interventiedoel;
- het ontbreekt aan inzicht over: wat, wanneer, voor wie, met welke intensiteit;
- programma's worden nauwelijks gevolgd door lage SES-groeperingen; en effectonderzoek ontbreekt;
- de beschikbare programma's zijn niet afgestemd op deelnemers met hoog risicofactoren;
- inzicht in motivatie tot deelname van verschillende groeperingen, en omstandigheden bij uitval ontbreken grotendeels;
- effect op het welbevinden van de kinderen, en op het voorkomen van echtscheiding is niet of nauwelijks onderzocht.

Een recente Engelse studie (Chang & Barrett 2009) geeft aan: 'There is a need for more extensive research', met name naar lange termijneffecten en de behoeften van partners uit verschillende groeperingen. De invloed van sociaal-culturele factoren op de relatie verschilt per groepering. 'On the grounds that prevention is usually better than cure (...) it would seem that there is need for more information and services to be available for couples at the early stages of relationship formation. However, there is also a clear need for more research to find out how best to deliver this support (where, when, who by, which might be the most suitable formats, etc.), how to encourage couples to feel more comfortable about seeking help and how to ensure that the right sort of support is being made available.' (Chang & Barrett 2009: 93).

Chang & Barrett (2009) concluderen uit hun onderzoek dat - naast een gebrek aan empirisch onderzoek - het in Engeland ontbreekt - ook voor de stellen zelf - aan een overzicht van het aanbod, en dat het ontbreekt aan maatschappelijke waardering van het belang van partnerrelaties.

Verder schrijven Chang & Barrett (2009) dat de resultaten van programma's om partners vaardigheden bij te brengen teneinde scheiding te voorkomen niet eenduidig zijn. Maar uit een lange termijnonderzoek van PREP kwam naar voren dat deelnemers aan PREP, zo meldt Stanley (2006), na twaalf jaar minder scheiden dan mensen in een controlegroep, maar het verschil was niet significant.

Eerder Amerikaans overzicht van het Family Strengthening Policy Center over 'Marriage and relationship Education' (2005) gaf ook aan dat toen nog weinig lange termijnonderzoek was verricht. Daarbij waren de meeste onderzoeken verricht bij middle class groeperingen.

Blanchard (2008) geeft aan dat er veel betrouwbaar onderzoek is verricht; anderzijds somt ze in haar onderzoek veel vragen op. Vragen over de onderzoeksmethodologie, de begripsformuleringen, doelformulering, en de fundering van de opbouw van de programma's. Zo wijst ze op lacunes in inzicht in het concept 'communicatiegedrag' en inzicht in werkzame factoren in de programma's die positieve communicatie bevorderen.

‘We have the beginnings of an evidence-based approach,’ schrijft de Australische wetenschapper W. Halford in de overzichtstudie ‘The future of couple relationship Education’ (Halford, 2004, p. 564) Robuste buitenlandse onderzoeken van verschillende programma’s wijzen uit dat zij evidence based zijn. Maar het ontbreekt nog aan lange termijn studies, en aan programma’s op maat zijn die toegesneden op de risicofactoren en mogelijkheden van specifieke doelgroepen. Al eerder – in 2001 – gaf Scottt Stanley in ‘Making a case for premarital education’ (2001) aan dat er (toentertijd nog) weinig lange termijn onderzoek was gedaan.

‘Unfortunately, a lack of racial/ethnic and economic diversity in the samples prevented reliable conclusions about the effectiveness of MRE for disadvantaged couples, a crucial deficit in the body of research. In addition, intervention outcomes important to policy makers, such as relationship stability and aggression, rarely have been addressed. Hawkins 2008)

Reardon-Anderson e.a. (2005) schrijft dat de studies nog geen inzicht geven in de impact die de programma’s hadden op uitvallers. Ook bieden de onderzoeken geen inzicht in de motivatie van verschillende groeperingen paren om deel te nemen. Voor vervolgstudies bevelen de onderzoekers aan de effecten van de programma’s op het welbevinden van de kinderen nader te onderzoeken. Alsmede om onderzoek te doen van de effecten van interventies bij lage SES-doelgroepen.

9.6 Conclusies

- Veel onderzoek naar het relatieondersteunend aanbod wijst op een bescheiden positief korte termijn effect voor wat betreft verbetering van de beleving van de kwaliteit van de communicatie en de relatie.
- Daarbij wordt de bewijskracht van bestaand onderzoek in de literatuur bediscussieerd en niet geheel overtuigend bevonden. Er is onvoldoende inzicht: lange termijnonderzoek en RCT’s, in de werkzame factoren, onderzoek bereik van lage SES groeperingen en hoog risico groeperingen, in behoefte en motivatie van de deelnemers.
- Effecten van de programma’s op de kinderen zijn nauwelijks onderzocht of aangetoond. Effecten op het voorkomen van echtscheiding zijn nauwelijks onderzocht.
- PREP wordt het vaakst genoemd in overzichten over effectieve programma’s. Daarnaast wordt het zelfhulpprogramma Couple Care vaak genoemd. Het PREP-model wordt meermalen bij verdere werkontwikkeling gebruikt. Veel onderzoek toont positieve resultaten van PREP aan; een pilot in Nederland resulteerde niet in positief effect.
- Onderzoeken tonen een groter effect aan van vaardigheidstrainingen dan van bewustwordingsprogramma’s.

10. Relatieondersteuning in opvoedings- ondersteunende programma's in Nederland en in het buitenland

'There is a missing link in parenting support'. Clulow (z.j., 2008). Hij constateert dat het ontbreekt aan relatieondersteuning bij opgroei- en opvoedondersteuning. 'This is surprising, since most people acknowledge that, for better or worse, the quality of the relationship between parents affects the way they bring up their children.' In binnen- en buitenlandse literatuur over visies op opvoedingsondersteuning wordt over het algemeen nog weinig aandacht besteed aan de partnerrelatie. In zijn veel geciteerde procesmodel noemt Belsky (1984) al de huwelijksrelatie als een van de factoren die van invloed is op de opvoedingsrelatie van de ouder met het kind en dus op de kindontwikkeling.

De partnerrelatie is ook een van de bufferfactoren die tekorten in andere factoren kan compenseren. Deze notie van Belsky is in beleid- en uitvoering van opvoedingsondersteuning weinig uitgewerkt. Veelal wordt ook meer het opvoedingshandelen besproken dan het onderwerp 'ouderschap'. De laatste jaren verschijnen er meer studies over ouderschap; de psychologie van het ouderschap, de ontwikkeling van het ouderschap. Ook kan opgemerkt worden dat de laatste jaren het wélbevinden van de ouder meer aandacht krijgt; en dat de relatie van het welbevinden van de ouder op het opvoedingshandelen en de kindontwikkeling wordt onderzocht. 'Happy parents tend to be better parents'. Het welbevinden van de ouder is weer gerelateerd met zijn of haar partnerrelatie. 'The quality of the couple relationship has shown to have a major impact on the physical and mental health of both partners' (One plus One 2006: 4). Lexmond & Reeves (2009) beargumenteren dit verder in de recente studie 'Building Character'. 'A consistent finding from previous research is a strong link between the quality of relationships between parents and child development. Parents with a good relationship are more likely to parent well, with warmth and without hostility, anger and disruption. Studies in the USA have linked the effect of a range of familial relationships on parenting. While the relationship between primary carer (usually, in practice, the mother) and child is critical, there are strong influences from parent-parent relationships, as from other carer-child relationships in the home. Young people themselves place considerable importance on the quality of their parents' relationship. Successful relationships foster and rely on individual wellbeing – and depression is unsurprisingly consistently associated with poorer outcomes for parents, and for their children. (...) These findings illustrate the need for policy to focus on supporting strong couple relationships before they break down, and when breakdown is inevitable, to minimize negative impacts on children.'(37-39).

In Groot-Brittannië is recentelijk een begin gemaakt met de integratie van relatieondersteuning in de ondersteuning van ouders.' Mansfield schrijft: 'Family policy in the UK is beginning to take on board the significance of the parenting couple relationship. The Children's Plan (2007) states that an effective family policy must start

with supporting strong couple relationships' (Mansfield 2009: 95). Waarbij zij Webster-Stratton (1999) aanhaalt, die stelt dat: 'Parent training programmes need to be broadened to emphasize partner involvement, parent support, marital communication, problem solving and coping skills (Mansfield 2009: 93). In Groot-Brittannië speelt One Plus One nu een belangrijke rol in strategie- en programmaontwikkeling, bijscholing en onderzoek.

In tegenstelling tot Nederland zijn er het afgelopen decennium in buitenlandse literatuur aanwijzingen te vinden dat men onderzoekt hoe het aanbod opvoedingsondersteuning kan worden aangewend om hierbij ook relatieondersteuning te betrekken. Met name wordt onderzocht hoe de perinatale periode, de periode rondom het krijgen van het eerste kind, hiervoor kan worden aangewend.

- er verschijnen studies over mogelijkheden om relatieondersteuning en opvoedingsondersteuning vanuit een breder perspectief van 'Family wellbeing' te bekijken (Roberts. e.a. (2009); Family wellbeing framework van Families Australia, 2007; Parenting and Wellbeing; Darling & Turkki (2009). Family life education);
- in verschillende landen worden voorzieningen gecreëerd waar ouders/partners terecht kunnen voor vragen die het gezin betreffen; vergelijkbaar met de Nederlandse Centra voor Jeugd en Gezin. In Families Centres, Childrens Centres in Australië, Finland en Groot-Brittannië kunnen ouders hier ook terecht voor ondersteuning bij hun partnerrelatie.
- instellingen ontwikkelen een integraal beleid (V.S.: Annie Casey Foundation: Family Strengthening; Finland: Väestöliitto);
- er zijn programma's ontwikkeld (V.S., 'Becoming a Family project' van Cowen & Cowan, een PREP-bewerking van Jordan e.a.; Groot-Brittannië: www.theCoupleConnection.net en de cursus van Netmums; Noorwegen: Godt Samliv);
- professionals worden getraind (Groot-Brittannië: Brief Encounters);
- er is onderzoek verricht (V.S., Groot-Brittannië).

Onder opvoedingsondersteunende programma's wordt meestal het aanbod aan ouders over opvoeden verstaan. Ook deze ouderprogramma's kunnen worden onderscheiden in vormende, preventieve en hulpverlenende programma's. In het spraakgebruik wordt onder opvoedingsondersteuning meestal de 'lichtere' varianten van het aanbod bedoeld.

Alle ouders zijn betrokken bij hun kinderen; en (bijna) alle ouders zetten zich in voor een goede toekomst voor hun kinderen. Hiervoor is een positieve ouder-kindrelatie essentieel. Veel onderzoeksgegevens en praktijkervaringen leren dat de ouder-kindrelatie een goed aangrijpingspunt vormt om met de ouders te werken aan het welzijn van de kinderen in brede zin, en aan een positief gezinsklimaat. Ter illustratie in: 'Choice for parents, best start for children' stelt de Britse overheid 'The quality of these interactions between parents and children is more significant for child outcomes than parental income or social background'(HM Treasury, 2004).

Visa versa is het kindgedrag van invloed op de huwelijksrelatie; de opvoeding is een interactief proces. 'Fussy babies decrease marital satisfaction among first-time

parents’, zo blijkt uit een studie van Meijer en Van den Wittenboer, (UvA, 2008): ‘The more infants cry during the night, the more dissatisfied parents—particularly mothers—become with their marital relationship’.

10.1 Draagvlak voor opvoedingsondersteuning

De laatste decennia is de beleidsaandacht voor ouderondersteuning toegenomen. In de praktijk lijkt het draagvlak voor ouderondersteuning meer en meer te worden geaccepteerd. Er zijn enkele berichten die aangeven dat deelname toeneemt (MOgroep 2008). Maar het ontbreekt in Nederland inzicht in de ontwikkeling van deelname. Er wordt in Nederland geen landelijke registratie van het concrete aanbod en de feitelijke deelname bijgehouden. Enkele gemeenten registreren de deelname op lokaal niveau. Het overheidsbeleid en het aanbod van instellingen is gefocust op een kwalitatief goed, effectief en efficiënt aanbod. Het is een gedeelde professionele overtuiging van beleidsvoerders, werkontwikkelaars en uitvoerders dat men bij de aanbodontwikkeling de koninklijke weg van ontwikkeling > onderzoek > implementatie wil volgen².

a). Het vormend en preventief aanbod

‘Opvoeden doe je samen’. Alle ondersteuningsprogramma’s voor ouders besteden aandacht aan de ouder-kindrelatie; weinig programma’s gaan expliciet in op de partnerrelatie. Veel programma’s voor opvoedingsondersteuning besteden aandacht aan de communicatievaardigheden van de ouders. Daarbij gaat het met name om de communicatie met het kind; meestal wordt niet (diep) ingegaan op de communicatie tussen de ouders. Daarbij kan nog opgemerkt worden dat in de praktijk ook (nog) niet aan alle programma’s beide ouders deelnemen. Voorbeelden van programma’s die zich focussen op de ouder-kindrelatie zijn: video home training, het Moeder baby project, Voorzorg, Stevig ouderschap, Beter omgaan met pubers. Deze programma’s zijn opgenomen in de Databank effectieve jeugdinterventies, wat garantie biedt voor kwalitatieve verantwoording van inhoud, werkwijze en effect

In het perinatale aanbod van de jeugdgezondheidszorg, de (a.s.) oudercursussen, zuigelingenhuisbezoek, wordt ook ingegaan op de veranderende rol van de beide partners als vader en moeder. Aan de orde komen de start van het ouderschap, het nieuwe dagritme met een baby, en de veranderde verhouding tussen man en vrouw. Het zuigelingenhuisbezoek, in het kader van de wettelijke opdracht basispakket JGZ, heeft een groot bereik, bijna 100 procent. Inhoud en werkwijze zijn beschreven in een State of the Art-studie (Buskop Kobussen). Vaardigheden van uitvoerders zijn beschreven in competentieprofielen.

² Zie verder > www.NederlandsJeugdinstituut.nl > Effectiviteit van jeugdinterventies; Databank Effectieve jeugdinterventies; Databank Nederlands Onderzoek Jeugd en Opvoeding; Dossier opvoedingsondersteuning: www.opvoedingsondersteuning.info

b). Aanbod over communicatieverbetering en relatieondersteuning

In de adviesliteratuur voor ouders en de ouderprogramma's neemt de belangstelling voor de ouder-kindcommunicatie toe. Er zijn goede programma's verschenen over taalstimulering van jonge kinderen en de communicatie met schoolkinderen en pubers. Ontwikkelingstimuleringsprogramma's voor jonge kinderen zijn bv. 'Ouders Actief' (Nederlands Jeugdinstituut, 2007), 'TOLK. Praten met je kind' (KLIK-Onderwijsondersteuning, 2008), en de Stapprogramma's (Nederlands Jeugdinstituut).

Er bestaat een relatief klein - maar kwalitatief goed - aanbod programma's dat zich expliciet richt op de gezinscommunicatie en de ouder-kindrelatie: bv. de Gordoncursussen, 'Praten met kinderen', en Triple P.

Bereik en omvang programma's die gericht zijn op de ouder-kindcommunicatie en ouder kindrelatie

<i>naam</i>	<i>bereik per jaar</i>		<i>intensiteit</i>	
Effectief omgaan met kinderen (Gordoncursus)	700 deelnemers		8 dagdelen	
Praten met kinderen	niet bekend		7 groepsbijeenkomsten	
Triple P	schatting 2009			
	<i>deelnemers</i>	<i>getrainde professionals</i>	<i>niveau</i>	
	19.800	660	2	individueel niveau
	9.000	120	2	lezingen
	33.000	1100	2/3	Primary Care
	2.700	150	4	Groep Triple P
	6.000	400	4	Standaard Triple P
	1.680	80	4	Combi, Standaard en Groep
	1.280	160	5	Niveau 5
73.460	2.670	totaal		

Deze drie programma's zijn opgenomen in de Nederlands Jeugdinstituut Databank effectieve jeugdinterventies, wat garantie biedt voor kwalitatieve verantwoording van inhoud, werkwijze en effect.

Bij het aanbod van Stichting NET (www.gordontraining.nl) kan worden opgemerkt dat de communicatie- en relatieprincipes van Th. Gordon niet alleen worden toegepast in de oudertraining 'Effectief omgaan met kinderen', maar een bredere toepassing vinden, zoals in de eerder vermelde training 'Helemaal jezelf in relatie met de andere partner'. De uitgangspunten van Gordon worden ook gebruikt bij coaching en trainingen van professionals die werken met kinderen, zoals bijvoorbeeld kindercentraleidsters.

Stichting NET organiseert sinds 1980 trainingen voor de verbetering van communicatievaardigheden voor duurzame relaties van ouders, kinderen en anderen. Bij Stichting NET zijn ongeveer 80 trainers aangesloten.

Op dit moment doet een pedagoog uit Amsterdam voor een afstudeerproject onderzoek naar de effectiviteit van de Gordon methode en speciaal de PET training voor kinderen op de langere termijn. Overzichten van buitenlands onderzoek zijn te vinden in 'P.E.T. Summary of Research (Gordon Training International, 2006), en 'Parent Effectiveness Training Summary of Australian Research – 1980-2004'. (Gordon Training International, z.j.).

Bij het programma Triple P (www.triplep-nederland.nl) kan worden opgemerkt dat als een van de vijf basisprincipes van stimulerend en positief ouderschap genoemd wordt: 'goed voor jezelf zorgen als ouder'. Dat betekent zowel 'goed in je vel zitten', als in harmonie samen met de partner opvoeden. Onenigheid en conflicten beïnvloeden het gedrag van kinderen en zo houdt het patroon zichzelf in stand. Vaak gaat men uit van het effect van de partnerrelatie op de ontwikkeling van kinderen. Maar de beïnvloeding werkt twee kanten uit. Kinderen beïnvloeden zelf ook de relatie van hun ouders en dat zie je vooral als zij lastig gedrag vertonen wat vervolgens weer kan leiden tot meer onenigheid tussen ouders over de opvoeding en afnemend welbevinden in de partnerrelatie. Triple P ziet relatieconflicten als een risicofactor die ertoe kan leiden dat ongewenst gedrag van kinderen in stand wordt gehouden of verergert.

Binnen Triple P is ook de module 'Partnersteun' ontwikkeld. De module is in principe ontwikkeld voor tweoudergezinnen met relatie-, aanpassings- of communicatieproblemen. In de praktijk wordt de module (onder de naam 'Sociale steun') ook ingezet in gezinnen waar de partner niet (dagelijks) aanwezig is, bijvoorbeeld na echtscheiding. De module wordt ingezet na een Triple P interventie op niveau 4; een programma bestaande uit 10 face to face sessies waar ouders 17 opvoedingsvaardigheden leren. Recentelijk promoveerde I. de Graaf werkzaam bij het Trimbos Instituut, op een proefschrift over de implementatie van Triple P in Nederland: 'Helping Families Change. The adoption of the Triple P-Positive Parenting Program in the Netherlands'. UvA, 6 november 2009.

c). Aanbod rondom echtscheiding, huisgeweld en kindermishandeling

Het lijkt een algemeen gedeelde overtuiging dat een goede communicatie tussen de partners de huwelijksrelatie bevordert en een bijdrage kan leveren aan het voorkomen van echtscheiding, huiselijk geweld en kindermishandeling. Zo wordt er bijvoorbeeld bij gezins- en relatietherapie aandacht gevraagd voor ouderschap. In de inleiding op het laatste congres van de NVRG, 18 september 2009, wijzen Berkvens & De Graaf op de waarde van een goede relatie voor het ouderschap in het verduidelijken van het belang van het partnerdeel in de identiteitsbeleving. 'Hoe groter partnerdeel, hoe meer eigenwaarde'; en 'Hoe groter partnerdeel, hoe minder 'parenting stress'. Waaruit ze concluderen dat ook in relatietherapie er aandacht moet zijn voor ouderschap. Wat huisgeweld betreft wordt er in het Rijksbeleid veel aandacht besteed aan echtscheiding, huiselijk geweld en kindermishandeling. Zie: Ministerie voor Jeugd en Gezin: 'Actieplan aanpak van kindermishandeling 'Kinderen veilig thuis' (2007). Ook

worden langzamerhand meer hulpverleningsactiviteiten ontwikkeld voor de betrokkenen. Voor ondersteuning voor kinderen en ouders in echtscheidingsituaties is literatuur beschikbaar en zijn er programma's ontwikkeld. Bij de programma's KIES, JES, en Zandkastelen worden ook de ouders begeleid. Er zijn geen gegevens bekend over het bereik van dit aanbod. Naar het programma Kies wordt op het ogenblik effectonderzoek verricht om het programma op te kunnen nemen in de Databank Effectieve Interventies. Het programma JES is opgenomen in de Databank Effectieve Interventies. De programma's voor ouders zijn (nog) niet opgenomen in de Databank Effectieve Interventies.

In de recente studie 'Nieuwe gezinnen: Scheidingen en de vorming van stiefgezinnen' geeft E-Quality onder meer als aanbevelingen: 'Het zou in de (overheids)communicatie naar ouders toe benadrukt moeten worden dat conflicten binnen een relatie en na een scheiding slecht zijn voor de kinderen.' (p. 159), en: 'Conflictbeheersing is niet of nauwelijks een expliciete vraag van gescheiden ouders. Ten tijde van de scheiding, maar ook na de scheiding, zouden hulpverleners hier een rol in kunnen spelen.' (p. 166). Op het ogenblik wordt er aanbod ontwikkeld voor de ouders, de ex-partners, in verband met de uitvoering van het ouderschapsplan. Belangrijk nieuw element is het bewustmaken van ouders van de aspecten die bij een scheiding komen kijken en met name van hetgeen in het belang van het kind is bij scheiding. Het departement ontwikkeld hiervoor nu voorlichtingsmateriaal voor ouders en CJG's / gemeenten. Recent is het project Ouderschap blijft gestart, een samenwerking met vijf jeugdzorginstellingen en het Nederlands Jeugdinstituut in opdracht van het Ministerie voor Jeugd en Gezin. In dit project wordt het huidige aanbod op het gebied van geïndiceerde omgangbegeleiding verder doorontwikkeld en wordt nieuw aanbod specifiek voor de Centra voor Jeugd en Gezin ontwikkeld.

d). Verdere visie- en werkontwikkeling

Welbevinden als basis voor het welbevinden van alle gezinsleden

In de hulpverlening aan gezinnen gaat de belangstelling van het huidige aanbod opvoedingsondersteuning nu vooral uit naar interventies die gestoeld zijn op de leertheorieën en gedragstherapeutische principes. Een minderheid van de programma's werkt – vanuit communicatietheorieën - expliciet aan de ouder-kindrelatie; c.q. de ouder-kindcommunicatie. Dat het welbevinden van de ouder (en een positieve huwelijksrelatie) van belang is voor een positieve kindontwikkeling wordt algemeen erkend.

In de literatuur kan – naast de aandacht voor opvoedingsvaardigheden - een groeiende aandacht worden geconstateerd voor het welbevinden van de persoon van de ouder in algemene zin. De laatste jaren krijgt het 'welbevinden' van de persoon met het oog op het (sociaal) functioneren meer aandacht. In de literatuur over opvoedingsondersteuning wordt er voor een optimale kindontwikkeling gewezen op het belang van een 'ouder die goed in z'n vel' zit.

Naast de fundamentele uitgangspunten van het persoonlijk welbevinden en de sociale basis van de individuele persoon kan huwelijk en gezin vanuit een breder perspectief gezien worden als een 'sociale praktijk', zo schrijft Margreth Hoek in 'Ontheemd ouderschap' (2008). Het concept 'gezinspraktijk' is geïntroduceerd door Morgan

(1996). Hij wilde de aandacht vestigen op hoe mensen gezinsrelaties vormgeven. Het gezinsleven bestaat volgens hem uit activiteiten als liefhebben, seksualiteit, geboorte, voeden, een inkomen verwerven, opvoeden en ontspanning. Deze activiteiten zijn niet eenmalig maar vinden voortdurend en in onderlinge verwevenheid plaats. Tegelijkertijd hebben gezinspraktijken een open karakter; ze kunnen veranderen en een andere invulling krijgen. Neale (2000) wijst erop dat de relaties binnen familieverbanden betekenis krijgen binnen noties van liefde, zorg, respect, emotionele communicatie, verbintenis en toewijding.’

Vaders betrekken bij de opvoeding

Vaders participeren maar mondjesmaat in opvoedingsondersteunende programma’s, al lijkt de belangstelling toe te nemen. Met cursussen als 'De band met uw kind' en 'Beter Omgaan met Pubers' lukt het om allochtone vaders te betrekken. Dit lukt ook met een initiatief als een Vadercentrum³. Particuliere digitale initiatieven bereiken een vaste groep vaders. Ook vanuit het vigerende aanbod wordt er aandacht besteed om vaders meer bij de opvoeding te betrekken.

Een voorbeeld:

Het programma ‘VoorZorg’ besteedt expliciet aandacht, ook al tijdens de zwangerschap om vaders gezamenlijk met de aanstaande moeder het ouderschap in te laten vullen. Daarbij gaat het ook nadrukkelijk om het formuleren van eisen en verwachtingen, opvattingen over opvoeden en de gevolgen van het ouderschap voor de relatie en de plaats van de partners in de sociale omgeving. Daarbij gaat het ook nadrukkelijk om het formuleren van eisen en verwachtingen, opvattingen over opvoeden en de gevolgen van het ouderschap voor de relatie en plaats in de sociale omgeving. Concreet zijn de oefeningen die waarden verhelderen over ‘je kind opvoeden en ook je vrienden blijven zien’ of ‘wat verwacht jij dat er met ons gebeurt als de baby er is’.

Uit evaluatie van het perinatale aanbod van de thuiszorg in Amsterdam komt naar voren dat de deelnemende moeders bepleiten dat vaders hier meer aan deelnemen. Dit kan als een stap worden gezien om de mogelijkheid te hebben in te gaan op de veranderende relaties bij de komst van een kind.

Over het algemeen zullen professionals die contacten met ouders onderhouden voor hulp- en dienstverlening bij de opvoeding beide ouders betrekken. Zweeds onderzoek van Ellberg (2008) ‘We feel like one, they see us as two’ bij postnatale zorg geeft een signaal hierop toch alert te zijn. ‘A main finding was that the close emotional attachment between the parents was not always supported by staff. The father was treated as an outsider and the care was described as ‘a woman’s world.’

Recentelijk wees ook minister Rouvoet op de belangrijke rol die vaders vervullen in het gezin. ‘Als mensen in Nederland kinderen krijgen, blijven de vaders vaak fulltime werken en gaan de moeders doorgaans minder werken. De vraag is of dit ook aansluit bij de wens van veel vaders om hun kinderen te zien opgroeien, en bij de wens van veel

³ Vanaf 2009 zijn minister Plasterk en minister Van der Laan samen 2,4 miljoen euro gaan investeren om vadercentra op te zetten.

moeders om zich ook professioneel te blijven ontwikkelen. Deze vraag wordt al wel gesteld aan de keukentafel, maar zou ook meer op de werkvloer, het schoolplein, en in de bestuurskamers gesteld moeten worden.' Rouvoet stelde - in een toespraak op het Najaarscongres van de Raad voor Werk en Inkomen (RWI), 12 november 2009 - dat er een cultuurbreuk nodig is in de houding tegenover werkende vaders.' Het Ministerie voor Jeugd en Gezin start binnenkort een onderzoek naar belemmeringen die vaders ervaren in de afstemming tussen werk en gezin.

Ouderschapsvorming

In Nederland bestaat op dit ogenblik geen of nauwelijks aanbod over ouderschapsvorming. Het meeste aanbod van opvoedingsondersteuning is gericht op opvoedingsvaardigheden, op levensfasen van het kind of op specifieke onderwerpen of problemen. Regelmatig maakt de pers gewag van pleidooien voor 'verplichte oudercursussen' voor alle ouders die een kind verwachten. De wenselijkheid dat ouders deelnemen aan een opvoedcursus wordt regelmatig geuit door politici en pedagogen. Wanneer een aanbod aan ouders zich richt op het breder terrein van ouderschapsvorming, zou het domein van de partnerrelatie hierbij ook betrokken kunnen worden.

Vergelijkenderwijs kan hierbij het aanbod van vorming van 'sociale vaardigheden' in het onderwijs worden genoemd, dat ook kan worden verstaan onder opgroei- en opvoedondersteuning. De indruk bestaat dat er op veel scholen hieraan aandacht wordt besteed in specifieke programma's en in lessen omgangskunde en maatschappijleer. Zoals ook de Raad voor Maatschappelijke Ondersteuning in 'Versterking van de village' (2008) ook bepleit. De aandacht voor sociale vaardigheden kunnen in het perspectief gezien worden van relatievaardigheden, die van belang zijn in de verdere levensloop.

10.2 Conclusies

- In het buitenland wordt onderzocht hoe het aanbod opvoedingsondersteuning kan worden aangewend om ook aandacht te besteden aan ondersteuning van de partnerrelatie.
- In Nederland neemt het draagvlak voor het aanbod opvoedingsondersteuning toe.
- Het Nederlands aanbod opvoedingsondersteuning refereert zich nu aan kwalitatieve standaarden van evidence based werken.
- Inhoudelijk lijken de aandachtspunten welbevinden, ouderschap en vaderschap, en beginnend ouderschap aanknopingspunten te kunnen zijn voor verdere beleidsontwikkeling rondom relatiebevordering.

11. Bevindingen van experts relatieondersteunend aanbod

11.1 Inleiding

Op 27 oktober 2009 heeft het Nederlands Jeugdinstituut een expertmeeting gehouden, waarin de conceptbevindingen en voorlopige conclusies uit de search naar binnen en buitenlandse programma's kernachtig zijn gepresenteerd. Aan deze expertmeeting namen 30 experts deel.

Daarnaast zijn ook nog individueel een aantal experts persoonlijk benaderd en bevraagd op het onderwerp, zoals dr. Ed Spruijt van de Universiteit Utrecht, de MOgroep Welzijn & Maatschappelijke dienstverlening, het CJG Eindhoven, het Trimbos-instituut, het RIVM en de VNG. Zie bijlage 6 voor de geraadpleegde organisaties.

Op basis van de opdracht vanuit ZonMw/ Ministerie voor Jeugd en Gezin en onze eerste bevindingen en conclusies hebben wij de deelnemers uitgenodigd om:

1. Feedback te geven op onze bevindingen.
2. Zes vragen voorgelegd aan experts over dit onderwerp.

De expertmeeting werd als zeer informatief en inspirerend ervaren. Opgemerkt werd dat het mooi is dat voor het eerst vanuit een breed perspectief en vanuit verschillende organisaties en achtergronden gezamenlijk op een constructieve manier over dit thema kennis en ervaringen worden uitgewisseld. De deelnemers zijn geïnteresseerd naar de resultaten en zijn bereid om verder hierover mee te denken.

11.2 Feedback op presentatie

De feedback op onze eerste analyses uit de search van binnen- en buitenlands aanbod leverde een kleurrijk palet van reacties op.

Op de vraag waar wordt u blij van/spreekt u aan als u dit hoort werd onder andere genoemd:

- 'ik word blij dat er door dit initiatief meer openheid komt over het spreken over je relatie en dat het ook een periode minder goed kan gaan'
- 'een mooi pallet van publiek en private initiatieven, mooi dat niet alleen de overheid initiatiefnemer is'
- 'drie sporenbeleid: publieke opinie, preventie, behandeling. Belang van het benadrukken van wetenschappelijke onderbouwing van effecten'
- 'fijn dat er aandacht is voor preventie. Relatieonderhoud is belangrijk. Het is een belangrijke eerste stap naar beter welzijn voor de kinderen'

- ‘alle genoemde Nederlandse organisaties gaan uit van gezonde relaties. Niet gericht op probleemrelaties. Bevordering publiekscampagne is belangrijk over het belang en het werken aan een relatie’
- ‘er wordt al veel georganiseerd in Nederland wat voortkomt uit de samenleving zelf’

Een indruk van de reacties op de vraag:

- ***Wat valt u op?***
- ***Welke vraag roept het bij u op?***

‘Hoe zorg je voor samenhang en overzicht bij verwijzing, zijn programma’s de enige oplossing?’

‘Er zijn veel verschillende instanties die aan/met de besproken problematiek werken. Hoe is de samenwerking tussen al deze instanties? Hoe kan die samenwerking beter uit de verf komen? Hoe gaan de verschillende instanties om met kinderen die op school problemen geven?’

‘Wordt er voldoende aansluiting gezocht bij ‘toonaangevende’ grote instellingen zoals GGZ/Trimbos. Kortom: hoe bereik je veel partners zonder te bevoogden?’

‘Maak gebruik van bestaande structuren, aansluitend bij de ideale cultuur, zorg voor afstemmen en samenwerken; niet iedereen het wiel weer uitvinden.’

‘Meer aandacht voor het aanbod / de kracht van lokaal werkende hulpverlening – dat versterken en verbindingen maken met de programma’s.’

‘De nota ‘Kracht van het gezin’ gaat hoofdzakelijk over huishoudens met probleem kinderen. Wat kunnen we doen om de drempel te slechten. Je gaat pas naar een organisatie als er iets mankeert.’

‘Leg een relatie met huiselijk geweld. Ga uit van een integrale aanpak bijvoorbeeld leg een relatie met armoede, geweld’.

‘Wat zijn de maatschappelijke kosten van het uiteenvallen van relaties?’

11.3 Bevindingen van experts op een aantal vragen

De volgende zes vragen heeft het Nederlands Jeugdinstituut gesteld aan experts over dit onderwerp:

1. Als we kijken naar de doelgroep: de hele populatie en ‘risicogroepen’ hoe kunnen wij deze twee doelgroepen bereiken? (en wat motiveert/stimuleert om deel te nemen aan relatieondersteunend aanbod).
2. Is het noodzakelijk dat het aanbod onderscheidend is naar verschillende doelgroepen (opleiding, SES, etnische komaf, religie, man/vrouw; afhankelijk van fase in levensloop dan wel relatie). Graag uw antwoord toelichten!
3. Wat is volgens u de eerste stap die genomen moet worden om te komen tot preventief relatieondersteunend aanbod binnen het CJG? En welke voorwaarden zijn nodig om dit te realiseren?

4. en 5. Wat is, in de levensloop van een relatie, het meest geschikte moment om dit preventieve aanbod aan te bieden binnen het Centrum voor Jeugd en Gezin? Visualiseer dit op de levenslooptlijn door het plakken van een sticker. Kunt u een schatting geven hoeveel (aanstaande) ouders hier gebruik van zullen maken?
6. Welke andere factoren/initiatieven/ideeën vindt u van belang in het aanbieden van relatieondersteunend aanbod? Wat kunt en wilt u hierin bijdragen?

Bevindingen van de experts op deze zes vragen:

Vraag 1:

Als we kijken naar de doelgroep: de hele populatie en 'risicogroepen' hoe kunnen wij deze twee doelgroepen bereiken? (en wat motiveert/stimuleert om deel te nemen aan relatieondersteunend aanbod.

Benadrukt wordt dat mensen niet gekoppeld willen worden aan problemen. Zij willen meer spreken van risicomomenten, dus sluit aan bij de levensloop. Haak bijvoorbeeld aan bij bijzondere gebeurtenissen wanneer mensen problemen/vragen kunnen hebben, omdat ze dan meer open staan/ kwetsbaar zijn. Dat kan bij geboorte kind zijn, maar ook bij een verlies (zoals verlies van een baan, psychische gezondheid van de partner). Er wordt aangevuld dat het vooral van belang is om uit het jargon te stappen van preventie en risico's. Er moet aangesloten worden bij een positief gevoel en positieve bewoordingen, dus niet richten op het voorkomen van problemen. Jonge mensen kiezen vaak bewust voor een relatie en bij dat gevoel moet worden aangesloten. Men kan bijvoorbeeld spreken van een conditietraining voor paren of relatiefitness. Een andere term is relatie APK. Deze benamingen geven een positiever gevoel en er wordt geappelleerd dat het normaal is om over je relatie na te denken en er aan te werken. Dr. Ed Spruijt zegt hierover: 'Bijna alle ouders hebben het beste voor met hun kinderen. Dus het stimuleert om het belang van goed ouderschap voor de kinderen te benadrukken. Dat begint eigenlijk al voor de geboorte. De opvoedbelofte propageren (zoals in België) is een goed idee. Periodiek die belofte 'bijstellen' tot een opvoedplan en later (bij scheiding) het ouderschapsplan, is zo gek nog niet. Niet alleen scheiding is nadelig voor kinderen, ook ernstig conflictueuze huwelijken zijn dat. Het percentage conflictueuze huwelijken is (gelukkig) niet zo hoog (ca. 5%), het percentage conflictueuze scheidingen is veel hoger ca. 35%, maar het aantal conflictueuze huwelijken is aanzienlijk. Het zou net zo 'gewoon' moeten worden als zwangerschaps-gymnastiek en het consultatiebureau om naar huwelijksgymnastiek te gaan'. De focus moet liggen op conflicthantering, het leren ruzie maken, start hier al mee in de kinderleeftijd en ook in de pubertijd.

Bereik en motivatie doelgroep

Om mensen te bereiken is het belangrijk om het uit de betuttelende sfeer te trekken. Ireen de Graaf, werkzaam bij het Trimbos instituut noemt dat weerbaarheids programma's aan dit thema specifiek aandacht kunnen besteden, hiermee is het makkelijker om aan te sluiten. Ook geeft zij aan dat het belangrijk is om mantelzorgers

van bijvoorbeeld psychisch zieke partners een aanbod te geven. Daar zijn al programma's voor, maar een specifiek aanbod over communicatie in de relatie ontbreekt nog.

Daarnaast vinden de deelnemers van de expertmeeting het van groot belang om aan te sluiten bij de zogeheten vindplekken, zoals huisarts, school, kinderopvang, werk, mediator en JGZ. Benut ook de mogelijkheden om via internet hulp te zoeken of vragen te stellen. Met name voor jongeren, een voorbeeld is chatten. Jongeren communiceren steeds meer via het web, waarbij zij veilig en anoniem over problemen kunnen praten.

Spruijt noemt dat op de landelijke Stiefdag er veel meer stiefmoeders waren dan stiefvaders. Wel hadden zij vaak hun partner meegenomen. Met andere woorden moeders (vrouwen) zijn makkelijker te motiveren dan vaders (mannen). Je vooral richten tot de vrouwen lijkt dus effectiever.

Start een campagne(s) gericht op verschillende doelgroepen (i.c. doelgroep specifiek). Het normaliseren van communicatie problemen in je relatie is belangrijk. Iedereen heeft hier wel eens moeite mee. Dus een campagne aanpak kan stimulerend werken om hierover met elkaar in gesprek te gaan. De voorwaarde is dat er toegankelijk aanbod is. Daarnaast is mond tot mond reclame een goede vorm.

CJG Eindhoven benoemt dat het bereik van de doelgroepen zeer divers en moeilijk voorspelbaar is.

'Wij hebben nog geen 'gouden' regel ontdekt. Soms staat er een wachtlijst naar aanleiding van een advertentie voor een workshop, soms zijn er voor bijeenkomsten nauwelijks aanmeldingen'. Per onderwerp en doelgroep wordt gezocht naar creatieve, aansprekende en prikkelende vormen op de doelgroep te bereiken. Ook wordt er gekeken hoe en op welke locatie het aanbod kan worden uitgevoerd.

Bijvoorbeeld:

- gespreksgroepen voor kinderen en ouders na scheiding: in 2007 hadden zij een wachtlijst, in 2008 en 2009 waren er nauwelijks aanmeldingen. De uitvoering vond plaats in GGD locatie. In 2010 vindt de uitvoering plaats op school.
- workshops Pittige Pubers, echtscheiding in CJG: hiervoor zijn wachtlijsten
- bereik ouders en kinderen op scholen: in 2010 wordt ingezet op meer samenwerking tussen 12- en 12+ opvoedondersteuners, waarbij een 'aanloop' voor 12+ wordt genomen in groep 7/8 van het basisonderwijs.

'Vanuit het jeugdbeleid is stevig ingezet op vroegsignalering door alle ketenpartners en een snellere doorstroom naar de juiste hulp- en dienstverlening. Hierbij moeten vraag en aanbod efficiënter en effectiever op elkaar aansluiten, waarin ook de communicatie en begeleiding van en tussen ouders een belangrijk onderdeel vormen. Om dit te ondersteunen en te sturen op positief opvoeden, wordt Triple P geïmplementeerd in 2009 en 2010'.

In het kader van echtscheiding zijn een aantal CJG's betrokken bij het opstellen van de blauwdruk voor gemeenten (in samenwerking met het Ministerie voor Jeugd en Gezin en DSP). Hierin staan ook adviezen over hoe en waar doelgroepen bereikt worden. Deze kunnen in principe voor alle thema's worden ingezet.

Rol van de overheid

Het Ministerie voor Jeugd en Gezin en de VNG geven aan dat het wel van belang is om te kijken wat de rol van de overheid zou moeten zijn. Voorbeelden uit het buitenland zijn van belang. Hoe zorgen zij dat dit onderwerp wordt opgepakt. Vraag vanuit hen is: Waar zit je legitimatie als overheid om dit naar je toe te trekken? Je kan het niet gaan opleggen. De VNG vult aan dat in Scandinavische landen werken aan je relatie heel erg 'in' is. De vraag is of dat komt door de actieve rol van de overheid.

Vraag 2:

Is het noodzakelijk dat het aanbod onderscheidend is naar verschillende doelgroepen (opleiding, SES, etnische komaf, religie, man/vrouw; afhankelijk van fase in levensloop dan wel relatie). Graag uw antwoord toelichten!

Door de deelnemers wordt genoemd dat onderzoek nodig is om dit te beantwoorden. Er wordt door de experts verschillend over gedacht. Soms zullen er aanpassingen nodig zijn in het bestaande materiaal, maar vaak zijn kleine aanpassingen al voldoende om het materiaal geschikt te maken. Specifiek aanbod is noodzakelijk, het moet aansluiten bij belevingswereld, en vermogens van de doelgroep om vertrouwen te winnen. Dit kan alleen als het aanbod aansluit, gaat om intieme dingen waarin mensen voelen dat ze 'falen' ook aansluiten bij levensfase, voor geboorte, pubertijd, pensioen etc.

Echter het niet bijzonder differentiëren, werkt ook verbindend: iedereen kan problemen hebben.

Het Trimbos instituut noemt dat er aan man/vrouw verschillen specifiek aandacht moet worden besteed. Cultuurverschillen zijn er ook waar je rekening mee moet houden, zodat je bijvoorbeeld 'strak gehouden' islamitische vrouwen niet juist meer isoleert door ze mondiger te maken.

MOgroep Welzijn & Maatschappelijke dienstverlening zegt hierover: onderscheidend aanbod naar verschillende doelgroepen werkt versnippering in de hand dus niet doen. De professional/hulpverlener moet het maatwerk kunnen leveren, afhankelijk van de cliënt(en) waarmee hij/zij werkt.

Verder wordt genoemd dat Marriage Course wereldwijd wordt toegepast.

Ook wordt aangekaart of het onderwerp relatieondersteuning niet te zwaar is om dat aan professionals over te laten? Besproken wordt dat het zowel vrijwilligers en professionals moeten zijn die zich met dit thema bezighouden. Naast de overheid moeten er ook andere partijen zijn die zich met dit onderwerp bezig houden. Geroepen wordt dat het van belang is om de NVRG en de gezintherapeuten niet te vergeten. Voor hen is dit onderwerp hun hoofdtaak.

De term relatieondersteuning is erg breed. Dit kan bestaan uit een vrijwilligers tak en een tak waarin professionals de ernstigere problemen behandelen. Men wil graag vasthouden aan het drie sporen beleid zoals geschetst in de presentatie.

Vraag 3:

Wat is volgens u de eerste stap die genomen moet worden om te komen tot preventief relatieondersteunend aanbod binnen het CJG? En welke voorwaarden zijn nodig om dit te realiseren?

In de expertmeeting kwamen de volgende suggesties:

- Positieve publiekscampagne voor alle ouders/partners met daarop aansluitend een goed aanbod (3 sporen beleid)
- Publieksbeïnvloeding: aandacht voor relaties is positieve, publieke zaak – image van overheidsbemoeienis vermijden
- Postbus 51 campagne – via internet verwijzen
- Méér aanbod – www.relatietest.nl

CJG Eindhoven noemt dat in eerste instantie de discussie gevoerd moet worden wat de rol van gemeenten (CJG) is in het voorkomen voor relatieproblemen en wat hierin de afbakening is. Hoe staat dit in relatie tot bemoeizorg en wat is de eigen verantwoordelijkheid en ruimte voor de ouders? In welke vorm moet dit aanbod aangeboden worden? Komt er extra financiering voor het uitvoeren van dit aanbod? Welke eisen worden gesteld aan dit aanbod? Mogelijk moeten we nu investeren om later de vruchten te plukken. Bijvoorbeeld in de sociale vaardigheden van kinderen/jongeren en de sociale netwerken van ouders (bijv. via de RBA methode).

Het Trimbos instituut geeft aan dat er eerst een behoeften onderzoek gedaan moet worden, omdat het nog niet duidelijk is of en hoe mensen hieraan willen werken. 'Mental fitness' programma's zijn er steeds meer, dus vanuit een positieve insteek en kracht benaderen. Het past goed in CJG's: E-hulp, versterken sociale vaardigheden, versterken van communicatie. Jongeren vertonen vaak grensoverschrijdend gedrag (vaak gepaard met middelengebruik). Hier dient een goed aanbod voor te komen.

Spruijt zegt hierover:

'Vroeger bestond de Stichting Relatievoorlichting met allerlei activiteiten in het land. De Stichting is wegbezuinigd omdat 'gezin' een ouderwets woord was geworden (nu weer toe aan herwaardering). Hetzelfde lot is de NGR ten deel gevallen. Als voorwaarden noemt hij om aan te sluiten bij en het stimuleren van plaatselijke initiatieven bij vooroplopende CJG's. KIES is bijvoorbeeld zo'n initiatief dat nog steeds groeit. Het Nederlands Jeugdinstituut is ook goed bezig om te kijken wat er zoal is'.

Vraag 4 en 5:

Wat is, in de levensloop van een relatie, het meest geschikte moment om dit preventieve aanbod aan te bieden binnen het Centrum voor Jeugd en Gezin? Visualiseer dit op de levenslooptlijn door het plakken van een sticker.

Kunt u een schatting geven hoeveel (aanstaande) ouders hier gebruik van zullen maken?

Op de vraag om een schatting te geven werd geen antwoord gegeven.

Reacties op het eerste deel van de vraag is om het aanbod niet te beperken tot één levensfase. Richten op meerdere situaties. Transitie momenten als aangrijpingsmoment benutten. Aanhaken bij bijzondere gebeurtenissen wanneer mensen problemen/vragen kunnen hebben, omdat ze dan meer open staan/ kwetsbaar zijn. Dat kan bij geboorte kind zijn, maar ook bij een verlies (zoals verlies baan, psychische gezondheid van de partner). Zorg voor een eigentijdse en vooral positieve boodschap. Verder wordt opgemerkt dat het moment van overlijden van een partner of kind ontbreekt. Ouder-kind relatie blijft bestaan.

Primaire en secundaire preventie is nodig. Primaire preventie gericht op alle volwassenen met een relatie, dus niet alleen ouders.

De MOgroep Welzijn & Maatschappelijke dienstverlening noemt het aanbieden van preventief aanbod al bij ouders van jonge kinderen 0-4 jaar; deze fase heeft vaak veel impact op relatie door nieuwe rollen en verantwoordelijkheden voor ouders. 'Hoe hou je je relatie goed?'

Vraag 6:

Welke andere factoren/initiatieven/ideeën vindt u van belang in het aanbieden van relatieondersteunend aanbod? Wat kunt en wilt u hierin bijdragen?

Over het aanbod wordt gezegd dat het geschikt moet zijn voor kinderen én ouders, dat er aansluiting en afstemming in de programma's moet zijn en dat het aanbod zo mogelijk ingebouwd moet worden in bestaand aanbod. Baken het aanbod af en besteed aandacht aan de verantwoordelijkheden van gemeenten.

Qua inhoud en benadering wordt opgemerkt: kies een positieve insteek, niet probleem gericht maken en normaliseren om hierover te praten: communiceren kan je leren. Besteed aandacht aan de transgenerationale overdracht van manieren van communiceren.

Als ouder ben je rolmodel voor je kind: leren ruzie maken is belangrijk.

Erken dat samengestelde gezinnen specifieke ondersteuning vragen juist vanwege de meerdere systemen/gezins- en relatievormen waarin kinderen zich thuis willen voelen. Aanbod moet laagdrempelig zijn.

Verder wordt het belangrijk gevonden om aandacht te schenken aan de competenties van beroepskrachten, onderzoek te doen naar de effecten van het aanbod ook op langere termijn, internet als bron te benutten voor informatie en hulpverlening en te kijken naar de financiering.

Spruijt zegt nog hierover:

'Ik vind het opvallend en ook mooi dat jullie de kerken betrekken bij dit project.

Opvallend is dat in het jongste rapport van de Raden voor Maatschappelijke Ontwikkeling en Volksgezondheid en Zorg (Investeren rondom kinderen) geen

aandacht wordt besteed aan de kerken.

Het rapport is een vurig pleidooi voor versterking van de omgeving van het gezin (het middenveld) en wijst op de vroeger belangrijker rol van familie, buurt, school etc..

Bettie Carmiggelt, werkzaam als jeugdarts bij de KNMG en adviseur Centrum Jeugdgezondheid/RIVM noemt dat relatieondersteuning en beleid over interventies in de relatielevensloop aanvullend moeten zijn en moeten passen in een breder beleidskader.

Relatieondersteuning zou je kunnen aanbieden op dezelfde manier als opvoedingsondersteuning. Op een laagdrempelig niveau primaire voorlichting laten geven door professionals die al paren en ouders zien waardoor het vanzelfsprekender is om dit onderwerp ter sprake te brengen. Bijv. door verloskundigen, bij de zwangerschapsgym, tijdens de kraamperiode, in de JGZ en het maatschappelijk werk.

Dit kan vanuit het CJG. Het is wel belangrijk dit onderwerp bij die professionals onder de aandacht te brengen en hun deskundigheid hierin te vergroten. Niet alleen op het moment dat mensen hun eerste kind krijgen, maar op elk moment dat een relatie onder druk kan komen te staan, zoals bij ontslag, financiële problemen, (chronisch) zieke kinderen, als alle kinderen uit huis gaan, etc. Hierbij is overdracht van belang bij bijzonderheden bijvoorbeeld van de verloskundige naar de JGZ.

Als er signalen zijn dat er echte ondersteuning of verwijzing naar een interventie nodig is of als mensen dat zelf willen, moet je hen informeren over de mogelijkheden en met hen bekijken wat door hen als nuttig ervaren wordt (kennis is nodig van de sociale kaart). Men kan verwijzen naar bestaande interventies of binnen het CJG (gedeeltelijk) zelf dit organiseren. Ook daarin moet je weten wat het niveau (zwaarte) van de interventie is en hoe ze eventueel op elkaar zouden kunnen aansluiten en samenwerken: van licht naar zwaar (de relatie- en gezinstherapeuten). Los hiervan moet gekeken worden naar de effectiviteit en onderbouwing van deze programma's. Of kinderen erbij betrokken (gezinsgericht) of apart 'behandeld' moeten worden hangt af van de ernst en de aard van de problemen en of de kinderen 'last' van hebben van die problemen. Uitgangspunt moet zijn wat is het probleem, wie heeft er last van, wat voor invloed heeft het op de relatie en hoe kun je het oplossen? Ten slotte is het belangrijk dat er iemand is die het totaal van zorg in het gezin in het vizier houdt.

12. Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

Dit rapport biedt een overzicht van het aanbod aan Nederlandse en buitenlandse groepsgerichte programma's. Er zijn geen studies beschikbaar over het effect van het huidige Nederlandse aanbod, zodat er geen uitspraken kunnen worden gedaan over de effectiviteit en de kwaliteit van de Nederlandse programma's.

Meerdere buitenlandse onderzoeksreviews tonen aan dat relatieondersteunende programma's een bescheiden positief effect kunnen hebben op de kwaliteit van de partnercommunicatie en de beleving van de relatie. Uit de reviews kan niet eenduidig worden geconcludeerd dat relatieondersteunende programma's echtscheiding effectief kunnen voorkomen.

Naar het effect van meerdere buitenlandse groepsgerichte programma's is wel wetenschappelijk onderzoek gedaan. Meerdere onderzoekers geven aan dat het beschikbare onderzoek nog geen eenduidig beeld geven van de doelrealisering van specifieke programma's voor specifieke doelgroepen. Ook wordt aangegeven dat veel onderzoeken nog niet voldoen aan de hoogste onderzoeksstandaard (RCT's). Uit onderzoeken van relatieondersteunende programma's zijn nog geen handzame overzichten van 'werkzame factoren' van relatiesteun en nog geen 'wat werkt' kenmerken gedistilleerd.

Buitenlands onderzoek levert nog onvoldoende inzicht op over toepassing en bereik van het aanbod voor bepaalde doelgroepen.

Verder wijzen veel reviews op lacunes die er bestaan in de stand van zaken van het onderzoek:

- het wetenschappelijk niveau van het onderzoek is nog niet optimaal; het ontbreekt aan voldoende RCT's, en lange termijnonderzoek;
- het ontbreekt aan inzicht in de werkzame factoren; inzicht hoe de manier van werken met betrekking tot de beïnvloedbare factoren bijdraagt aan het interventiedoel;
- het ontbreekt aan inzicht over: wat, wanneer, voor wie, met welke intensiteit;
- programma's worden nauwelijks gevolgd door lage SES-groeperingen; en effectonderzoek ontbreekt;
- de beschikbare programma's zijn niet afgestemd op deelnemers met hoog risicofactoren;
- inzicht in motivatie tot deelname van verschillende groeperingen, en omstandigheden bij uitval ontbreken grotendeels;
- effect op het welbevinden van de kinderen, en op het voorkomen van echtscheiding is niet of nauwelijks onderzocht.

Buitenlands onderzoek laat zien dat bij de programmaontwikkeling het programma PREP een centrale rol speelt. Meerdere buitenlandse onderzoeken suggereren de effectiviteit. Nederlands onderzoek van PREP liet geen positief resultaat zijn. Wellicht kan het PREP aanbod inspiratie bieden voor vernieuwde implementatie in Nederland of voor doorontwikkeling van het huidige Nederlandse aanbod. Ook is het belangrijk om in het aanbod rekening te houden met de intensiteit en de kwaliteit van de scholing, opleidingscriteria en leerdoelen van train-de-trainers, en competentieprofielen van de uitvoerders.

Wat criteria voor effectiviteit betreft kan uit de gegevens die de aanbieders van Nederlandse programma's hebben aangeleverd, zijn de volgende conclusies te trekken:

- De initiatiefnemers van de Nederlandse programma's besteden aandacht aan de kwaliteit van de uitvoering door training en begeleiding van de uitvoerders.
- De organisatie en uitvoering van de meeste Nederlandse programma's gebeurt door vrijwilligers.
- De uitvoerders van de programma's geven aan dat er handleidingen en werkboeken beschikbaar zijn.
- Het ontbreken van onderzoek naar de programma's die nu worden uitgevoerd vormt een lacune. Er bestaat geen inzicht in de effectiviteit van de programma's. Het enige wetenschappelijk onderzoek (van PREP) leverde geen positieve resultaten op.
- Gefundeerde informatie ontbreekt over 'research supported content', lacunes zitten er in fundering van de opzet (inzicht in doelgroepen, matching van vraag aanbod afstemming, inzicht in werkzame factoren).
- De laatste jaren zien wij vernieuwende ontwikkelingen: beschikbaarheid van de module 'Relatiesteun' van Triple P, de gezinsgerichte benadering van 'De tijd van je leven', de site van Korrelatie www.werkenaanrelatieproblemen.nl en initiatieven vanuit particuliere praktijken.
- De duurzame relatie krijgt momenteel weinig publieke aandacht terwijl scheiding nu meer publiekelijk geaccepteerd lijkt.
- Op de expertmeeting werd geconstateerd dat de verschillende werkvelden (vormingswerk, preventie, lichte en zwaardere hulpverlening) elkaar niet kennen en elkaars mogelijkheden niet benutten.

Verder onderzoek is dus aanbevolen.

Wat moment van aanbieden betreft bestudeert men op dit ogenblik in verschillende landen de mogelijkheden van een integraal aanbod aan ouders in de zwangerschap en het eerste levensjaar van de baby. Ook Nederlandse experts ondersteunen onderzoek naar mogelijkheden om in het aanbod rondom gezondheid en opvoeden ook de partnerrelatie een plaats te geven.

De Centra voor Jeugd en Gezin bieden mogelijkheden voor relatieondersteunend aanbod. Een aanbod relatieondersteuning past inhoudelijk in het basismodel van het CJG: het voorkomen van langdurige spanningen in het gezin komt het welbevinden van het kind ten goede.

In Nederland is er nog nauwelijks sprake van een preventief relatieondersteuning aanbod vanuit het CJG. In het buitenland gebeurt dit in een aantal landen in met de CJG vergelijkbare centra of meer specifieke centra, zoals Engeland, Finland, Noorwegen en Australië. In de laatste twee landen wordt relatieondersteuning aangeboden naast andere ‘interventies in de relatielevensloop’, zoals mediation. Daarnaast is het aanbod van die centra niet alleen gericht op stellen, maar ook op het gehele gezin.

In enkele CJG’s in Nederland is ook een aanbod aan gezinnen rondom scheiding beschikbaar

Minister Rouvoet legt de verantwoordelijkheid voor interventies in de relatielevensloop, variërend van het versterken van de relatievaardigheden van ouders tot hen informeren over de gevolgen van scheiding voor kinderen, bij de CJG neer.

Aanbevelingen

Zoals al verwoord in de conclusies zijn er geen studies beschikbaar over het effect van het huidige Nederlandse aanbod. Er kunnen geen uitspraken worden gedaan over de effectiviteit en de kwaliteit van Nederlandse programma’s. In het buitenland is wel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar programma’s. Echter levert dit geen eenduidig beeld op van de doelrealisering van specifieke programma’s voor specifieke doelgroepen. De vraagstelling van de opdracht van ZonMw was om aanbevelingen te doen voor de Nederlandse situatie: welk aanbod kan op welk moment in de levensloop van een relatie door de Nederlandse Centra voor Jeugd en Gezin worden aangeboden, c.q. welk aanbod moet voor de Nederlandse situatie worden aangepast of ontwikkeld? Concluderend is dat er geen bewezen effectief aanbod voor relatieondersteuning kan worden aanbevolen.

In deze verkennende studie zijn aanknopingspunten te vinden om te komen tot een aanbod over relatieondersteuning voor de Centra voor Jeugd en Gezin.

Onze aanbeveling is om deze aanknopingspunten en mogelijkheden verder te onderzoeken en te verkennen zodat er een geschikt en kwalitatief goed aanbod ontwikkeld kan worden.

Deze aangrijpingspunten liggen er op verschillend niveau:

- op het niveau van beleid: het driesporenbeleid, overheidsbeleid en CJG;
- op het niveau van de levensloop in een relatie;
- op het niveau van het aanbod.

Op het niveau van het beleid

In de literatuur - en ook door experts – wordt aanbevolen om het onderwerp relatieondersteuning in een bredere context een plek te geven. Gepleit wordt voor een integraal drie sporen beleid. Dit betekent dat integraal wordt ingezet op:

1. visieontwikkeling en publieksbeïnvloeding gericht op het belang van een duurzame relatie en het werken aan een relatie (bijvoorbeeld door een publiekscampagne);
2. educatie en preventie;

3. hulpverleningsaanbod.

Voor het overheidsbeleid liggen er de volgende aanknopingspunten:

- Uit de constatering dat het huwelijk en het ouderschap laag worden gewaardeerd trekken Vanassche e.a. (2007) de conclusie dat het overheidsbeleid gericht moet zijn op het versterken van familie- en gezinsrelaties.
- Naast diverse vormen van relatieondersteuning en andere interventies tijdens de relatielevensloop hebben verschillende overheden in het buitenland verschillende activiteiten gefinancierd: voor onderzoek, voor het ontwikkelen van aanbod en financiën beschikbaar gesteld voor specifieke doelgroepen.
- In het hoofdstuk over buitenlands beleid zijn voorwaarden en suggesties genoemd voor de implementatie en borging van relatieondersteuning voor (aanstaande) ouders in Nederland door de (rijks en/of lokale) overheid. Hierin wordt toegelicht wat dit kan betekenen voor het rijk en gemeenten op het gebied van het formuleren van beleid, uitvoering, evaluatie en aanpassing van beleid. De rijksoverheid kan de beleidsuitvoering in gemeenten met name ondersteunen door een positieve beeldvorming over het werken aan je relatie neer te zetten en het stimuleren en financieren van zaken als:
 - de ontwikkeling van een specifiek programma op het gebied van relatieondersteuning en/of voor andere fasen in de relatielevensloop
 - onderzoek naar de effectiviteit van het huidige Nederlandse aanbod op dit gebied
 - de training van professionals die dit aanbod kunnen verzorgen
 - de ervaringen vanuit de advocatuur en mediation benutten
- Op de expertmeeting werd door het Ministerie voor Jeugd en Gezin en de VNG opgemerkt dat het wel van belang is om te kijken wat de rol van de overheid zou moeten zijn. Voorbeelden uit het buitenland zijn van belang. Hoe zorgen zij dat dit onderwerp wordt opgepakt. Vraag vanuit hen is: Waar zit je legitimatie als overheid om dit naar je toe te trekken? Je kan het niet gaan opleggen. De VNG vult aan dat in Scandinavische landen werken aan je relatie heel erg 'in' is. Vraag is of dat komt door de actieve rol van de overheid.
- In de Beleidsagenda 2010 van het Ministerie voor Jeugd en Gezin is te lezen dat er in 2010 een handreiking voor de CJG's wordt uitgebracht, over het ondersteuningsaanbod voor ouders die overwegen te scheiden of hun relatievaardigheden willen versterken (en voor hun kinderen). Ook wordt er gewerkt aan een publieksbrochure voor ouders die overwegen te scheiden of hun relatievaardigheden willen versterken (en voor hun kinderen).

Wat het CJG betreft:

- In de aanbodontwikkeling van de CJG's past de verdere ontwikkeling van relatieondersteuning in samenhang met het andere aanbod van jeugdgezondheidszorg en opvoedingsondersteuning. 'Happy parents tend to be better parents'.
- Wanneer CJG's meer relatieondersteunende taken gaan uitvoeren, zullen instellingen en medewerkers hiervoor toegerust moeten zijn. Meerdere experts geven aan dat voor de concrete uitvoering van het aanbod nog voorwaarden moeten worden vervuld. Het vraagt om onder andere visieontwikkeling over het belang van

een duurzame relatie en het belang van relatieondersteuning, het belang van de ontwikkeling van een verwevenheid van het aanbod voor ouders rondom gezondheid, relatie en opvoeden; het belang van de ontwikkeling van een integraal aanbod voor partners van vorming, preventie en hulp; beschikbaarheid van evidence based programma's en werkwijzen, adequate randvoorwaarden voor de uitvoering, en voldoende adequate competenties van CJG medewerkers. Dit betekent dat ingespeeld zal moeten worden op behoeften van de werkers voor verdere scholing en begeleiding. Er kan ook beter gebruik worden gemaakt van samenwerkingsmogelijkheden (bijvoorbeeld van het AMW) en bijscholing (bv. door relatietherapeuten) van de eerstelijnsprofessionals in relatieondersteuning. Daarnaast is het belangrijk om met communicatieve instrumenten, zoals een website of folder, haar CJG aanbod over relatieondersteuning en mogelijk ook andere interventies in de relatielevensloop aan haar burgers kenbaar maken.

- Om te komen tot preventief relatieondersteunend aanbod binnen de CJG en voorwaarden die nodig zijn, kunnen de reacties genoemd in de expertmeeting en andere experts in overweging genomen worden zoals een behoeften onderzoek om goed inzicht te krijgen of en hoe mensen willen werken aan de relatie, een positieve publiciteitscampagne, helderheid over de rol van gemeenten in het voorkomen van relatieproblemen en de afbakening hierin, aansluiten bij en het stimuleren van plaatselijke initiatieven bij vooroplopende CJG's.
- Relatieondersteuning zou je kunnen aanbieden op dezelfde manier als opvoedingsondersteuning. Op een laagdrempelig niveau primaire voorlichting laten geven door professionals die al paren en ouders zien waardoor het vanzelfsprekender is om dit onderwerp ter sprake te brengen. Bijv. door verloskundigen, bij de zwangerschapsgym, tijdens de kraamperiode, in de JGZ en het maatschappelijk werk.

Op het niveau van de levensloop in een relatie

Vanuit het perspectief van de levensloop zijn onderstaande punten van belang:

- Kelly & Fincham (1999) suggereren dat vervolgsessies rondom cruciale levensmomenten daarom positief kunnen zijn. Het onderzoek van Cowan & Cowan (2000), waar ouders rondom de geboorte van het kind en bij het naar school gaan van het kind, activiteiten kregen aangeboden, bevestigt dit.
- Veel onderzoeksgegevens en praktijkervaringen leren dat de ouder-kindrelatie een goed aangrijpingspunt vormt om met de ouders te werken aan het welzijn van de kinderen in brede zin, en aan een positief gezinsklimaat.
- Inhoudelijk lijken de aandachtspunten welbevinden, ouderschap en vaderschap, en beginnend ouderschap aanknopingspunten te kunnen zijn voor verdere beleidsontwikkeling rondom relatiebevordering.
- Op de expertmeeting wordt benadrukt dat het aanbod moet aansluiten bij de levensloop. Beperk het aanbod niet tot één levensfase. Transitie momenten als aangrijpingsmoment benutten. Haak bijvoorbeeld aan bij bijzondere gebeurtenissen wanneer mensen problemen/vragen kunnen hebben, omdat ze dan meer open staan/ kwetsbaar zijn. Dat kan bij geboorte kind zijn, maar ook bij een verlies (zoals verlies van een baan, psychische gezondheid van de partner). Er moet aangesloten

worden bij een positief gevoel en positieve bewoordingen, dus niet gericht op het voorkomen van problemen. Jonge mensen kiezen vaak bewust voor een relatie en bij dat gevoel moet worden aangesloten. Men kan bijvoorbeeld spreken van een conditietraining voor paren of relatiefitness. Een andere term is relatie APK.

Op het niveau van het aanbod

Hier liggen aanknopingspunten op het gebied van bijvoorbeeld de effectiviteit en inhoud van relatieondersteunend aanbod, de competenties van de uitvoerder, naamgeving van het aanbod, bereik en motivatie van de doelgroep en digitale vormen van steun.

- Er is meer informatie nodig om gezinnen op effectieve wijze een adequaat preventief aanbod te bieden om dreigende conflicten en instabiliteit te voorkomen. Enerzijds leert (buitenlands) onderzoek dat een educatief/preventief aanbod bij kan dragen aan verbetering van tevredenheid over de relatie en aan communicatievaardigheden. Anderzijds is uit de stand van zaken van het onderzoek af te leiden dat er voor een effectief en kostenefficiënt aanbod veel vragen nadere bestudering vergen. In hoeverre is relatievorming beïnvloedbaar? Hoe ontwikkelen zich spanningen en problemen in de relatie bij Nederlandse paren? Bij welke mate van spanningen en problemen ontstaat er schade voor het eigen welbevinden, voor de stabiliteit in de relatie, voor de kinderen? Zijn er groeperingen in Nederland te noemen die meer dan andere last hebben van relatieproblemen? Wat is er bekend over de behoeften van partners aan steun en hulp? Welk aanbod sluit aan op de verschillende behoeften van verschillende groeperingen ouders? Wat is bekend over de motivatie van Nederlandse stellen/ouders om deel te nemen aan educatieve en preventieve programma's? Wat is bekend over kostenefficiëntie van programma's?
- Benut de analyses en conclusies die opgemerkt zijn over het belang van effectief aanbod in de stand van zaken van het onderzoek, bijvoorbeeld het entameren van onderzoek, analyseren van theoretische onderbouwing van de programma's.
- Als uitgangspunt voor het aanbod kunnen de kenmerken van 'wat werkt'-kenmerken van preventie (NJI dossier Effectiviteit van jeugdinterventies) en de kenmerken 'wat werkt' bij oudertrainingen als denkkader meegenomen worden.
- In het aanbod van programma's kunnen de beschermende factoren en de positieve kwaliteiten die bijdragen aan een positieve relatie een plek krijgen. De inhoud van het aanbod kan inspelen op vaardigheden zoals openheid, communicatie, sensitiviteit, oplossen van problemen. Ook kan gekeken worden naar de risicofactoren, het is belangrijk om zich bewust en alert te zijn wat voor invloed deze risicofactoren kunnen hebben op de relatie. Aanbod kan hier aandacht aan besteden. Daarnaast kunnen de factoren die van invloed zijn op de tevredenheid van een relatie meegenomen worden in het aanbod. Zoals interactie in een relatie, levensgebeurtenissen, individuele karakteristieken en de etnische en culturele context. (= hfd 3 belang van goede relatie/relatieondersteuning)
- Op de expertmeeting werd over het aanbod gezegd dat het geschikt moet zijn voor kinderen én ouders, dat er aansluiting en afstemming in de programma's moet zijn en dat het aanbod zo mogelijk ingebouwd moet worden in bestaand aanbod. Baken het aanbod af en besteed aandacht aan de verantwoordelijkheden van gemeenten.

- Spruijt en anderen geven aan dat de focus in relatieondersteuning moet liggen op conflicthantering, het leren ruzie maken. Start hier al mee in de kindertijd en pubertijd.
- Huwelijk- en relatieondersteuning, zoals family counselling, stelt ouders en kinderen in staat om toegang te hebben tot informatie, advies en effectieve ondersteuning tijdens belangrijke levensfasen en tijdens een crisis die verband kan houden met het beginnen (of toenemen van) relatieproblemen.
- Competenties van de uitvoerders: Asay & Lambert (1999) stellen dat de kwaliteit en de competenties van de uitvoerders een tweemaal zo zwaar gewicht hebben voor de effectiviteit dan de beschreven methodiek. Daarom wordt bij de Nederlandse programma's aandacht besteed aan de scholing en begeleiding van de uitvoerders.
- Bereik en motivatie van de doelgroep: deelnemers van de expertmeeting vinden het van groot belang om aan te sluiten bij de zogeheten vindplekken, zoals huisarts, school, kinderopvang, werk, mediator en JGZ. Benut ook de mogelijkheden om via internet hulp te zoeken of vragen te stellen. Met name voor jongeren, een voorbeeld is chatten. Jongeren communiceren steeds meer via het web, waarbij zij veilig en anoniem over problemen kunnen praten.
- Ook blijkt uit het internetonderzoek van Synovate blijkt dat de meeste mensen behoefte hebben aan digitale vormen van steun. Ook Korrelatie geeft aan dat naar hun ervaring internet door veel mensen – als eerste – wordt geraadpleegd. Onderzoek en overweeg de mogelijkheden van digitale ondersteuning
- Naamgeving van het aanbod kan het imago verbeteren. Een 'communicatietraining' trekt meer deelnemers dan een 'groepstherapie voor paren'.
- Aanbieden van preventief aanbod al bij ouders van jonge kinderen 0-4 jaar; deze fase heeft vaak veel impact op relatie door nieuwe rollen en verantwoordelijkheden voor ouders. 'Hoe hou je je relatie goed?'
- In het aanbod kan qua doelstelling van programma's een driedeling worden onderscheiden: vormingsprogramma's, preventie-programma's en hulpverlenings-programma's. In de programmering worden wat inhoud en werkwijze betreft onderdelen van programma's en werkwijzen van elkaar overgenomen. Zo spiegelt men zich vaak aan het Amerikaanse PREP-model (Prevention and Relationship Enhancement Program). Ook werd op de expertmeeting genoemd dat men het belang van het driesporenbeleid onderstreept.
- Vaardigheidstrainingen bereiken een sterker effect dan de bewustwordingsprogramma's (Hawkins e.a., 2007).
- In meerdere reviews wordt aangegeven dat programma's die zich vooral richten op het trainen van vaardigheden een sterker effect bereiken dan de vormingsprogramma's. Interventies die zich richten op risicogroepen bereiken weer een sterker effect de preventieve programma's. Een verklaring hiervoor is dat het niveau van tevredenheid over de relatie, c.q. communicatie bij de aanvang van deelname bij de verschillende groeperingen verschilt. Deelnemers aan vormingsprogramma's hebben vaak al een voldoende/goed niveau van tevredenheid. Deelname aan een programma zal dan een kleine verbetering kunnen bewerkstelligen.

Bronnenlijst

- *geraadpleegde reviews en overzichtartikelen;*
- *literatuur;*
- *publieksuitgaven;*
- *websites van organisaties;*
- *wat werkt in oudertrainingen;*
- *wat werkt in preventie.*

Geraadpleegde reviews

Anestis, J. (2009). Improving relationships: the empirical status of marital enrichment programs. Gedownload oktober 2009 van <http://www.psychotherapybrownbag.com/>

Adler, F. e.a. (2004) Putting Empirical Knowledge to Work: Linking Research and Programming on Marital Quality. *Family Relations*. Vol. 53(5), Oct 2004, p. 527-546.

Benson, H. & S. Callan (2009). What works in Relationship Education? Lessons from Academics and Service Deliverers in the United States and Europe. Qatar: Doha International Institute for Family studies and Development.

Blanchard, V. (2009). Investigating the effects of marriage and relationship education on couples' communication skills: A meta-analytic study. *Journal of Family Psychology*. Vol. 23(2), apr 2009, p. 203-214.

Blanchard, V. (2008). Does Marriage and relationship education improve couples' communication? A meta-analytic study. Thesis Brigham Young University.

Carroll, J. S., & Doherty, W. H. (2003). Evaluating the effectiveness of premarital prevention programs: A meta-analytic review of outcome research. *Family Relations*, 53, 105-118.

Caruana, C. and R. Parker (2009). Embedding research in practice. Research within Family Relationship Centres in Australia. AFRC Briefing, nr. 14, 2009.

CBS (2009). Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw. Den Haag: CBS.

Chang, Y-S, & H. Barrett (2009): Couple relationships. A review of the nature and effectiveness of support services. London: Family & Parenting Institute.

Childs, G. (2009). Marriage preparation education program: an evaluation of essential elements of quality. Master thesis Brigham Young University.

Coffin, B. (2009). Marriage.gov. A promising public policy. In: Benson, H. & S. Callan (2009). What works in Relationship Education? Lessons from Academics and Service Deliverers in the United States and Europe. Qatar: Doha International Institute for Family studies and Development.

Cowan, C. & Ph. (1999). When partners become parents: the big life change for couples. Mahwah, New Jersey: Erlbaum.

Darling, C. (2009). Global family concerns and the role of family life education: An ecosystemic analysis. *Family Relations*. Vol. 58 (1), Feb 2009, p. 14-27.

Dion, M (2005). Healthy marriage programs: learning what works. *The Future of Children*. (Vol. 15 (2), Fal 2005, p. 139-156.

Dunn, R. , A. Schwebel (1995). Meta-Analytic Review of Marital Therapy Outcome Research. *Journal of Family Psychology*, March 1995, Vol. 9, No. 1, 58-68.

Fawcett, E. (2006). Is marriage education effective? A meta-analytic review of marriage education programs. Dissertation Brigham Young University.

Fagan, P., R. Patterson, R. Rector (2002). *Marriage and Welfare Reform: The overwhelming evidence that marriage education works*. Washington: The Heritage Foundation.

Family Strengthening policy center (2005). Marriage and relationship education. Will it reduce poverty and strengthen families. Family Strengthening policy center, Policy Brief, nr. 12, November 2005.

Fincham, F. & S. Beach (1999). Conflict in marriage: Implications for working with couples. *Ann. Rev. Psychol.* 1999, 50, 47-77.

Halford, W., e.a. (2003). Best practice in couple relationship education. *Journal of Marital and Family Therapy*. July 2003, Vol. 29, nr. 3, 385-406.

Hahlweg, K., Markman, H.,Thurmairer, e., Engl, J., Eckert, V. (1998), Prevention of marital distress: results of a German prospective longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, (12 (4), 543-556.

Halford, W. (2004). The future of couple relationship education: Suggestions on how it can make a difference. *Family Relations*, Vol. 53, nr. 5, 559-566.

Hansen Helskog, G. (2009). The Norwegian state: A relationship educator. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 137 - 148). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Hawkins, A. V., V. Blanchard, E., B. Fawcett & J.Jenkins (2007). Is marriage and relationship education effective? A comprehensive meta-research. Poster presented at the Society for Prevention Research Annual Conference, May 30, 2007, Washington D.C.

Hawkins, A., V. Blanchard, S. Baldwin, and E. Fawcett (2008). Does Marriage and Relationship Education Work? A Meta-Analytic Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* Copyright 2008 by the American Psychological Association, 2008, Vol. 76, No. 5, 723-734

Kamp Dush, M., M. Taylor Rhiannon, A. Kroeger (2008). Marital happiness and psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57 (April 2008), 211–226. Blackwell Publishing.

Laurenceau, J. (2004). Community-Based Prevention of Marital Dysfunction: Multilevel Modeling of a Randomized Effectiveness Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 72(6), dec 2004, p. 933-943.

Markman, H. (2008). The new frontier in relationship education: Innovations and challenges in dissemination. *The Behavior Therapist*. Vol. 31 (10), jan. 2008, p. 14-17.

Marriage and Family Council & Australian Government of Family and Community services (2002). A study of Australian relationship education serve activities 2002.

McKeown, K. (2002). *Unhappy Marriages: Does Counseling Help?* Maynooth: ACCORD.

Moore, K. e.a., (2004). What is 'Healthy marriage'? Defining the concept. *Child Trends Research Brief*, 2004, 16.

One plus One (2006). *The transition to parenthood. The 'magic moment'*. London: One plus One.

Ooms, T. (2005). The new kid on the Block: What is marriage education and does it work? *Clasp Policy Brief*, July 2005, no. 7.

Powell, L. e.a. (2004). The MEG: Examining how a Marriage Enrichment Model can build and sustain positive interaction in relationships. In: *Vision*, National Council on Family Relations, 2004 edition: *What is the Future of Marriage?*

Reardon-Anderson, J., M. Stagner, J. Macomber, and J. Murray (2005): *Systematic Review of the Impact of Marriage and Relationship Programs*. Washington: Urban Institute

Rhoades, G. & Stanley, S. (2009). Relationship education for individuals: The benefits and challenges of intervening early. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 45 - 54). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Robinson, E. and R Parker (2008). Prevention and early intervention in strengthening families and relationships: Challenges and implications. *AFRC Issues*, nr. 2. 2008

Schulz, M. C. Cowan and Ph. Cowan (2006). Promoting Healthy Beginnings: A randomized controlled trial of a preventive intervention to preserve marital quality during the transition to parenthood. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, Vol. 74, Issue 1, February 2006, p. 20-31

Stanley, s. & G. Rhoades (2009). Marriage at risk. Relationship formation and opportunities for relationship education. In: H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 45 - 54). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Stanley, S., H. Markman, & N. Jenkins (2008). Marriage education and Government policy: Helping couples whop choose marriage achieve success. NICHD.

Stanley, S. P. Amato, C. Johnson, H. Markman (2006): Premarital education, marital quality and marital stability: findings from a large, random household survey. *Journal of Family Psychology*, (20) (1), 117-126.

Stanley, S. (2001). Making a case for premarital education. *Family Relations*, 50(3), 272-280.

Stanley, S. e.a. (2001). Community-based premarital prevention: Clergy and lay leaders on the front lines. *Family Relations*, vol. 50, nr. 1. 67-76.

Literatuur

Abela, A. (2009). Relationship education for families in transition between different cultural value systems: A Maltese perspective. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 149 - 160). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Acker, L. van (2004): Addressing problems of marriage: Are governments part of the solution? <http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2004/van%20Acker.pdf>

Adams, B. & Trost, J. (2005). *Handbook of world families*. Beverley Hills: Sage.

Amato, P. & Rogers, S (1997). A longitudinal study of marital problems and subsequent divorce. *Journal of Marriage and the family*, 59 (3) 612-624.

Anderson Moore, K, Jekielek, S.M.et al. (2004). *What Is 'Healthy Marriage'? Defining the Concept*. No. 2004-16. Washington, D.C.: Child Trends.

Anderson, R., Mikulić, B., Vermeylen, G., Lyly-Yrjanainen, M., Valentina, Z. (2009). *Second European Quality of Life Survey - Overview*. Dublin: Eurofound. Voor het volledige verslag, zie: www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0902.htm

Arriaga, X. & Agnew, C. (2001). Being Committed: Affective, Cognitive, and Conative Components of Relationship Commitment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 27, No. 9, 1190-1203.

Australian Parliament House of Representatives Standing Committee on Family and Human Services. (2006). *Balancing work and family: Report on the inquiry into balancing work and family*. Canberra: Australian Government.
<http://www.aph.gov.au/house/committee/fhs/workandfamily/report.htm>

Barlow, P. & Berg, S. van (2009). Keeping the baby in mind. Infant mental health in practice. London: *Routledge*: p. 77-86.

Barnacle, R. & Abott, A. (2009). The development and evaluation of a Gottman-based premarital education program: a pilot study. *Journal of couples Therapy*, January 2009, p. 64-82.

Barnett, R. & Rivers, C. (2004). *Bij gelijke geschiktheid: Waarom mannen en vrouwen hetzelfde zijn*. Amsterdam: Archipel.

Barrows, P. (2009). *The importance of the parental couple in parent-infant psychotherapy*.

Belksky, J., Lang, M. & Rovine, M. (1985). Stability and change in marriage across the transition tot parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 855-865.

Benson, H. & Callan, S. (2009). *What works in Relationship Education? Lessons from Academics and Service Deliverers in the United States and Europe*. Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Benson, H. (2002). *Marriage education: what do we know? What should we do about it?* Bristol: Bristol Community Family Trust.

Berman, E. & Lief, H. (1975). Marital therapy from a psychiatric perspective an overview. *American Journal of Psychiatry*, 132 (6) 583-592.

Beslky, J. (1984). The determinants of parenting, a process model. *Child Development*, 55, 83-96

Blanchard, V. (2008). *Does marriage and relationship education work? A meta-analytic study*. Thesis Brigham Young University.

Boelhouwer, J. (2008). Bedrieglijke vrouwen'. In: *M/V. SCP-nieuwsjaarsuitgave*, 2008, p. 124-129.

Bond, L. & Wagner, B. (1988). *Families in transition: Primary prevention programs that work*. Newbury Park: Sage.

Bongardt, D. van de , Mouthaan, I. & Bos, H. (2009) Seksuele en relationele vorming in het voortgezet onderwijs. *Pedagogiek*, 29^e jrg., 1, 2009, p. 60-77.

Braithwaite, S. & Fincham, F. (2009). A Randomized Clinical Trial of a Computer Based Preventive Intervention: Replication and Extension of ePREP. *Journal of Family Psychology*, 2009, Vol. 23, No. 1, 32-38.

Brink, G. van den (1999): *Trends in gezinsonderzoek. Tien jaar onderzoek in Nederland nader bekeken*. Assen: Van Gorcum

Brink, J. van den (2009): *De staat achter de voordeur?! Overheidsinvloed op het gezin in internationaal perspectief*. Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.

Brock, R. & Lawrence, E. (2009): Too much of a good thing: Underprovision versus overprovision of partner support. *Journal of Family Psychology*, 2009 Volume 23, Issue 2 (April), p. 181-192

Buunk, B. & Driel, B. van (1988): *Variant lifestyles and relationships*. Newbury Park, CA: Sage.

Cabinet Office (2008): *Families in Britain: an evidence paper. Analytical discussion paper*. Cabinet Office, Department for Children, School and Families.

Carlson, M. & McLanahan, S. (2006): Strengthening Unmarried Families: Could Enhancing Couple Relationships Also Improve Parenting? *Social Service Review* (June 2006).

Carroll, J. & Doherty, w. (2003): Evaluating the effectiveness of premarital prevention programs: a meta-analytic review of research. *Family Relations* 52 (2), 105-118.

Carvalho, M. Pessoa de (2004): Modos de educação, gênero e relações escola–família. Ways of education, gender and school family relationship. *Cadernos de Pesquisa*, vol.34 no.121 São Paulo Jan./Apr. 2004.

Castelein, M. (2009). *De mooiste tijd van je leven*. Amsterdam: augustus.

Centre for Social Justice (2008): *The next Generation Report. Early Years Commission Report*. London: Centre for Social Justice.

Chambers, D. (2001). *Representing the family*. London: Sage.

Chan, Y-S. & H. Barrett (2009): *Couple relationships. A review of the nature and effectiveness of support services*. London: Family and Parenting Institute.

Clarke L. & Berrington, A. (1999). *Socio-demographic predictors of divorce*. London: One plus One Marriage and Partnership Research.

Clements, M. S. Stanley & Markman, H. (2004). Before they said ‘I do : discriminating among marital outcomes over 13 years. *Journal of Marriage and Family*, 66 (3), 613-626.

Clulow, C. (2001) *Adult attachment and couple psychotherapy: The secure base in practice and research*. London: Brunner Routledge.

Clulow, C. (1996). *Becoming parents together. Ten things to hold in mind when working with new parents (and then some ...)*. London: The Tavistock Centre for Couple Relationships.

Coffin, B. (2009). Marriage.gov: A promising public policy. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 121 - 136). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Cowan C. & Ph Cowan. (2007). *Attending to the couple: the missing link in what works best in parenting support*. Presentatie op een masterclass van het Family and Parenting Institute (NFPI), 07-12-2007. Te downloaden van www.familyandparenting.org.

Cowan, C. & Cowan, P. (1995) Interventions to ease the transition to parenthood; Why they are needed and what they can do. *Family Relations*, 44: 412-4.

Cowan, C. & Cowan, Ph. (2000). *When partners become parents. The big life change for couples*. New Jersey: Lawrence Erlbaum

Cowan, P. & Cowan, C. (2003) *Normative family transitions, normal family process, and healthy child development in Normal Family Processes*, 3rd Edition, ed Walsh, F. New York: The Guilford Press.

Cowan, P. & Cowan, C. (2000) *When partners become parents: The big life change for couples*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Cowan, P., Cowan, C., Ablow, J., Johnson, V.K., & Measelle, J. (2005) *The family context of parenting in children's adaptation to elementary school*. Mahwah, NJ; Lawrence Erlbaum Associates.

Cowan, P., Cowan, C., Heming, G., Garrett, E., Coysh, W., Curtis-Boles, H. & Boles, A. (1985) Transition to parenthood: His, hers, and theirs. *Journal of Family Issues*, 6, 451-481.

Crébas, A., S. Nossent, N. Tan (2009): *Evaluatieonderzoek perinatale cursussen Amsterdam Thuiszorg 2008-2009*. Amsterdam Stichting Babywerk, 2009

Crombrugge, H. van (2005). Geen opvoeding zonder uitgesproken engagement. Van huwelijksbelofte naar opvoedingscontract. In: H. van Crombrugge, E. Lombaert (red.), *Gezin en opvoeding. Weldadig en gewelddadig*, p. 77-94. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2005.

Crombrugge, H. van (2006). *Van huwelijkscontract naar opvoedingsbelofte*. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen.

Dam, J. van (2008): Is de Gezinsnota van Rouvoet betuttelend?. *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*, nr. 12, december 2008, p. 26-27.

Darling, C. & K. Turkki (2009): Global Family Concerns and the Role of Family Life Education: An Ecosystemic Analysis. *Family Relations*, vol. 58, Issue I, p. 14-27.

David O. Coolidge Davies, PT, Woitach, MJ, Winter, MA, and Cummings, EM. (2008) Children's Insecure Representations of the Interparental Relationship and their School

- Adjustment: The Mediating Role of Attention Difficulties by (University of Notre Dame). *Child Development*, Vol. 79, Issue 5, October 2008.
- DCSF (2008): First ever government relationship summit. London: Department for Children, *School and families*. Van www.dcsf.gov.uk , 05-01-2009.
- Deave, T., D. Johnson en J. Ingram (2008): Transition to parenthood: the needs of parents in pregnancy and early parenthood' *BMC Pregnancy Childbirth*, 29 juli 2008.
- Dekker, L. (2009): Paradigmawisseling in de jeugdzorg. De uitdaging van omdenken. *Tijdschrift Jeugdbeleid*, nr. 2, 2009, p. 69-71.
- Dijkstra, S. e.a. (2003). *Kiezen voor ouderschap?! : overwegingen en redeneringen van vrouwen en mannen over het krijgen van kinderen*. Doetinchem : Reed Business Information BV.
- Dion, M., A. Hershey, H. Zaveri, and S. Avellar (2008): Implementation of the Building Strong Families Program. *MPR Reference No.:* 8935-134. Mathematica Policy Research, Inc.: Washington, DC.
- Dion, MR (2005): *Healthy Marriage Programs: Learning What Works.*' *Future Child*. Fall, 15(2): 139-56. http://www.futureofchildren.org/usr_doc/Marriage_vol15_no2_fallo5.pdf
- Doherty, Carroll J. (2003): Evaluating the effectiveness of pre-marital prevention programs: A meta-analytic review of research. *Family Relations*, 52, 105-118.
- Doherty, W., W. Galston, et al. (2002). *Why Marriage Matters: Twenty-One Conclusions from the Social Sciences*. New York, NY: Institute for American Values. <http://www.marriagemovement.org/pdfs/WhyMarriageMatters.pdf>.
- Doherty, WJ and JR Anderson (2004): *Community Marriage Initiatives.*' *Family Relations* 53(5): 425-32. <http://www.blackwellsynergy.com/toc/fare/53/5>.
- Dommelen, C. van (1917): *Huwelijksschool*, Amsterdam: Scheltema Giltay, 1917
- Doss, B. (2009). Expanding the reach and effectiveness of marital interventions. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 75 - 86). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.
- Doss, B. e.a. (2009). The effect of the transition to parenthood on relationship quality: an 8-year prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 96, Issue 3, March 2009, p. 601-619.

Doss, B. G. Rhoades, S. Stanley en H. Markman (2009): The effect of the transition to parenthood on relationship quality: an 8-year prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 96, Issue 3, March 2009, p. 601-619.

Duncan, S. & H. Markman (1988): Intervention programs for the transition to parenthood. Current status from a prevention perspective. In: G. Michaels & W. Goldberg. (eds.) *Transition tot Parenthood: Current Theory and Research*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Duyvendak, J.W., en M. Stavenuiter, (2004): *Working Fathers, Caring Men, Reconciliation of working Life and Family Life*. Den Haag/Utrecht: Ministerie van SZW/Verwey Jonker Instituut.

Dykstra, P., M. Kalmijn, T. Knijn, A. Komter, A. Liefbroer, C. H. Mulder (2006): *Family solidarity in the Netherlands*. Amsterdam: Dutch University Press.

Eerenbeemt, E-M. van den (2008): *Door het oog van de familie. Liefde, leed en loyaliteit*. Amsterdam: Uitg. Bert Bakker

Egten, C., van, Zeijl, E., Hoog, S., de, Nankoe, C., & Petronia, E., (2008). *Gezinnen van de toekomst. Opvoeding en opvoedingsondersteuning*. Den Haag: E-Quality

Ellberg, L., Högberg, U. Lindh, V. (2008); 'We feel like one, they see us ad two': new parents' discontent with postnatal care. *Midwifery*, December 2008, 10.

Fagan, P. e. a. (2002). Marriage and welfare reform: The overwhelming evidence that marriage education works. *The Heritage Background*, October 25, 2002.

Families Australia. (2007). *Family wellbeing: Family Australia's policy*. Barton, ACT: Author.

Family Strengthening Policy Center (2005): *Marriage and Relationship Education: Will It Reduce Poverty and Strengthen Families?* Washington: National Human Service Assembly, Family Strengthening Policy Center.

Family Strengthening Policy Center (2007): *Family Strengthening Writ Large: On Becoming a Nation that Promotes Strong Families and Successful Youth*. Washington: National Human Service Assembly, Family Strengthening Policy Center.

Fawcett, E. (2004). *Helping with the transition to parenthood: an evaluation of the Marriage Moments program*. Brigham Young University.

Fincham, F. & S. Beach (1999): Conflict in Marriage. Implications for Working with Couples. *Annu. Rev. Psychol.* 1999. 50: 47-77. from

<http://www.familiesaustralia.org.au/publications/pubs/Policies/fapfamilywellbeingaugust2007.pdf>

Gattis K.S., Simpson L.E., Christensen A. (2008) : What about the kids? Parenting and child adjustment in the context of couple therapy. *Journal of Family Psychology*, 2008 December; 22 (6): 833-42.

Gottman, J.M., Shapiro, A.F., and Parthemer, J., (2004). Bringing Baby Home: A workshop for new and expectant parents. *ICEA Journal*.

Hahlweg, K. e.a. (1998): Prevention of marital distress: results of a German prospective longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 12 (4) 543-556.

Halford, W. (2004): The Future of Couple Relationship Education: Suggestions on How It Can Make a Difference. *Family Relations*, 2004, 53, 559-566.

Halford, W. , H. Markman, G. Kline & S. Stanley (2003): Best practices in couple relationship education. *Journal of Marital and Family Therapy*, July 2003, vol. 29, nr. 3, 385-406.

Halford, W. e.a. (2004). Benefits of flexible delivery relationship education: An evaluation of the Couple CARE program. *Family Relations*, Vol. 53, nr., 5, 469-476.

Halford, W., E. Moore, K. Wilson, C. Farrugia, and C. Dyer (2004): Benefits of Flexible Delivery Relationship Education: An Evaluation of the Couple CARE Program. *Family Relations*, 2004, 53, nr. 5, 469-476)

Haskins, R, S McLanahan, et al. (2005): The Decline in Marriage: What to Do. Policy Brief. *The Future of Children*. <http://www.brook.edu/es/research/projects/wrb/publications/pb/200509foc.htm>

Hawkins, A. V. Blanchard, S. Baldwin, E. Fawcett (2008): Does marriage and relationship education work? A meta-analytic study. *Journal of consulting and clinical psychology*, 2008, Oct; 76 (5): 723-34.

Heitkötter, M. & B. Thiessen (2008): Familienbildung. Entwicklungen und Herausforderungen. In: H. Macha (Hrsg): *Handbuch der Erziehungswissenschaften. Grundlagenband Familie – Kindheit – Jugend – Gender*. Bd. 5. Paderborn: Schöningh (in press).

Hermanns, J. (2008): Ten geleide. *Kind en Adolescent Review*, jrg. 15, nr. 4, november 2008.

Hershey, AM, B Devaney, et al. (2004): *Building Strong Families: Guidelines for Developing Programs*. No. PR04-50. Princeton, NJ: Mathematica Policy Research, Inc.

Hoek, M. (2008): Ontheemd ouderschap. Betekenissen van zorg en verantwoordelijkheid in beleidsteksten opvoedingsondersteuning 1979 – 2002. Proefschrift Universiteit Utrecht.

Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (2008): Gezinnen in opmars?. Gezinsbeleid in Vlaanderen 2006-2007. Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen.

Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (2008): Zin in Gezin. Kan levensbeschouwing de duurzaamheid van gezinsrelaties bevorderen?. Tiel: Lannoo.

Hooghiemsta, E., J. Smets, J. den Hartog (2008): Onderzoeksinventarisatie Jeugd en Gezin. Tilburg: PON.

Hooghiemstra, E., J. Smets, A. Bosch, H. Dries (2008): Inventarisatie Kennisinstituten Jeugd en Gezin. Tilburg/Utrecht: PON/NJi Jeugd.
<http://www.mathematica.org/publications/PDFs/bsfguidelines.pdf>,

James, C. (2009): What do we know about the impact of recessions on family relationships. London: Family & Parenting Institute.

Jansen, P. (2009) De dilemma's van een ambitieuze vader. In: Visies, januari 2009, p. 29-31; een uitgave van het Gelderse emancipatiebureau Enzovoort.

Jordan, P e.a. (?). Becoming parents. How to strengthen your marriage as your family grows. > www.josseybass.com

Kamp Dush, M. C. Cohan, P. Amato (2003). Relationship between cohabitation and marital quality and stability. *Journal of Marriage and Family*, 65 (august 2003), 539-549.

Kamp Dush, M., M. Taylor Rhiannon, A. Kroeger (2008). Marital happiness and psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57 (April 2008), 211–226. Blackwell Publishing.

Kane, R. (2008): Sex and relationship education: bridging the gap between research and practice. *Health Education*, 2008, vol. 108, Issue 1, p. 5-9.

Kerekstra, A. (1985): *Conflicthantering bij echtparen*. Vrije Universiteit Uitgeverij: Amsterdam.

Kerpelman, J. et al (2008): *Evaluating a Relationship Education Program for Youth: The Healthy Couples, Healthy Children: Targeting Youth Project*. Auburn University, AL

Kippax, S. & Stephenson, N. (2005): Meaningful evaluation of sex and relationship education. *Sex Education Volume*, 5, Issue 4, November 2005, p. 359 – 373.

Klem, B. J. Fernken & P. Vennix (1983): *Onvrede in relaties: een onderzoek onder 650 gehuwden*. Zeist: NISSO.

Kooy, G. (1984): *Huwelijkswelstanden in Nederland. Een vergelijking tussen 1967 en 1983* Wageningen: LHW.

Kulik, L. (2002): Marital equality and the quality of long-term marriage in later life. *Ageing and Society* (2002), 22:4: 459-481.

L'Abate, L. (1983): Prevention as profession: toward a new conceptual frame of reference. In: D. Mace (ed). *Prevention in family services* (pp. 49-62). Beverley Hills: Sage.

Larsen, A. and D. Olson (1998) Predicting marital satisfaction using PREPARE: a replication study. *Journal of Marital and Family Therapy*, 15 (3), 321-322.

Latten, J. (2004). Trends in samenwonen en trouwen. De schone schijn van burgerlijke staat. CBS, Gedownload oktober 2009.

Lee, N. & Lee, S. (2009). Case study: The Marriage Course. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 117 - 120). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Liefveld, L. e.a (red.). (2006). *30 jaar RK Marriage Encounter Nederland*. In eigen beheer uitgegeven door Marriage Encounter Nederland.

Ligtermoet, I. en T. Pennings (2006): *Registratie van opvoedingsondersteuning : ROTS-cijfers 2002-2005* . Utrecht : Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW), 2006.

Ligtermoet, I. en T. Pennings (2005): *Registratie van opvoedingsondersteuning: een begin : enkele landelijke cijfers uit 2002-2003*. Utrecht : NIZW Jeugd.

Lödermann, A. (2008): *Alles aus einer Hand. Integrationsmodelle familienunterstützender Einrichtungen und Dienstleistungen. Ergebnisse einer explorativen internationalen Recherche*. München: Deutsches Jugendinstitut

Macomber, JE, J Murray, et al. (2005): *Investigation of Programs to Strengthen and Support Healthy Marriages*. Washington, D.C.: Urban Institute.
http://www.urban.org/UploadedPDF/411141_healthy_marriages.pdf,

MacLeod, M. (2008): The State and the Family: Supporting Relationships – time for a rethink? London: Family and Parenting Institute >
<http://www.familyandparenting.org/item/document/2039/1>

Mansfield, P. (2005) Better partners, better parents. *Sexual and Relationship Therapy*. Vol 20, No 3, August 2005.

Mansfield, P. (2009). Intervening early: Helping couples manage relationship issues when they first arise. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 87 - 97). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

McGeorge, Ch. and Th. Stone Carlson (2006): Premarital Education: An Assessment of Program Efficacy, *Contemporary Family Therapy*, Volume 28, Number 1 / March, 2006.

McKeown, K. (2002): *Unhappy Marriages: Does Counselling Help?* Dublin: ACCORD Catholic Marriage Care Service

Meer, T. van der, en E. Steenvoorden, 'That's what friends are for'. In M/V. SCP-nieuwsjaarsuitgave, 2008, p. 113-119.

Meijer, A. en G. van den Wittenboer (2007): Contribution of infants' sleep and crying to marital relationship of first-time parent couples in the 1st year after childbirth'. *J Fam Psychol* 2007;21(1):49-57.

Ministerie voor Jeugd en Gezin (2008): Nota Gezinsbeleid 2008: 'De kracht van het gezin'. Den Haag: Ministerie voor Jeugd en Gezin.

Mol, J. de & Buysse, Ann (2008): The phenomenology of children's influence on parents. [Clinical research]. *Journal of Family Therapy*: Volume 30 (2) May 2008, p 163-193

Musick, K. & L. Bumpass (2006): Cohabitation, Marriage, and Trajectories in Well-Being and Relationships. California Center for Population Research On-Line Working Paper Series, February 2006.

NWO (2003) *De bindende kracht van familierelaties*. NWO: Amsterdam.

Ohlrichs, Y., S. Nasserzadeh and M. Doherty (2007): The International Platform of Sexuality & Relationship Education. *Sex Education*, Volume 7, Issue 3 August 2007, p. 331 – 332.

Olderbak, S. and A. Figueredo (2009): Personality and Individual Differences Predicting romantic relationship satisfaction from life history strategy. Personality and Individual Differences, Volume 46, Issues 5-6, April 2009, Pages 604-610.

One plus One (2006). The transition to parenthood. The 'magic moment'. London: One plus One.

One plus one (2006). [The Transition to Parenthood: The 'magic moment](#). London: One Plus One. Te downloaden van www.oneplusone.org.uk

Ooms, T and P Wilson (2004): The Challenges of Offering Relationship and Marriage Education to Low-Income Populations.' *Family Relations* 53(5): 440-7.

<http://www.blackwellsynergy.com/toc/fare/53/5>

Ooms, T, S Bouchet, et al. (2004): Beyond Marriage Licenses: Efforts in States to Strengthen Marriage and Two-Parent Families. A State-by- State Snapshot. Washington D.C.: Center for Law and Social Policy. http://www.clasp.org/publications/beyond_marr.pdf,

Ooms, T. (2002.): Strengthening Couples and Marriage in Low-Income Communities. Pp. 79-100 in *Revitalizing the Institution of Marriage in the 21st Century: An Agenda for Strengthening Marriage*, eds. Alan J. Hawkins, Lynn D. Wardle, and

Ooms, T. (2005): The New Kid on the Block: What Is Marriage Education and Does It Work? *Couples and Marriage Series*, No. 7. Washington, D.C.: Center for Law and Social Policy. <http://www.clasp.org/publications.php?id=6#0>,

Parr, P., R. Boyle, & L. Tejada (2008) I Said, You Said: A Communication Exercise for Couples. *Contemp Fam Ther* (2008) 30: 167–173.

Petch, J. & W. Halford (2008): Psycho-education to enhance couples' transition to parenthood. *Clinical Psychology Review*, Vol. 28, Issue 7, October 2008, p. 1125-1137.

Prinsen, B., en B. Ridderhof-Bom (2005): Steun aan ouders rondom de geboorte van hun eerste kind: de stand van zaken en aanbevelingen voor standaardisering, onderzoek en implementatie van (aanstaande) oudercursussen. Utrecht/Rotterdam NIZW Jeugd / GGD Rotterdam.

Qu, L. and G. Soriano (2004): Forming couple relationships. Adolescents' aspirations and young adults' actualities. *Family Matters* No.68 Winter 2004, p. 43-50.

Raad voor Maatschappelijke Ondersteuning (2008): Versterking van de village. Preadvies over gezinnen en hun sociale omgeving. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ondersteuning

Randall, K. and G. Bodenmann (2009): The role of stress on close relationships and marital satisfaction. Clinical Psychology Review. Volume 29, Issue 2, March 2009, Pages 105-115.

Reardon-Anderson, J. et al (2005): Systematic review of the impact of marriage and relationship programs. Washington: Urban Institute

Renick, M. J, S. Blumberg, and H. Markman (1992) The Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP): An Empirically Based Preventive Intervention Program for Couples. *Family Relations*, 1992, 41, 141-147.

Reynolds, J. Supporting Couple Relationships: A Sourcebook for Practitioners.

Riehl-Emde, A., V. Thomas, J. Willi (2004): Love: An Important Dimension in Marital Research and Therapy. *Family Process*, Volume 42 Issue 2, P. 253 - 267

Rijken, A.J. (2009). Happy families, high fertility? Childbearing choices in the context of family and partner relationships. Utrecht: Universiteit Utrecht (dissertatie).

Robinson, E. and R Parker (2008). Prevention and early intervention in strengthening families and relationships: Challenges and implications. *AFRC Issues*, nr. 2. 2008.

Robinson, E. and R. Parker (2008): Prevention and early intervention in strengthening families and relationships: Challenges and implications. Australian Family Relationships Clearinghouse, *AFRC Issues*, 2008, nr. 2, p. 1-13

Rouvoet, A. (2008): Tijd voor gezinsvriendelijke samenleving. Toespraak Minister Rouvoet, 15 mei 2008; te downloaden van www.jeugdengezin.nl/toespraken/2008/tijd-voor-gezinsvriendelijke-samenleving.asp

Schaap, C P D R, Widenfelt, B M, van & Gerlsma, J (2000). Behandelingsstrategieën bij relatieproblemen, communicatie, stressmanagement en seksualiteit. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Schaap, C P D R, Widenfelt, B M, van & Gerlsma, J (2000). Behandelprotocol bij partner-relatieproblematiek, therapeutenboek. Zeist : Cure & Care Development.

Schaap, C P D R, Widenfelt, B M, van & Houwelingen, M (2000). Het perspectief van participanten over conflicten binnen partnerrelaties: De Conflict Interaction Record. *Diagnostiek-wijzer*, 4, 42-69.

Schaap, C., & Van Widenfelt, B. (1990): Prevention of relationship distress and dissolution: A practical manual for professionals. Preventiehandboek voor paren Unpublished manual, University of Nijmegen.

- Schaap, C. (1982): *Communication and adjustment in marriage*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Schaap, C. , A. Buunk en A. Kerkstra (1988): *Marital conflict resolution*. In: P. Noller & M. Fitzpatrick (eds) *Perspective on marital interaction*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Schaap, C. C. van der Staak, I. van Beek en C. Hosman (1991): *A psychological approach to marital stability and divorce in relation tot canon law*. In: P. Huizing e.a. *Wat God verbonden heeft. Beschouwingen over huwelijk, echtscheiding en kerkrecht*. Nijmegen: Katholiek studiecentrum,
- Schabel, P. (2009). *Echte aandacht. Een halve eeuw telefonische hulpdienst en een halve eeuw sociale verandering*. *MGv*, 2009, 10, jrg. 64, 902-914.
- Schulz, M. C. Cowan and Ph. Cowan (2006). *Promoting Healthy Beginnings: A randomized controlled trial of a preventive interverntion to preserve marital quality during the transition to parenthood*. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, Vol. 74, Issue 1, february 2006, p. 20-31.
- Schulz, M. C. Cowan and Ph. Cowan (2006). *Promoting Healthy Beginnings: A randomized controlled trial of a preventive interverntion to preserve marital quality during the transition to parenthood*. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, Vol. 74, Issue 1, february 2006, p. 20-31
- Schulz, M., C. Cowan and Ph. Cowan (2006). *Promoting Healthy Beginnings: A randomized controlled trial of a preventive intervention to preserve marital quality during the transition to parenthood*. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, Vol. 74, Issue 1, February 2006, p. 20-31
- Shapiro, A.F., and Gottman, J.M., (2005). *Effects on marriage of a psycho-education intervention with couples undergoing the transition to parenthood, evaluation at 1-year post-intervention*. *Journal of Family Communication*, 5(1), 1-24.
- Shapiro, A., Gottman, J. & Carrere, S. (2000) .*The baby and the marriage: Identifying factors that buffer against decline in marital satisfaction after the fi rst baby arrives*. *Journal of Family Psychology*, 14 (1) 59-70.
- Silliman, B. and Walter R. Schumm (2004): *Adolescents' perceptions of marriage and premarital couples education*. *Family Relations*, Volume 53 Issue 5, Pages 513 – 520.
- Simons, J., Reynolds, J. & Morison, L. (2001) *Randomised controlled trial of training health visitors to identify and help couples with relationship problems following a birth*. *British Journal of General Practice* 51, 793–799.

Skinner, K., S. Bahr, D. Russell Crane & V. Call (2002): Cohabitation, Marriage, and Remarriage. A Comparison of Relationship Quality Over Time. *Journal of Family Issues*, Vol. 23, No. 1, 74-90 (2002).

Smart, D. (2002): Relationships, marriage and parenthood. Views of young people and their parents. *Family Matters* No.63 Spring/Summer 2002, 28-36.

Smart, J. & H. Hiscock (2007): Early infant crying and sleeping problems: A pilot study of impact on parental well-being and parent-endorsed strategies for management'. *Journal of Paediatrics and Child Health* 43 (4), 284-290.

Smits, R. (2009) *De dageraad. Hoe taal de mens maakte*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Snijders, J. (2006): *Ouders en hun behoeften aan opvoedingsondersteuning*. Factsheet. Utrecht: NIZW Jeugd.

Snyder, D., Whisman, M., & Beach, S. (2009). Screening for marital distress: Epidemiologic and clinical perspectives. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 108 - 116). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Soons, J. (2009): *Liefde , leven en geluk*. Proefschrift VU, Amsterdam.

Spruijt, E. (2007). *Scheidingskinderen: overzicht van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren*. Amsterdam: SWP Uitgeverij.

Stanley, S (2001): Making a case for premarital education. *Family Relations*, 2001, 50, 272-280.

Stanley, S. & Rhoades, G. (2009). Marriages at risk: Relationship formation and opportunities for relationship education. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 21 - 44). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Stanley, S. , e.a. (2006). Premarital education, marital quality, and marital stability: Findings from a large random household survey. *Journal of Family Psychology*, 2006, vol. 20, nr. 1, 117-126.

Sternberg , R. & H. Hojjat (1997): *Satisfaction in Close Relationships*. Guilford Press, ISBN: 9781572302174.

- Talge, N., Ch. Neal, V. Glover (2008): Antenatale stress bij moeders en de langetermijneffecten op de neuropsychologische ontwikkeling van kinderen: hoe en waarom? *Kind en Adolescent Review*, jrg. 15, nr. 4, november 2008, p. 373-413.
- Tan, N., Crébas, A. S. Nossent (2009): Evaluatieonderzoek perinatale cursussen Amsterdam Thuiszorg 2008-2009. Amsterdam: Stichting Babywerk, 2009
- Thames, B. & D. Thomason (1998): *Building Family Strengths*. The Clemson University Cooperative Extension Service, Clemson Extension.
- Treasury, H.M. (2004): *Choice for Parents: Best Start for Children*. London: HM Treasury.
- Truijens, A. (2009): Oeroude driehoek. *De Volkskrant*, 7 april 2009.
- Twenge, J.M, Campbell, W.K & Foster, C.A. (2003) Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review, *Journal of Marriage and Family*, 65, 574-583.
- Tyler, C. (2008). How does resourcing relationship support for adults improve outcomes for children? Inleiding gehouden op het APGPF seminar on Supporting Adult Relationships, 12-03-08. Te downloaden van www.familyandparenting.org.
- Vanassche, S., Matthijs K. en Swicegood, G. (2007). Huwelijk een kinderen als sleutel tot geluk? Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering. In: J. Pickery (Red.), *Vlaanderen gepeild 2007*. 324-358.
- Vanassche; S., K. Matthijs. (2007). Huwelijk en kinderen als sleutel tot geluk? : een studie naar culturele en institutionele verschillen inzake het effect van huwelijksstatus en kinderen op het geluk en de tevredenheid met het gezinsleven van mannen en vrouwen in 21 landen. In: *Vlaanderen gepeild 2007 / J. Pickery (red.)*, p. 324-358.
- Vangelisti, A. (2004): *Handbook of Family Communication*. Lawrence Erlbaum Associates, ISBN 9780805841312.
- Walburg, J. (2008). *Mentaal vermogen. investeren in geluk*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Weeda, I. (1986): *Scheiden doet lijden?; (voor)oordelen over de gevolgen van echtscheiding nader bekeken*. Unieboek.
- Weeda, I. (1989): *Eigentijdse liefde*. Anthos.
- Weeda, I. (1995): *Samen Leven; een gezinssociologische inleiding*. Stenfert Kroese.
- Weeda, I. (2007): *Liefde in vele facetten*. Servire. ISBN 978 90 21505534.

Weehuizen, R. (2008): Mental capital, the economic significance of mental health. Proefschrift Universiteit Maastricht, 27 juni 2008.

Widenfelt, B. van (1995): The prediction and prevention of relationship distress and divorce. Nijmegen: Quickprint.

Widenfelt, B. van, Markman, H., Guemey, B., Behrens, B., & Hosman, C. : Primary prevention of relationship problems. In W. K. Halford & H. J. Markman (Eds.), *Clinical handbook of marriage and couples interventions*. Chichester, U.K.: Wiley.

Widenfelt, B. van, Schaap, C., & Hosman, C. (1991): Preventing marital distress in a risk group in The Netherlands. Paper presented at the annual meeting of the Association for Advancement of Behavior Therapy, New York.

Widenfelt, B. van, & Schaap, C. (1990): Dutch version of the Marital Agendas Protocol. Universiteit van Nijmegen.

Widenfelt, B. van, Schaap, C., & Verdellen, C. (1990): Personal History Questionnaire (PHQ). Unpublished questionnaire, Universiteit van Nijmegen.

Widmer, K. & Bodenmann, G. (2009). The Couples Coping Enhancement Training (CCET): A new approach to prevention of marital distress based upon stress and coping. In H. Benson and S. Callan (Eds.), *What works in relationship education: Lessons from academics and service deliverers in the United States and Europe* (pp. 98 - 107). Doha, Qatar: Doha International Institute for Family Studies and Development.

Widenfelt, B. van, Hosman, C., Schaap, C., & Van der Staak, C. (1996): The prevention of relationship distress for couples at risk: A controlled evaluation with nine-month and two-year follow-ups. *Family Relations*, 45, 156-165.

Wiley, A. (2005): Reclaiming the Family Table. Te downloaden van <http://parenting247.org/article.cfm?ContentID=597&strategy=2&AgeGroup=4>

Willems, J. (2007). Kinderrechten en de weg naar voorbereid ouderschap: de opvoedbelofte op de (wereld)kaart? In: *Gedeelde pedagogische verantwoordelijkheid?* Brussel: Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, september 2007.

Williams, L. and J. Jurich (1995) Predicting marital success after five years: assessing the predictive validity of FOCCUS. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21 (2), 141-153.

Wingen, M. (2007): Aufgaben der Familienpolitik. Online-Familienhandbuch des Staatsinstituts für Frühpädagogik (IFP) > www.familienhandbuch.de.

Woude, A. van der (2009): We hechten meer waarde aan ons rijbewijs dan aan een vrijbewijs. Les in relaties als vak op school. Onkruid,nr. 188, april 2009, p. 44-49.

Yperen, N. van (1990): Sociale vergelijkingen en sociale uitwisseling in huwelijksrelaties. Unpublished doctoral dissertation, Universiteit van Nijmegen.

Zeijl, E. (2005). Gezin en opvoeding. In: E. Zeijl, M. Crone, K. Wiefferink, S. Keuzenkamp, en M. Reijneveld, (red.). Kinderen in Nederland, p.11-36. Den Haag/Leiden: SCP/TNO.

Publieksuitgaven

Adams, L. en E. Lenz (2006). Helemaal jezelf in relatie met de ander. Baarn: Tirion, ISBN 9789043900812

Belsky, J., & Kelly, J. (1994): Transition to parenthood New York: Delacorte Press.

Brand, B. van den (200?): De liefde bedrijven. Verkrijgbaar via <http://www.insightorout.nl>

Brouwer, F. (2008): Ik ben een goede relatie. Uitg. FC Klap; ISBN 90 85672929. > www.fionabrouwer.nl

Carlson R. (2001): Maak van een mug geen olifant in de liefde. Uitgever: Luitingh-Sijthoff, ISBN/ 9789024539154.

Castelein, M. (2009). De mooiste tijd van je leven. Amsterdam: Augustus.

Chapman, G. (200?) Samen sterk–reeks (6 delen). Kampoen: Kok

Cowan, C. P., & Cowan, P. A. (1992). When partners become parents. New York: Basic Books.

Covey, S. (2007): De zeven eigenschappen van effectieve families. Uitg. Business Contact, ISBN-13: 9789047000365.

Department of Families, Community Services and Indigenous Affairs, Canberra (2007): Keys to Living Together - Taking the first step.

Department of Families, Community Services and Indigenous Affairs, Canberra (2007): Keys to Living Together — Then we were three.

Department of Families, Community Services and Indigenous Affairs, Canberra (2007): Keys to Living Together — Instant families.

Dommelen, C. van (1917): Huwelijksschool, Amsterdam: Scheltema Giltay.

Encounter Vlaanderen, Brieven aan jou.

Gray, J. (1999): Mannen komen van Mars, vrouwen van Venus. Utrecht: uitg. Het Spectrum.

Godek, G. (2000): Duizenden manieren om te zeggen: 'Ik hou van je'. uitg. Ruitenberg, ISBN: 9789055133833.

Gottman, J. (1999) The seven principles to making marriage work. New York: Crown Publishers.

HBJG (2008): Voor elkaar; serie 'Samen Thuis'. Uitgeverij Boekencentrum

Hoekman, J. (2009). Door de liefde gegrepen. De drie sleutels van een bezielde relatie. Den Haag Van Stockum.

Johnson, S. (2009): Houd me vast. Zeven gesprekken voor hechte relaties. Utrecht: Uitgeverij Kosmos, ISBN 978 90 21535982.

Juul, J. (2009): Gezinsleven : Nieuwe waarden voor een nieuwe tijd. Amsterdam: Archipel

Livingston, G. (2009): Leren lief te hebben. Dingen die je zou moeten weten over liefde en relaties. Scriptum. ISBN 978 90 5594 6631.

Lee, N. & S. (2004). Ik ook van jouw. Handboek bij een huwelijk. Amsterdam: Buiten en Schipperheijn

MacGraw, dr. Phil (2008): Gezin eerst. Stap voor stap naar een harmonieuze sfeer in huis. uitg. Het Spectrum.

MacGraw, dr. Phil (2000): Leer te leven. Utrecht: uitg. Het Spectrum,.

Markman, H. J., Stanley, S. M., & Blumberg, S. L. (2001): Fighting for your marriage.. San Francisco: Jossey-Bass.

Moeller, M. (2005): Die Wahrheit beginnt zu zweit: Das Paar im Gespräch. Reinbek: Rowohlt Taschenbuchverlag

Neutzling, P. (2009) Die erste Zeit zu dritt. Koln: Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung.

<http://www.bzga.de/pdf.php?id=de0a1214543ed6d78bbb2b81dcdd9345>

Okken, R. (2002): De bevrijdende kracht van emoties. Uitg. Astarte, ISBN: 9789080736818

Pinker, S. (2008): De sekseparadox: uitgeverij Contact, ISBN: 978 90 254 2863 1.

Powell, J. Liefde kan je leren. Helmond: Uitgeverij Helmond

Reardon-Anderson, J., M. Stagner, J. Macomber, and J. Murray (2005): Systematic Review of the Impact of Marriage and Relationship Programs. Washington: Urban Institute

Sman, J. (2009): Ware liefde. Harde feiten over de diepste emotie. Uitg. Balans. ISBN - 978 90 50189606.

Stanley, S. M. (1998): The heart of commitment: Compelling research that reveals the success of a lifelong, intimate marriage. Nashville, TN: Nelson.

Taffel, R. (1994): Why parents disagree & What you can do about it. How to raise great kids while you strengthen your marriage. New York: Hearst.

Tannen, D. (1992): Je begrijpt me gewoon niet. Amsterdam: Prometheus, ISBN: 905333050X

Ulsamer, G. & B. Ulsamer (2006): Spielregeln des Familienlebens. Freiburg: Herder Verlag.

Vansteenwegen, A. (1999). Liefde is een werkwoord. Antwerpen: Lannoo

Veldern, I. van der (2009): Over liefde gesproken. Uitgeverij Archipel.

Websites van organisaties

Locatie	naam	URL
Nederland	Agape, FamilyLife	www.agape.nl
Nederland	Alpha-cursus Nederland, Marriage Course	www.marriagecourse.nl http://www.alpha-cursus.nl/marriagecourse/premarriage/
Nederland	Emotionally Focused Therapy, EFT-Nederland	www.emotionallyfocusedtherapy.nl
Nederland	E-Quality; dossier gezinsbeleid	http://www.e-quality.nl/e-quality/pagina.asp?pagkey=73237
Nederland	Family Factory, De tijd van je leven.	www.familyfactory.nu
Nederland	GGD Rotterdam-Rijnmond	www.loveralertt.nl www.lovingmelovingyou.nl
Nederland	Huwelijksschool, GGZ Drenthe	www.huwelijksschool.nl
Nederland	Kenniscentrum voor Relatieproblematiek	http://www.ggzdrenthe.nl/index.php?pageID=514
Nederland	Korrelatie	www.korrelatie.nl
Nederland	Marriage Encounter (katholiek)	www.werkenaanrelatieproblemen.nl www.encounter.nl
Nederland	Marriage Encounter (protestants)	www.marriageencounter.info
Nederland	Nederlandse Effectiviteits Trainingen (NET), Gordon trainingen	www.gordontraining.nl
Nederland	Nederlandse Vereniging Relatie en Gezinstherapie; sectie Partner Relatie Therapie	www.nvrg.nl
Nederland	Netherlands Kinship Panel Study' (NKPS)	www.nkps.nl
Nederland	Trimbos-instituut, e.a.	http://www.stayinlove.nl/
wereldwijd	International Commission on Couple and Family Relations (ICCFR Trust).	http://www.iccfr.org/
wereldwijd	Confédération des organisations familiales de	www.coface-eu.org

Locatie	naam	URL
	l'Union Européenne (COFACE)	
wereldwijd	United Nations (Vienna) NGO Committee on the Family	www.viennafamilycommittee.org
wereldwijd	World Family Organisation (WFO)	www.worldfamilyorganisation.org
wereldwijd	Familis World Organisations for Families	www.familis.org
wereldwijd	Marriage Course	www.marriagecourse.org
wereldwijd	Marriage Encounter	www.me.org
wereldwijd	The World Congress of Families (WCF)	http://www.worldcongress.org
Europa	Confédération des organisations familiales de l'Union Européenne (COFACE)	www.coface-eu.org
België	KU Leuven University, Institute for Family and Sexuality Studies	www.kuleuven.ac.be
België	Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen	www.hig.nl
België	Ligue des Familles	www.liguedesfamilles.be
België	ME Vlaanderen	http://www.encounter-vlaanderen.be/
Duitsland	Arbeitsgemeinschaft der Familien- organisationen (AGF)	www.ag-familie.de
Duitsland	Evangel. Aktionsgem für Familienfragen	www.eaf-bund.de
Duitsland	Evangelische Konferenz für Familien- und Lebensberatung	www.ekful.de
Duitsland	Evangelisches Zentralinstitut für Familienberatung (EZI)	www.ezi-berlin.de
Duitsland	Deutsche Arbeitsgemeinschaft für Jugend- und Eheberatung	www.dajeb.de
Duitsland	Trainingsprogramme für Paare	www.familienhandbuch.de
Duitsland	Kommunikationstraining für Paare	www.familienhandbuch.de

Locatie	naam	URL
Duitsland	Arbeitsgemeinschaft für kath. Familienbildung e.V	http://www.akf-bonn.de/
Duitsland	Eheseelsorge	http://ehe-familie.de
Finland	Väestöliitto (Family Federation of Finland)	www.vaestoliitto.fi
Frankrijk	Institut des Sciences de la Famille (ISF)	www.univ-cathlyon.fr/fr/isf/isf.htm
Frankrijk	Union Nationale des Associations Familiales (UNAF)	www.unaf.fr
Groot-Brittannië	The Family and Parenting Institute	www.familyandparenting.org
Groot-Brittannië	One plus one	http://www.oneplusone.org.uk/
Groot-Brittannië	Marriage care	http://www.marriagecare.org.uk/
Groot-Brittannië	The Couple Connection, One plus One	http://thecoupleconnection.net/
Groot-Brittannië	Relate for parents	www.relateforparents.org.uk
Groot-Brittannië	Relate UK	www.relate.org.uk
Groot-Brittannië	CARE	www.care.org.uk
Groot-Brittannië	Care for the Family	www.careforthefamily.org.uk
Groot-Brittannië	2 in 2	http://www.2-in-2-1.co.uk/
Groot-Brittannië	Family-Action	http://www.family-action.org.uk/
Groot-Brittannië	Tavistock Centre for Couple Relationships	http://www.tccr.org.uk/Trainingcourses.aspx?id=0
Groot-Brittannië	Institute of Family Therapy	www.instituteoffamilytherapy.org.uk
Groot-Brittannië / Schotland	Scottish Marriage Care	http://www.scottishmarriagecare.org/

Groot Brittannië / Schotland	Relationships Scotland	www.relationships-scotland.org.uk
Ierland	ACCORD, Marriage Care	http://www.accord.ie/
Ierland	Marriage and Relationship Counselling Services	www.mrcs.ie
Noorwegen	Godt Samliv	www.godtsamliv.no
Oostenrijk	Österreich.Institut für Familienforschung	www.oif.ac.at
Oostenrijk	Institut für Ehe und Familie	www.ief.at
Zweden	Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP)	bij: www.nrepp.samhsa.gov
Zweden	Familjeradgivning Stockholm	www.familjeradgivning.nu
Zweden	KFR	www.kfr.nu
Zwitserland	Couple et Famille	www.coupleetfamille.ch
Australië	Family Relationship Online	http://www.familyrelationships.gov.au/
<u>Australië</u> <u>Canberra</u> <u>and Region</u> <u>New South</u> <u>Wales</u> <u>Northern</u> <u>Territory</u> <u>Queensland</u> <u>South</u> <u>Australia</u> <u>Tasmania</u> <u>Victoria</u> <u>Western</u> <u>Australia</u>	Relationships Australia Family Relationship Centres	http://www.relationships.com.au/ www.familyrelationships.gov.au/canberrafr etc.
Australië	Family Court of Australia	www.familycourt.gov.au
Australië	Family Services Australia	www.fsa.org.au
Nieuw Zeeland	Relationship Services	www.relate.org.nz

Canada	Carrefour action municipale et famille	www.carrefourmunicipal.qc.ca
Canada	British Columbia Council for Families	www.bccf.bc.ca
Canada	Ministère de la Famille	www.mfacf.gouv.qc.ca
V.S	Becoming Parents Program (BPP)	www.becomingparents.com
V.S.	Temporary Assistance for Needy Families (TANF) , Office of Family Assistance, U.S Department of Health and Human Services.	http://www.acf.hhs.gov/programs/ofa/tanf/
V.S.	Healthy marriage	www.healthymarriageinfo.org
V.S.	Marriage Savers	www.marriagesavers.com
V.S.	PAIRS	www.pairs.com
V.S.	Prevention and Relationship Enhancement Program (PREP)	http://www.prepinc.com/
V.S.	Smart Marriage	http://www.smartmarriages.com/
V.S	Marriage Plus	http://www.marriageandministry.org/
V.S.	Howard Center for Family, Religion and Society	http://www.profam.org/

Wat werkt in oudertrainingen

NJi-dossier 'Wat werkt?'

Een oudertraining is, met name bij ouders van kinderen in de basisschoolleeftijd, een effectieve manier om gedragproblemen bij kinderen te verminderen. Een effectieve oudertraining bestaat uit kennisoverdracht, het aanleren van vaardigheden en technieken en het opstellen van een plan om de geleerde vaardigheden en technieken ook thuis toe te passen. Gezinnen met een lage sociaal-economische status profiteren minder van een oudertraining: een individuele training biedt hier uitkomst.

Werkzame principes

Wat weten we over de werkzaamheid van oudertrainingen?

- Oudertraining dragen bij aan het verminderen van gedragsproblemen bij jeugdigen, met name bij kinderen in de basisschoolleeftijd.
- Wanneer een oudertraining wordt aangeboden aan ouders van adolescenten, dan dient de inhoud van de training hieraan te worden aangepast.
- Indien er sprake is van psychopathologie bij de moeder dan zal dit eveneens moeten worden aangepakt.
- Tijdens de training moet kennis worden overgedragen, vaardigheden en technieken worden aangeleerd en een plan worden opgesteld om de geleerde vaardigheden en technieken ook thuis toe te passen.
- Naast het aanleren van opvoedvaardigheden en technieken, dient een training ouders ook inhoudelijke kennis over de werking van de technieken aan te bieden.
- Gezinnen met een lage sociaal-economische achtergrond profiteren minder van een oudertraining.
- Om gezinnen met een lage sociaal-economische achtergrond toch te kunnen helpen, biedt individuele oudertraining een uitkomst.

Nader onderzoek nodig

Er zijn aspecten die nog onvoldoende onderzocht zijn. Zo richt het meeste onderzoek zich op jongens en is er te weinig bekend over de invloed van de ernst van de gedragsproblemen of de etniciteit van het kind. Verder is meer onderzoek nodig naar de kenmerken van de oudertraining, zoals de benodigde hoeveelheid sessies, in welke gevallen groepstraining of juist individuele oudertraining nodig is, en of een oudertraining aangeboden binnen een klinische setting, dezelfde resultaten behaald als bijvoorbeeld op school.

Meer informatie

Meer informatie over werkzame principes bij oudertrainingen vindt u in:

[Wat werkt bij oudertrainingen?](#) (pdf, uitleg)

[www.NJI.nl](#) > [Kennis](#) > [Dossiers](#) > [Effectiviteit van jeugdinterventies](#) > [Wat werkt?](#)

> [Werkzame principes](#) > [Per werksoort of aanpak](#)

Wat werkt in preventie

NJi-dossier 'wat werkt?'

Preventieve interventies werken het beste als ze de volgende kenmerken hebben:

Veelomvattend

Effectieve preventieve interventies zijn gericht op essentiële levensdomeinen (gezin, vrienden en gemeenschap) die de ontwikkeling van het kind of de jongere beïnvloeden en gaan in op het gedrag dat voorkomen moet worden.

Uiteenlopende leermethoden

De programma's maken gebruik van verschillende leermethoden die gericht zijn op een toenemend bewustzijn en begrip van het probleemgedrag, en op het verwerven of verbeteren van vaardigheden.

Voldoende dosering

De programma's bieden voldoende interventies om de gewenste effecten te bereiken en voorzien zo vaak als nodig in een follow-up om de bereikte effecten te bestendigen.

Theorie-gestuurd

Effectieve preventie programma's hebben een theoretische onderbouwing, zijn gebaseerd op accurate informatie en worden ondersteund door empirisch onderzoek.

Positieve relaties

De programma's voorzien in een omgang met volwassenen en leeftijdgenoten die goede relaties en een goed resultaat stimuleert.

Op het goede moment

De programma's worden vroeg genoeg gestart om invloed op de ontwikkeling te hebben en zijn gevoelig genoeg voor de behoeften van de deelnemers.

Sociocultureel relevant

De programma's zijn op de gemeenschap en cultuur van de deelnemers toegesneden en de doelgroep wordt betrokken bij de programmaplanning en -evaluatie.

Evaluatie van de resultaten

De programma's hebben een duidelijk doel en registreren systematisch de mate waarin het doel wordt bereikt.

Goed getrainde staf

De staf die het programma ondersteunt is getraind om de interventie in te voeren en over te dragen.

Bron

Nation, M., C. Crusto, A. Wandersman, K.L. Kumpfer, D. Seybolt, E. Morissey en K. Davino (2003), 'What works in prevention. Principles of effective prevention programs', in: 'American Psychologist' 58, p.449-456.

www.nji.nl > [Kennis](#) > [Dossiers](#) > [Effectiviteit van jeugdinterventies](#) > [Wat werkt?](#)
> [Werkzame principes](#) > [Per werksoort of aanpak](#)

Bijlage 1

Nederlandse programma's relatieondersteuning

De Tijd van je Leven

naam	<i>De Tijd van je Leven</i>
uitvoerder	Stichting The Family Factory Postbus 159 4100AD Culemborg
site	www.familyfactory.nu
Nederlands/buitenlands programma	oorspronkelijk Nederlands programma; geïnspireerd door vergelijkbare methodieken uit het buitenland (waaronder Family Time); najaar 2009 worden er pilots gestart op CJG's en op (brede)scholen; verder wordt er een variant ontwikkeld voor gezinnen met een Antilliaanse achtergrond: 'Famia Felis'.
start aanbod	01-04-08
bereik per jaar	In 2009 400 ouders Vanaf 2010 ongeveer 1500 ouders per jaar
omvang programma	5 workshops (om de 2/3 weken); eventuele terugkombijeenkomst, + extra gezinsactiviteit
doel	ouders, met kinderen in de basisschoolleeftijd, inspireren en coachen bij het vormgeven aan het gezin
thema's	gezinsmissie, gezinswaarden, verbondenheid, communicatie, timemanagement, opvoedtoolbox, investeren in relatie en gezin.
werkwijzen	interactief, belevingsgericht, discussie, visieontwikkeling, ervaringsuitwisseling, onderlinge steun en advies
materiaal	handleiding en werkboek
bronnen	Covey, Webster Stratton, oudercoaching (zie

naam	<i>De Tijd van je Leven</i> www.parentcoachingacademy.com
uitvoerders	vrijwilligers
(bij)scholing	eendaagse training; coaching on the job
evaluatie	evaluatie deelnemers na afloop programma
onderzoek	Gereformeerde Hogeschool Zwolle is begonnen met effectonderzoek; voor verdere pilot onderzoeken is subsidie aangevraagd bij ZonMw. Recent heeft ZonMw geld toegekend voor de verdere uitbouw en verbetering en effectmeting van het programma.

FamilyLife

naam	<i>FamilyLife</i>
uitvoerder	Agape FamilyLife Postbus 271 3940AA Doorn
sites	www.agape.nl
Ned./buitenlands programma	Voor de Nederlandse situatie sterk bewerkt buitenlands programma: Campus Crusade for Christ, V.S.; de Vader/Zoon, Vader/Dochter en Moeder/Dochter-weekends zijn binnen de eigen organisatie ontwikkeld.
start aanbod	1989
bereik per jaar	100 paren
omvang programma	weekendbijeenkomsten (o.a. Huwelijksvoorbereidingsconferentie, Love-seks-marriage weekend); deelnemers worden 6 weken na 't weekend gebeld voor persoonlijk gesprek
doel	(huwelijks)partners helpen om 'aan de praat' te raken over de diverse aspecten van hun relatie; ouders en kinderen helpen in hun communicatie en relatie met elkaar.
thema's	communicatie, conflictoplossing, seksualiteit, de plek van God

naam	<i>FamilyLife</i>
	in je relatie, man/vrouw relatie
werkwijzen	na een korte inleiding gaan de stellen hierover met elkaar in gesprek; verder gelegenheid voor persoonlijke gesprekken
materiaal	handboeken voor uitvoerders; (op het ogenblik wordt het handboek Love-seks-marrige-weekend herschreven); deelnemerswerkboeken
bronnen	
uitvoerders	vrijwilligers
(bij)scholing	training medewerkers met 'uitcheck'
evaluatie	deelnemers vullen evaluatieformulieren in
onderzoek	

Helemaal jezelf in relatie met de andere partner (Gordoncursus)

naam	<i>Helemaal jezelf in relatie met de andere partner</i>
uitvoerder	Stichting NET Postbus 220, 3980 CE Bunnik;
site	www.gordontraining.nl
Ned./buitenlands programma	programma is een bewerking van de Effectiveness Training (ET), ontwikkeld door Thomas Gordon, USA; GTI International
start aanbod	1988
bereik per jaar	400 personen
omvang programma	10 dagdelen van 2 ½ uur, plus huiswerkopdrachten; follow up kan zijn: terugkombijeenkomst, verdiepingsbijeenkomsten, coaching en intervisie
doel	inzicht in de effecten van effectief communiceren Kennis van de elementen van de Gordon Methode. Vooraf beoogde

naam	<i>Helemaal jezelf in relatie met de andere partner</i>
	leereffecten voor de deelnemer na afloop van de training zijn beschreven (versie 01-10-09, 5 p.).
doelgroep	beoogde doelgroep van ouders / partners wordt nog onvoldoende bereikt; deelnemers bestaan nu uit: vrouwen (70%) en mannen (30%) die interesse hebben in een betere omgang met zichzelf, de ander en de kinderen; economische status vanaf MBO+ niveau; sterke motivatie om door middel van een betere communicatie tot zelfinzicht te komen.
thema's	zelfbeeld, acceptatielij, actief luisteren, ik boodschappen, van wie is het probleem, overlegmethode, behoefte en waardebotsingen. In de casuïstiek wordt geoefend met eigen ervaringen.
werkwijzen	35% overdracht van kennis van de Gordonmethode. 65% oefenen door middel van 2/ 3 gesprekken, rollenspel, verdiepen van ervaringen en vooral veel oefenen. Regelmatige reflecties om het zelflerende vermogen te peilen. Alles volgens een landelijk kader van een trainershandleiding met methodische aanpak
materiaal	trainershandleiding; leesboek 'Helemaal jezelf in relatie met de ander'
bronnen	Uitgaven van Th. Gordon
uitvoerders	professionals die beschikken over de Gordon licentie voor de ET
(bij)scholing	opleiding tot Gordontrainer duurt 16 maanden; inhoudelijk wordt aangesloten bij de leerdoelen van de training; uitvoerders zijn verplicht jaarlijks trainingen te verzorgen om licentie te behouden.
evaluatie	gestandaardiseerde evaluatie door middel van een formulier; deze worden landelijk verzameld.

Marriage Encounter (katholiek)

naam	<i>Marriage Encounter</i>
uitvoerder	Stichting Marriage Encounter Nederland p/a Eikstraat 4, 1623 LS Hoorn
site	www.encounter.nl
Ned./buitenlands programma	Bewerkt buitenlandsprogramma, met licentie; initiatiefnemer pater Calvo, Spanje; in de V.S. ontwikkeld door pater Callagher vanaf 1968.
start aanbod	1976
bereik per jaar	100/150 paren
omvang programma	weekendbijeenkomsten, mogelijkheid van themagroepsvervolgbijeenkomsten.
doel	echtparen meer liefdesbekwaam maken; bewust maken van wat een man – vrouw relatie in zich heeft aan kracht, energie en inspiratie en daardoor meer evenwichtige stabiele relaties.
thema's	gevoelens en hoe deze communiceren; wie ben ik?; trouwen vandaag de dag; luisteren; verschillend zijn, hoe ga je daar mee om, tederheid, seksualiteit.
werkwijzen	13 presentaties met vaste thema's; persoonlijke en gezamenlijke verwerking binnen de eigen relatie; plus handreikingen voor thuis.
materiaal	Outlines voor 13 presentaties op het 1 ^e weekend. Handboek voor dialogogroepen.
bronnen	Powell, J. Liefde kan je leren. Helmond: Uitgeverij Helmond Encounter Vlaanderen. Brieven aan jou. Vansteenwegen, A. Liefde is een werkwoord.
uitvoerders	Vrijwilligers
(bij)scholing	langdurige trajectbegeleiding aspirant weekendgevers; 3 maal per jaar landelijke (vormings)bijeenkomst voor alle landelijke en regionaal verantwoordelijken; 2 maal per jaar een bijeenkomst voor alle weekendgevers.

naam	<i>Marriage Encounter</i>
	Verder worden er op mondiaal en op Europees niveau bijeenkomsten gehouden.
evaluatie	evaluatie deelnemers
onderzoek	

Bij het 30-jarig bestaan van M.E. is een jubileumboek uitgekomen: Leliefeld, L. e. a (red.). (2006). 30 jaar RK Marriage Encounter Nederland. In eigenbeheer uitgegeven door Marriage Encounter Nederland.

Marriage Encounter (protestants)

naam	<i>Basisweekend Protestants Marriage Encounter</i>
uitvoerder	Protestants Marriage Encounter p/a Dorpslaan 3, 2957 XA Nieuw Lekkerland
site	www.eenwegvoorsamen.nl
Ned./buitenlands programma	Bewerkt buitenlands programma, met licentie; initiatiefnemer pater Calvo, Spanje; in de V.S. ontwikkeld door pater Callagher vanaf 1968.
start aanbod	1976
bereik per jaar	50 paren
omvang programma	weekenden of midweek, met vervolg- en verdiepingsmogelijkheden
doel	relatieverdieping door d.m.v. dialoog; uitwisselen van gevoelens en belevingen.
thema's	wie ben ik?; wie zijn wij als paar?; welke invloed heeft de omgeving op onze relatie en hoe gaan we als partners daarmee om?; hoe luister ik?; welke plaats heeft God in mijn/ons leven?; wat kan onze liefde voor anderen betekenen?
werkwijzen	twaalf presentaties: 'theorie', tips en persoonlijke ervaringen; - individuele schrijftijd n.a.v. werkvragen; - uitwisseling van het geschrevene binnen het koppel. De vier echtparen/koppels

naam	<i>Basisweekend Protestants Marriage Encounter</i>
	bespreken telkens de thema's.
materiaal	Handleiding 'Workshops, algemene tips. beschreven outlines presentaties, voorbeeldteksten; boekje voor deelnemers, 'Marriage Encounter, een weg voor samen', met artikelen en werkvragen.
bronnen	Oosthoek, L. Achtergrond en samenhang in het Marriage Encounter weekend. Een weg voor samen. Mariage Encounter, z.j.
uitvoerders	vrijwilligers
(bij)scholing	ieder uitvoerdersechtpaar krijgt een begeleidend echtpaar toegewezen. Jaarlijks is er een kaderdag met o.a. intervisie. Eenmaal per 4 à 5 jaar is er een kaderweekend. Rondom een weekend wordt er aan teamvorming gedaan en onderling feedback gegeven.
evaluatie	deelnemers vullen evaluatieformulier in.
onderzoek	Oosthoek, L. Marriage Encounter. Pastoralepsychologische overwegingen. Doctoraalscriptie.

Marriage Course Nederland

naam	<i>Marriage Course Nederland</i>
uitvoerder	Marriage Course Nederland, onderdeel van Alpha Nederland, J. van Oldenbarneveldtlaan 10 3818 HB Amersfoort
sites	www.marriagecourse.nl http://www.alpha-cursus.nl/marriagecourse/premarriage/
Ned./buitenlands programma	bewerkt buitenlands programma: Alpha Family Life, London
start aanbod	2003
bereik per jaar	900 echtparen
omvang programma	8 groepsbijeenkomsten, met vervolg 'APK'-avonden

naam	<i>Marriage Course Nederland</i>
doel	versteving relatie; sterkte/zwakte analyse binnen relatie
thema's	herkennen en waarderen verschillen; communiceren, conflict oplossen, vergeven/verontschuldigen, ouders/schoonouders, goede seks, liefde in actie.
werkwijzen	inleidingen, bespreken tips en opdrachten, meningsvorming, uitwisselen als stel, huiswerk.
materiaal	beschreven handleiding, visie, instructieteksten trainers, dvd's
bronnen	Lee, N. & S. (2004). Ik ook van jouw. Handboek bij een huwelijk. Amsterdam: Buiten en Schipperhein.
uitvoerders	vrijwilligers
(bij)scholing	landelijke coaching cursusleiders, teamvorming, terugkombijeenkomsten; met gebruik van handleiding 'train-de-trainers'. Kennis en vaardigheden cursusleiders zijn beschreven.
evaluatie	deelnemers evalueren cursusaanbod; deelnemers melden verbetering en versterking van hun relatie.
onderzoek	

Partnersteun (Triple P-module)

naam	<i>Triple P module Partnersteun</i>
uitvoerder	Nederlands Jeugdinstituut Triple P Nederland PB 19221 3501DE Utrecht
sites	www.triplep-nederland.nl
Ned./buitenlands programma	Bewerkt Australisch programma, ontwikkeld door Matthew Sanders (ca. 1980), The Parenting and Family Support Centre, Universiteit van Queensland.
start aanbod	2005; proefimplementatie in 2005/2006

naam	<i>Triple P module Partnersteun</i>
bereik per jaar	Op jaarbasis bereiken de 160 getrainde professionals ongeveer 1280 cliënten Op dit moment zijn er ongeveer 160 professionals getraind in de Module Partnersteun. Professionals bieden deze module ongeveer 8 keer per jaar aan
omvang programma	3 sessies; module kan gevolgd worden na volgen Triple P, niveau 4 van 10 sessies.
doelgroep	De module is in beginsel ontwikkeld voor tweeouder gezinnen met relatie, aanpassings- of communicatieproblemen. In de praktijk wordt de module ook ingezet in gezinnen waar de partner niet (dagelijks) aanwezig is, bijvoorbeeld na echtscheiding. (Voor deze laatste groep is op dit moment ook een specifiek aanbod in ontwikkeling met de naam 'Family Transitions'. Meer informatie hierover kunt u vinden op: www.triplep.net .) In dat geval wordt de module ook wel 'sociale steun' genoemd, waarbij de inhoud en strategieën identiek blijven. De module partnersteun wordt altijd ingezet na een Triple P interventie op niveau 4: een programma bestaande uit 10 face to face sessies waarbinnen ouders 17 opvoedvaardigheden leren die zij kunnen toepassen om positief, pro-sociaal gedrag bij hun kind te bevorderen en probleemgedrag te doen afnemen.
doel	De module heeft als doel de onderlinge samenwerking en communicatie rond de opvoeding te bevorderen. Nadat ouders de module hebben afgerond moeten zij in staat zijn tot: <ul style="list-style-type: none"> - Het herkennen van positieve en negatieve manieren van communiceren - Het toepassen van positieve communicatievaardigheden - Het geven en ontvangen van constructieve feedback rond praktische opvoedsituaties - Het voeren van informele dagelijkse gesprekken om op de hoogte te blijven van wat er in het gezin gebeurt - Het ondersteunen van hun opvoedpartner wanneer die het probleemgedrag van de kinderen aanpakt - Het rustig bespreken van problemen en conflicten binnen het gezin en het komen tot oplossingen waarover beide ouders tevreden zijn

En, indien van toepassing:

naam	<i>Triple P module Partnersteun</i>
thema's	<p>Het tonen van inzet tonen om hun relatie als koppel te verbeteren (bij tweoudergezinnen)</p> <p>herkennen positieve en negatieve manieren van communiceren, toepassen communicatievaardigheden, geven en ontvangen constructieve feedback, ondersteunen opvoedpartner</p>
werkwijzen	<p>Aan de veranderingsdoelen wordt gewerkt tijdens een drietal sessies. De eerste sessie richt zich op het bevorderen van een constructieve en positieve communicatie aan de hand van een drietal vaardigheden: 1) positieve spreek en luistergewoontes; 2) elkaar feedback geven op een opbouwende en niet-veroordelende manier; en 3) belangstellend informeren hoe ieders dag is verlopen en hoe de kinderen zich hebben gedragen. De tweede sessie richt zich op het oplossen van problemen aan de hand van twee belangrijke aspecten: 1) je partner steunen in zijn aanpak in plaats van elkaar af te vallen als het gedrag van kinderen om correctie vraagt en 2) gebruik maken van probleemoplossende vaardigheden om meningsverschillen over de opvoeding op te lossen. In de laatste sessie wordt nogmaals aandacht besteed aan het bespreken en oplossen van gezinsproblemen en kan ook, indien van toepassing, gewerkt worden aan het benoemen en plannen van zorgzaam gedrag en activiteiten om de partnerrelatie te verbeteren. Afhankelijk van de behoeften van het gezin kan meer of minder aandacht worden besteed aan de verschillende onderdelen. De hulpverlener bepaalt wanneer de ouders voldoende vaardigheden hebben ontwikkeld om door te gaan naar een volgend deel.</p> <p>Bij voorkeur wonen beide ouders de sessies bij. Als slechts een van de ouders de sessies kan bijwonen is het van belang dat deze ouder tijdens de eerste sessie leert hoe hij/zij het materiaal kan delen met de opvoedpartner die niet kan deelnemen. Als slechts een partner instemt deel te nemen aan de module, moeten de doelen aangepast worden aan de deelnemende partner om diens eigen communicatie- en partnerondersteunende vaardigheden te ontwikkelen. In éénouder gezinnen kan een vriend of familielid welke in nauw contact staat met de ouder en deze ondersteunt, deelnemen aan de sessie.</p>

naam	<i>Triple P module Partnersteun</i>
materiaal	<p>Triple P is een evidence based methodiek gebaseerd op uitvoerig onderzoek in binnen en buitenland (o.a. Breukelen van, 2007; Graaf de en Bohlmeijer, 2006; Sanders et al., 2003; Sanders, 1997). Het programma levert een positieve bijdrage aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Competenter opvoedingsgedrag van ouders bij het omgaan met faseproblemen en gedragsmoeilijkheden van kinderen; - Een positieve opvoedingsstijl die kinderen stimuleert om de vaardigheden te ontwikkelen die zij nodig hebben om goed te kunnen functioneren; - Een adequate disciplineringswijze die niet schadelijk is voor kinderen en vermindering van dwingende en negatieve opvoedingspatronen; - Een betere communicatie tussen ouders en kinderen in alledaagse opvoedingssituaties en een betere samenwerking tussen ouders onderling; - Het bewerkstelligen dat ouders meer plezier beleven aan de omgang met hun kinderen en afname van opvoedingsstress. <p>Bij gezinnen waar zowel opvoed als relatieproblematiek een rol speelt toont onderzoek aan dat de inzet van de module partnersteun - na het reguliere programma Triple P niveau 4 - leidt tot een afname in het probleemgedrag van het kind en het vijandig gedrag tussen ouders en een toename van het probleemoplossend vermogen (Dadds et al., 1987, Sanders et al., 2000). Ouders, met name moeders, voelen zich na deelname aan de module competent in hun opvoedrol en de positieve effecten van het programma op het probleemgedrag van het kind houden langer stand. Een belangrijke voorwaarde is wel dat de wens tot samenwerking bij beide ouders aanwezig is: de module partnersteun biedt geen relatietherapie maar richt zich op het bevorderen van de communicatie in de opvoedcontext.</p>
bronnen	Dadds, M. (e. a) (1987). Marital discord and treatment outcome in behavioral treatment of child conduct disorders. <i>Journal of Consulting and Clinical Psychology</i> , 55, 296-403.
uitvoerders	opgeleide, gecertificeerde trainers
(bij)scholing	Professionals worden getraind door Triple P trainers. De

naam

Triple P module Partnersteun

Triple P Trainers krijgen een opleiding van Triple P International en worden daarna ook gecertificeerd. Professionals worden getraind en na de training krijgen ze een accreditatie met een certificaat.

Na de training/ accreditatie volgen de professionals nog 1 jaar intervisie. Dit om de methodiek eigen te maken en te oefenen.

De intervisoren volgen een training bij het Nederlands Jeugdinstituut

evaluatie

onderzoek

Triple P is opgenomen in Databank effectieve jeugdinterventies; het Trimbos instituut voert effectonderzoek uit (RCT)

Onderzoek (Dadds e.a. 1987, Sanders e..a. 2000) geeft aan dat volgen van module leidt tot afname probleemgedrag kind, vijandig gedrag tussen de ouders, en een toename van het probleemoplossend vermogen; ouders, met name moeders, voelen zich na deelname competent in hun opvoedrol (Okma 2009).

Bijlage 2

Buitenlandse programma's

In deze bijlage wordt informatie gegeven over enkele buitenlandse programma's. Couple Care en PREP zijn programma's die het vaakst genoemd worden in overzichten van effectieve programma's. Daarnaast worden onder andere ook Couple Communication Relationship Enhancement genoemd. Het Noorse programma 'Gott Samliv' wordt in de 'Nota Gezinsbeleid 2008' genoemd.

Couple Care

naam	<i>Couple Care</i>
adres	Australië
ontwikkeld door	Kim W. Halford, Keithia Wilson, Elizabeth Moore, Carmel Dyer, Charles Farrugia, Kevin Judge Couple Care is gebaseerd op PREP; het verschil is dat het zelfhulpprogramma Couple Care flexibeler is te gebruiken.
site	http://www.couplecare.info
ontwikkeld vanaf	1985
doelgroep	paren
opzet	met behulp van een dvd en een werkboek werken paren thuis aan communicatie- en relatievaardigheden; en krijgen daarbij telefonische coaching
omvang programma	Ongeveer 6 x 1 ½ uur; paren werken in hun eigen tempo
materiaal	dvd en werkboek
onderzoek	Er zijn vier RTC's uitgevoerd; een vijfde is in uitvoering. Er worden positieve resultaten gemeld over kennis en vaardigheden van communicatie; verder zou het programma helpen de relatie blijvend goed te houden. Er worden geen resultaten gemeld met betrekking tot het verminderen van negatieve communicatie. Van de onderzoeken is een samenvatting verschenen >

naam *Couple Care*

<http://www.couplecare.info/Downloads/CoupleCAREAbstracts.pdf> (2005).

De theoretische fundering noemt Child een sterk punt van het programma. Het programma is gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek naar vormingwerk/onderwijs aan volwassenen. Daarnaast meldt Child dat de werkwijze toegankelijk is beschreven. Als zelfhulpprogramma heeft Couple Care een specifieke eigen waarde. Als beperking van de inhoudelijke presentatie noemt Child dat de diversiteit van culturele samenlevings/huwelijkspatronen niet worden beschreven.

Couple Communication (CC)

naam *Couple Communication*

adres Interpersonal Communication Programs, Inc.
30772 Southview Dr. #200 Evergreen, CO 80439

ontwikkeld door Sherod Miller, Phyllis A. Miller, Daniel B. Wackman, Elam W. Nunnally

site www.couplecommunication.com

ontwikkeld vanaf midden jaren zestig van de vorige eeuw

doelgroep groepen paren of begeleiding van een stel door een instructor

opzet programma kent twee uitvoeringswijzen: groepsgericht of gericht op een één stel; programma is gericht op verrijking van het gezinsfunctioneren. De drie doelen van het programma zijn gericht op: effectievere communicatie, het hanteren van conflicten en het opbouwen van een bevredigende relatie.

omvang programma 6 a 8 sessies

materiaal handleiding, werkboek, dvd en ander werkmateriaal

onderzoek De site van Couple Communication vermeldt resultaten van tientallen meerdere onderzoeken, waaronder een meta-analyse, van voor 2000. Resultaten betreffen onder andere verbetering van de communicatie, relatie en zelfvertrouwen
Child (2009) noemt de onderbouwing door onderzoek een

naam *Couple Communication*

sterk punt van het programma, al worden de beperkingen van de onderzoeken te weinig aangegeven.

PREP

naam *Prevention Relationship Enhancement Program (PREP)*

adres PREP Inc, PO Box 4793, Greenwood, CO;

ontwikkeld door Howard Markman, Scott Stanley, Natalie Jenkins, Susan Blumberg.

site <http://www.prepinc.com>

ontwikkeld vanaf 1975
PREP is in verschillende landen bewerkt (Nederland, Duitsland, Zweden, Noorwegen, Australië).

doelgroep Het programma richt zich op koppels die geen grote relationele problemen kennen. Het programma richt zich niet specifiek op stellen met kinderen. Uitvoering voornamelijk bij blanke middenklasse.

doel De belangrijkste doelen van het programma zijn:

- verbeteren van de communicatievaardigheden;
- uitleg geven over de basisprincipes van een relatie;
- het behouden en ontwikkelen van het gevoel van vriendschap,;gezelligheid en spirituele kwaliteiten van de relatie;
- het leren omgaan met conflicten;
- het aanleren van vaardigheden om te leren omgaan met elkaar.

Binnen het programma werken de koppels aan negatieve stijlen van praten en het argumenteren met elkaar, het omgaan met elkaar als een team, het leren veranderen van onrealistische gedachten over het huwelijk, e.a.

Programma speelt in op risico en -voorspellende factoren die kunnen leiden tot echtscheiding, zoals ouders die al gescheiden zijn, eerdere eigen echtscheidingen, psychologisch problemen en tekortkoming in het probleemoplossend vermogen.

naam	<i>Prevention Relationship Enhancement Program (PREP)</i>
beschikbaarheid, verspreiding	Het programma wordt in diverse landen en vormen aangeboden en is diverse malen onderzocht.
omvang programma	Het standaard-programma duurt ongeveer 10-15 uur verspreid over vijf a zes weken. Er bestaan meerdere varianten: programma's voor doelgroepen met verschillende denominaties, programma's voor lage SES-groeperingen, Moslims, en bijvoorbeeld gedetineerden; en er bestaan verschillende uitvoeringen, bv. het computer based interventie: ePREP. We gaan hier uit van de algemene variant.
materiaal	Handboeken, power points, dvd's met voorbeelden van vaardigheden, inleidingen, werkboeken.
werkwijzen	Groepsaanbod: discussies in groepsverband. Daarnaast gaan koppels in tweetallen in gesprek over een aantal onderwerpen. Eventueel gebruiken de leiders rollenspellen om de thema's te verduidelijken. De koppels krijgen ook een boek mee met oefeningen voor thuis.
onderzoek	Er is redelijk veel wetenschappelijk onderzoek verricht naar dit programma. De onderzoeken zijn uitgevoerd in verschillende landen. PREP is een van de weinige programma's waarnaar lange termijnonderzoek is verricht en (op z'n minst 7) RCT's. Verschillende metastudies laten positief resultaat zien m.b.t. verbetering van de kwaliteit van de communicatie en de relatie. Onderzoek van PREP in Nederland leverde geen positief resultaat op (Van Widerfelt 1995). Een onderzoek van Markman e.a. uit de USA (1993) laat zien dat de koppels die hebben meegedaan aan het programma na 3 jaar minder negatieve communicatiepatronen laten zien dan de controlegroep. Ook na 4 jaar is dit effect nog zichtbaar. Een langtermijn onderzoek uit Duitsland (Thurmaier, e.a. 1993) laat zien dat koppels die voor hun huwelijk het programma volgden later een echtscheidingspercentage laten zien van 3% in vergelijking met 16% voor de controlegroep. Ook laten de koppels die het programma hebben gevolgd meer positieve en minder negatieve interactiestijlen zien dan de controlegroepen. De controlegroepen bestonden uit koppels die het programma niet aangeboden kregen en koppels die een programma volgen van de kerk. Hierbij moet wel opgemerkt

naam

Prevention Relationship Enhancement Program (PREP)

worden dat de controlegroepen niet at random zijn toegeschreven aan 1 van beide groepen.

Daarnaast zijn er nog andere onderzoek (uit o.a. Australië) die deze effecten in meer of mindere mate dezelfde effecten zien. Ook in deze onderzoeken waren er nog wel wat kanttekeningen te plaatsen bij de onderzoeksopzet. Zo was er veel uitval binnen de experimentele groep en waren er te grote verschillen tussen de experimentele en controlegroep en binnen het Nederlandse onderzoek was de PREP-groep veel langer bij elkaar dan de controlegroep.

PREP lijkt het enige programma te zijn waarbij een lange termijnonderzoek (12 jaar) is verricht (Stanley et al 1999). Bij dit onderzoek werd bij de PREP-deelnemers een lager – maar niet significant - echtscheidingspercentage gemeten. Ook Duits onderzoek (Hahlweg e.a. 1998) van een PREP-variant meldt na vijf jaar een lager echtscheidingspercentage. (Chang & Barrett (2009) bespreken overigens op methodologische gronden de conclusies).

Een recente RCT (Braithwaite & Fincham 2009) van ePREP leverde bescheiden positieve resultaten op.

Child (2009) noemt als positieve punten van de opzet van PREP: de sterke fundering vanuit onderzoek. De heldere theoretische onderbouwing correspondeert met ‘premarital predictors’. Het visuele materiaal wordt effectief genoemd. De instructies voor de uitvoerder gedetailleerd.

conclusie

In tegenstelling tot veel andere programma's is er naar het programma PREP veel onderzoek gedaan. Deze onderzoeken laten positieve resultaten zien, met name betreffende positievere communicatiestijl. Er zijn wel steeds diverse varianten onderzocht, waardoor resultaten dus niet zomaar te vertalen zijn naar andere varianten. Ook hebben de onderzoeken hun beperkingen qua methodische opzet. Het programma richt zich op koppels met weinig problematiek. Het wordt onvoldoende duidelijk welke problematiek ze nu proberen te voorkomen (echtscheiding?) en wat ze exact doen binnen het programma.

Het programma lijkt vooral gericht op de blanke middenklasse. Het is dus de vraag of het programma ook positieve resultaten laat zien bij andere doelgroepen. Zeker wanneer een programma binnen een CJG ingevoerd zou moeten worden is het van belang dat het een brede doelgroep aanspreekt en bereikt.

naam *Prevention Relationship Enhancement Program (PREP)*

Tenslotte richt het programma zich niet specifiek op koppels met kinderen. Het is dus de vraag of de gunstige effecten op de relatie later ook een positief effect zullen hebben op de kinderen.

Relationship Enhancement (RE)

naam *Relationship Enhancement (RE)*

adres National Institute of Relationship Enhancement 4400 East-West Hwy Suite 28 Bethesda

ontwikkeld door Robert, F. Scuka, William J. Nordling, Bernard Guerney Jr.

site www.nire.org

ontwikkeld vanaf midden jaren vijftig vorige eeuw

doelgroep er bestaan varianten voor partners die gaan samenwonen, huwen, en voor gehuwden.

opzet psycho-educatief programma gericht op vaardigheden over openheid, empathisch luisteren, probleem oplossen, veranderingsprocessen

omvang programma 10 tot 15 wekelijkse bijeenkomsten

materiaal handboek, werkboek, dvd's

onderzoek De site van RE vermeldt vooral onderzoeken van voor 2000, onder andere een meta-analyse van Giblin et al. (1985). Er worden positieve resultaten gemeld met betrekking tot de kwaliteit van de relatie, de communicatie, probleem oplossen en de transfer van vaardigheden buiten de interventie. Child (2009) geeft aan het onderwerp 'communicatie' goed is uitgewerkt, maar dat de theoretische fundering weinig expliciet is en gedateerd aandoet. Voor de uitvoerders zijn de doeleinden en de didactische outline gedetailleerd beschreven.

Godt Samliv

Het Noorse Ministerie van Kinderen en Gelijkheid heeft het programma 'Godt Samliv' ontwikkeld, een workshop van 7 uur, die erop gericht stellen die net een kind hebben gekregen te ondersteunen door het geven van voorlichting en mogelijkheden tot uitwisseling van ervaringen. Het is een takstelling van de gemeenten dit programma aan te bieden.

<i>Naam</i>	<i>Godt Samliv</i>
ontwikkeld door	Det Kongelige Barne- og Likestillingsdepartement PO Box 8036 Dep 0030 Oslo Afd. Kinderen, jeugd en gezin
contactpersoon	Marianne Bie, marianne.bie@bufdir.no Morton Schau, Departement B og L
ontwikkeld vanaf	2005
uitvoerende organisatie	De gezondheidscentra van gemeenten coördineren sinds 2008 de uitvoering. Hier komen alle zwangere vrouwen/stellen voor hun zwangerschapscontroles. Volgens een rapport uit 2007 werd dit programma aangeboden in 290 van de 430 gemeenten.
uitvoerende professionals	meestal een verpleegkundige met een 'family counselor'
doelgroep	paren die net een kind hebben gekregen
aanbod/omvang	6 a 10 paren nemen deel aan een groepsgerichte workshop van 7/8uur, of 2 avonden
doel	ondersteuning van de partnerrelatie/ ondersteunen en inspireren van ouders, in de periode na het krijgen van een kind, een periode waarin voor de partners veel verandert. The aim of the courses is to give couples 'tools to solve everyday problems and to improve communication within the relationship'.
inhoud	Informatie over, uitwisselen van ervaringen over, en reflectie op persoonlijke attitudes t.a.v. betrokkenheid op elkaar, communicatie, seksualiteit, oefenen met communicatievaardigheden, conflictoplossen, werken aan overeenstemming.

De inhoud van Godt Samliv is geïnspireerd door het Amerikaanse programma PREP. In overleg met de ontwikkelaars van PREP heeft men in Noorwegen het doel en het imago van het aanbod aangepast. De inhoud is beschreven in samenspraak met referenten; en is gecheckt door een wetenschappelijke commissie. Terwijl in de V.S. het motto is: 'Vecht voor je huwelijk' benadrukt men in Noorwegen het bestendigen van de goede relatie. Verder wordt er in Noorwegen meer aandacht besteed aan de gelijkwaardigheid van man en vrouw.

werkwijze	een mix van inleidingen, discussie en oefeningen
Bereik	de helft de van gemeenten biedt Godt Samliv aan (2008). in 2007 namen 5000 paren deel (Noorse populatie 4,7 miljoen)
bekostiging	publiek gefinancierd; deelname kosteloos
ontwikkelde methodieken/trainingen	handleidingen en werkboeken zijn beschikbaar en worden aan de hand van evaluaties bijgesteld.
evaluatie	evaluatiegegevens alle deelnemers worden geanalyseerd; in 2009 wordt nader korte termijnonderzoek verricht.
onderzoek	In 2006 is een evaluatierapport van het programma Godt Samliv) verschenen. In dit evaluatie rapport 'Evaluering av 'Godt Samliv'-parkurs for førstegangsforeldre' worden de meningen van de trainers, de organisatoren en deelnemers van ruim 100 cursussen weergegeven. Hieruit blijkt grote tevredenheid van de deelnemers over de opzet en uitvoering van de cursus. 9 van de 10 deelnemers laten weten dit aanbod aan anderen aan te bevelen. De deelnemers vonden de behandeling van de onderdelen: conflicthantering, communicatie en plezier in het huwelijk het meest nuttig; het item 'veranderingen' werd als relatief minder nuttig beoordeeld. De deelnemers geven aan dat ze door de cursus samen hebben leren praten (71%); de positieve mogelijkheden van de relatie beter hebben ervaren (70%); geleerd hebben waar je professionele hulp kunt krijgen (52%). Wat suggesties ter verbetering van de opzet betreft, schreef een meerderheid: 'minder inleidingen, minder theorie'. Het leren van gesprekstechnieken en het leren van gebruiken van

positieve mogelijkheden van de relatie benoemde de meerderheid als zeer positief.

In 2009 wordt onderzoek verricht door Hilde Danielsen en Kari Ludvigsen van Røkkansenteret, Universiteit van Bergen, en Wenche Muhleisen, Universiteit Stavanger. De resultaten zijn nog niet bekend.

Bijlage 3

Programma's relatieondersteuning, communicatiebevordering partners

Formulier voor beschrijvingen

1. Naam en adres	
Naam programma	
Kunt u hier – als aanbieder van het programma - uw naam en adres vermelden?	
Heeft u het programma zelf ontwikkeld? Zo nee, kunt u naam van de ontwikkelaar vermelden?	
Wanneer het programma een bewerking is van een buitenlands programma, wilt u dan de naam en de organisatiegegevens van de oorspronkelijke ontwikkelaar(s) vermelden.	
Wanneer het een bewerking van een buitenlands programma betreft; is er dan sprake van een licentieovereenkomst?	
2. Uitvoering	
Sinds wanneer wordt het programma aangeboden?	
Is er sprake van een opdrachtgever (bv. een kerkgenootschap)	
Kunt u beknopt de potentiële doelgroep omschrijven? (Is de doelgroep in kaart gebracht?; de omvang van de potentiële doelgroep, burg. staat, geslacht, sociaal economische status, religieuze achtergrond, motivatie, mate probleem(beleving), geografische afbakening)	
Zijn er criteria voor contra-	

indicatie voor deelname beschreven?	
Wat is het doel van het programma? Zijn er concrete einddoelen beschreven, die worden beoogd?	
Hoe vaak wordt het programma (<i>de laatste jaren</i>) per jaar aangeboden (groepen, themabijeenkomsten, e.d.)	
Hoeveel paren / personen worden per – gemiddeld - jaar bereikt?	
Kunt u iets zeggen over uitval van deelnemers tijdens het programma? (percentage)	
Heeft u de indruk dat de beoogde doelgroep wordt bereikt? (omvang doelgroep, kenmerken deelnemers)	
Kunt u beknopt punten noemen over hoe de kwaliteit van de uitvoering wordt bewaakt? (verbetering werkwijzen, training uitvoerders, evaluatie)	
Kunt u beknopt enkele knelpunten beschrijven bij de uitvoering (werving deelnemers, voldoende goede uitvoerders, wordt program uitgevoerd zoals bedoeld, beschikbare financiën)	
3. Onderbouwing	
Onderstaande vragen naar beschrijvingen. Vriendelijk verzoek: zou u deze kunnen sturen?	
Zijn er beschrijvingen beschikbaar over de uitwerking van het thema en eventuele probleemanalyse ? (relevantie van het thema, achtergronden vanuit wetenschappelijke theorieën)	
Zijn er beschrijvingen beschikbaar over de omvang van de probleemstelling bij doelgroepen	

in Nederland?	
Zijn er beschrijvingen beschikbaar over de relatie tussen de probleemanalyse en de aanpak in het programma? (Worden de gekozen methodieken onderbouwd vanuit achtergrondliteratuur over interventies? Zijn er gegevens bekend over de meest werkzame factoren in de werkwijzen? Sluit het programma aan bij de motivatie van de deelnemers? Is het programma aangepast aan speciale groepen deelnemers (lage SES, migranten)	
Is er een beschrijving beschikbaar van onderbouwing van de werkwijzen op grond van effectonderzoek en evaluaties?	
Zijn mogelijke 'faal- en slaagfactoren' beschreven?	
4. Aanbod	
Betreft het een groepsaanbod of een individueel aanbod?	
Wat is de omvang van het programma ? (aantal bijeenkomsten, duur bijeenkomsten)	
Wordt er een intake gehouden vóór de start van het programma?	
Worden in het programma vooral een aantal vaste thema's behandeld of wordt er vooral ingegaan op vragen van deelnemers?	
Wanneer er een aantal thema's worden behandeld; welke onderwerpen komen dan aan de orde? (Biedt program ruimte om ook in te gaan op andere essentiële levensdomeinen?)	
Wordt er aan het eind van het	

<p>programma een evaluatie gehouden? (En worden deze evaluaties beschreven en verzameld?)</p>	
<p>Bestaat er voor de deelnemers een follow-up mogelijkheid ? (nazorg, terugkombijeenkomst)</p>	
<p>Kunt u beknopt aangeven van welke werkwijzen gebruik wordt gemaakt? (deelnemers informeren, aanbieden praktische tips en adviezen; uitwisselen ervaringen van deelnemers, bespreken vragen en problemen van deelnemers, meningsvorming, oefenen vaardigheden, huiswerk)</p>	
<p>Wanneer er producten / materiaal voor de uitvoerders en deelnemers is ontwikkeld: kunt u de titels en auteurs van dit materiaal beschrijven?</p>	
<p>5. Uitvoerders</p>	
<p>Wordt het programma uitgevoerd door vrijwilligers of professionals?</p>	
<p>Zijn de vaardigheden van de uitvoerders beschreven? (kennis, attitude, vaardigheden);</p>	
<p>Wordt de kwaliteit van de uitvoering door de uitvoerders gevolgd (bv. door intervisie, teamvorming, beschikbaarstelling van voorwaarden uitvoering)</p>	
<p>Worden de uitvoerders getraind? (Is er een handleiding voor de 'train-de-trainers'; zo ja graag titel en auteur doorgeven; Hoe lang duurt de deze train-de-trainer?; Kunt u de leerdoelen van de training aangeven?)</p>	
<p>6. Onderzoek</p>	
<p>Zijn er jaarverslagen beschikbaar? (met registratie- en</p>	

<p>evaluatiegegevens) Zijn er samenvattingen van evaluaties beschikbaar? Is er (wetenschappelijk) onderzoek verricht (of gepland?) (Zo ja, kunt u titel en auteur doorgeven, en samenvattingen sturen?)</p>	
---	--

Bijlage 4

Brief Kenniskring CJG

Kenniskring CJG

Vragen over relatieondersteuning ouders

09/

18 12 09

Henk Dries

Telefoon 0302306433

Geachte mevrouw / heer

Hierbij vragen we vriendelijk de Kenniskring JGZ te reageren op enkele vragen over het onderwerp: relatieondersteuning van ouders. Op verzoek van het Ministerie voor Jeugd en Gezin verricht het Nederlands Jeugdinstituut een verkennende studie naar binnen- en buitenlands onderzoek dat gericht is op relatievorming en communicatieverbetering tussen (huwelijks)partners.

Het huidige educatieve en preventieve aanbod in Nederland is beperkt van omvang. En ook in het opvoedingsondersteunend aanbod wordt meestal niet ingegaan op de relatie tussen de partners.

De aanleiding het onderzoek is dat het kabinet wil ouders die willen investeren in hun relatievaardigheden, mogelijkheden te bieden om te leren omgaan met conflicten. Ouders zouden moeten hiervoor ook terecht moeten kunnen bij de Centra voor Jeugd en Gezin.

Zo schrijft minister Rouvoet in de Nota Gezinsbeleid 2008 'De kracht van het gezin': een goede en liefdevolle relatie tussen ouders biedt kinderen veiligheid en geborgenheid. Wanneer er spanningen in een relatie optreden, heeft dit onvermijdelijk zijn weerslag op het kind.' 'Ouders doen er daarom goed aan in het belang van hun kind (maar ook van elkaar en zichzelf) te investeren in hun relatie

We zouden het zeer op prijs stellen wanneer u een reactie op onderstaande vragen mailt naar Henk Dries > h.dries@NederlandsJeugdinstituut.nl. We waarderen het ook zeer wanneer u mogelijk bronnen van literatuur en organisaties zou willen doorgeven.

1. Vindt u het in principe belangrijk dat er een aanbod bestaat dat gericht is relatievorming en communicatieverbetering tussen (huwelijks)partners? Zo ja/nee, waarom?
2. Weet u of ouders hun vragen en behoefte om te praten over hun relatie nú voorleggen aan medewerkers van het CJG, c.q. het CB? Zo ja/nee, waarom?
3. Vindt u het een goede zaak dat CJG-medewerkers open staan voor en ingaan op vragen van ouders over hun relatie? Zo ja/nee, waarom?
4. Vindt u het een goede zaak dat het CJG ook een (educatief of preventief) aanbod beschikbaar heeft over relatievorming en communicatieverbetering tussen (huwelijks)partners? Zo ja/nee, waarom?
5. Kent u in uw wijk of plaats een (educatief of preventief) aanbod over relatievorming en communicatieverbetering? Weet u of initiatiefnemers van dit aanbod contact gezocht hebben met het CJG?

Hartelijk dank voor uw medewerking !

Met vriendelijke groet,
Nederlands Jeugdinstituut

Inge Anthonijsz, projectleider
Henk Dries

Bijlage 5

Uitnodiging expertmeeting

Nederlands
Jeugd
instituut

Uitnodiging expertmeeting Relatieondersteunend aanbod

09/IA/GKO 15 09 09

Inge Anthonijsz
Telefoon (030) 230 67 63
i.anthonijsz@nji.nl

Geachte heer, mevrouw,

Ons kenmerk Datum

Graag nodigen wij u uit om deel te nemen aan **de expertmeeting**. Deze wordt georganiseerd door de afdeling Jeugdzorg & Opvoedhulp van het Nederlands Jeugdinstituut. Deze vindt plaats op **dinsdag 27 oktober van 11.30-14.00 uur** bij het Nederlands Jeugdinstituut/NJi. Voor een lunch wordt gezorgd.

Behandeld door

Het Nederlands Jeugdinstituut voert in opdracht van het Ministerie voor Jeugd en Gezin een verkennende studie uit naar relatieondersteunend aanbod voor (aanstaande) ouders. Op dit moment is nog onvoldoende bekend over het beschikbare aanbod op het gebied van relatieondersteuning voor (aanstaande) ouders in binnen- en buitenland. Inzicht in de aard en effectiviteit van het beschikbare aanbod is noodzakelijk om te komen tot aanbevelingen en advies over welk aanbod geschikt zou kunnen zijn voor de CJG's. Voor de search zal Henk Dries, werkzaam bij het kenniscentrum van het NJi, een aantal van u benaderen voor materiaal en u hierover bevragen.

Naast een search naar het aanbod, organiseert het NJi een expertmeeting. Het doel van de expertmeeting is om informatie te krijgen en met elkaar van gedachten te wisselen over onder andere de verwachtingen en behoeften van de doelgroep en welke kansen u ziet in het aanbieden van relatieondersteunend aanbod binnen de Centra voor Jeugd en Gezin. Wij vragen u als expert om tijdens de expertmeeting feedback en reflectie te geven op de search van het relatieondersteunend aanbod.

De aanleiding hiervan is dat het kabinet wil dat ouders die willen investeren in hun relatievaardigheden, mogelijkheden te bieden om te leren omgaan met conflicten. Ouders moeten hiervoor terecht kunnen bij de Centra voor Jeugd en Gezin.

Zo schrijft minister Rouvoet in de Nota Gezinsbeleid 2008 'De kracht van het gezin': *een goede en liefdevolle relatie tussen ouders biedt kinderen veiligheid en geborgenheid. Wanneer er spanningen in een relatie optreden, heeft dit onvermijdelijk zijn weerslag op het kind.* 'Ouders doen er daarom goed aan in het belang van hun kind (maar ook van elkaar en zichzelf) te investeren in hun relatie, zodat het niet op scheiding aan hoeft te komen. Onderzoek heeft aangetoond dat met name langdurige en heftige conflicten, zowel tijdens de relatie als na de scheiding, de belangrijkste oorzaak van problemen van kinderen zijn'.

Wij vernemen graag per mail of u kunt deelnemen aan de expertmeeting, *uiterlijk voor 25 september*.

U kunt uw reactie (o.v.v. instelling, naam, adres, telefoonnummer en uw mailadres) mailen naar

Gea Koedam, haar email adres is : g.koedam@nji.nl

U ontvangt dan een bevestiging en ter voorbereiding informatie en vragen voor de bijeenkomst.

Heeft u vragen over het project dan kunt u met mij contact opnemen.

Met vriendelijke groet,
Nederlands Jeugdinstituut

Inge Anthonijsz

Bijlage 6

Geraadpleegde instellingen

Actiz
Agape FamilyLife
Centrum Jeugd en Gezin Eindhoven
Centrum Jeugd en Gezin Reimerswaal
EFT Nederland
Family Factory
GGD Zuid-Holland West
Kind en Echtscheiding
LUMC Leiden
Marriage Course
Marriage Encounter
Ministerie voor Jeugd en Gezin
MOgroep Welzijn & Maatschappelijke Dienstverlening
Nederlands Jeugdinstituut/Triple P
Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers
NIDI
NVRG
PsyQ
Relatieacademie
RIVM
Stichting Babywerk
Stichting Korrelatie
Stichting Net/Gordon Training
TNO
Trimbos-instituut
Universiteit Utrecht
VNG

Eigen consultpraktijk:
de heer P. Cuyvers
mevrouw A. van Woudenberg